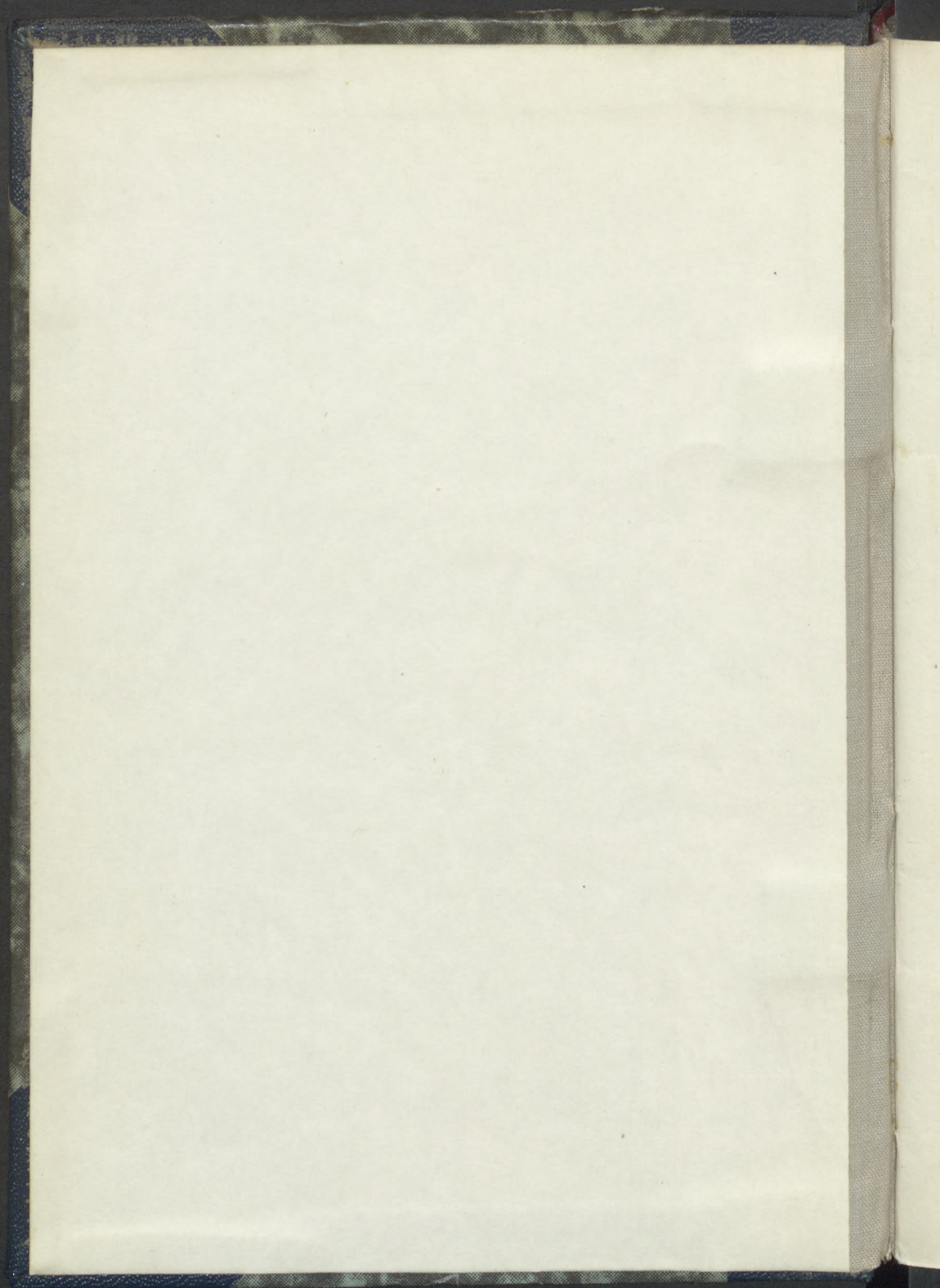
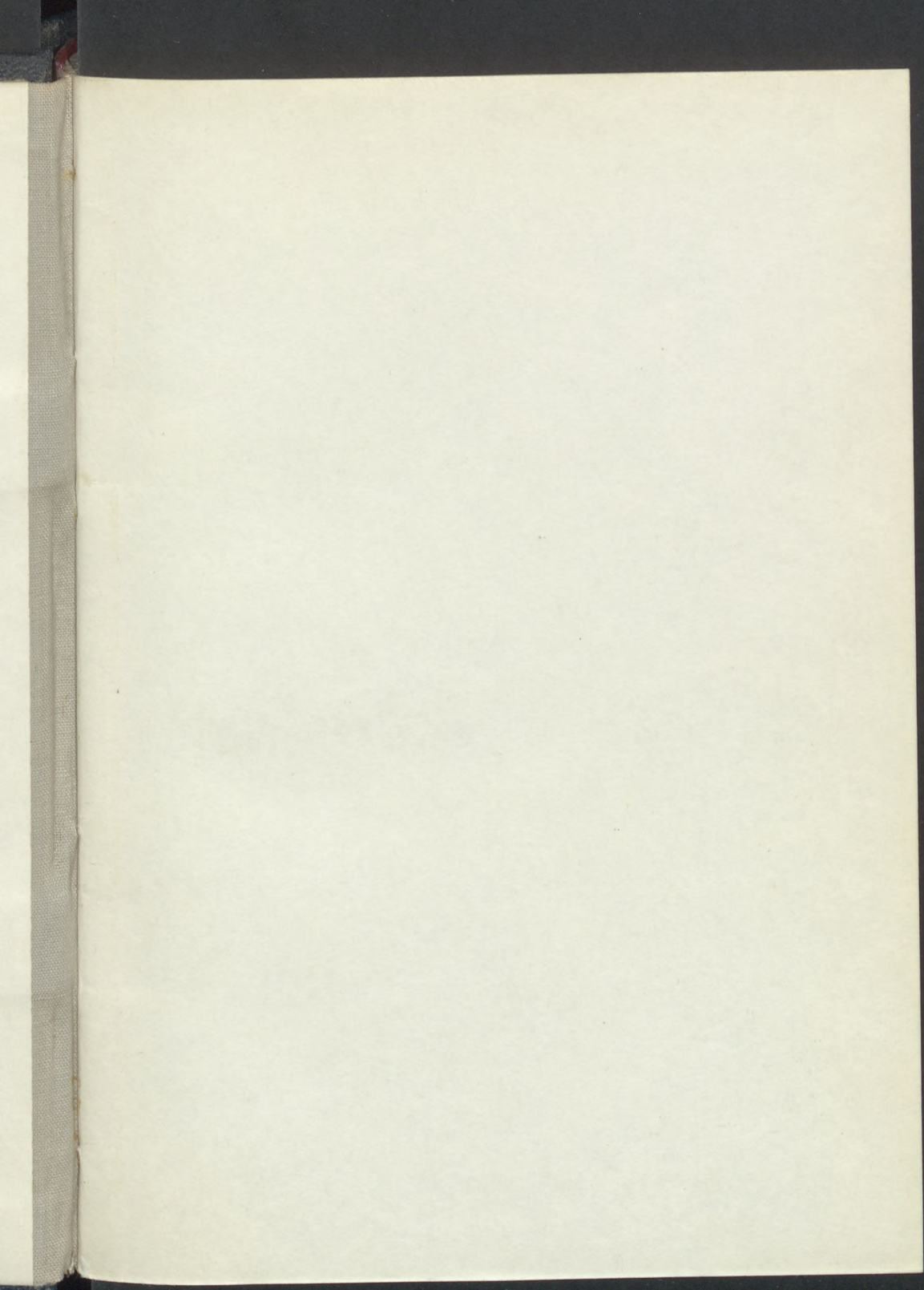
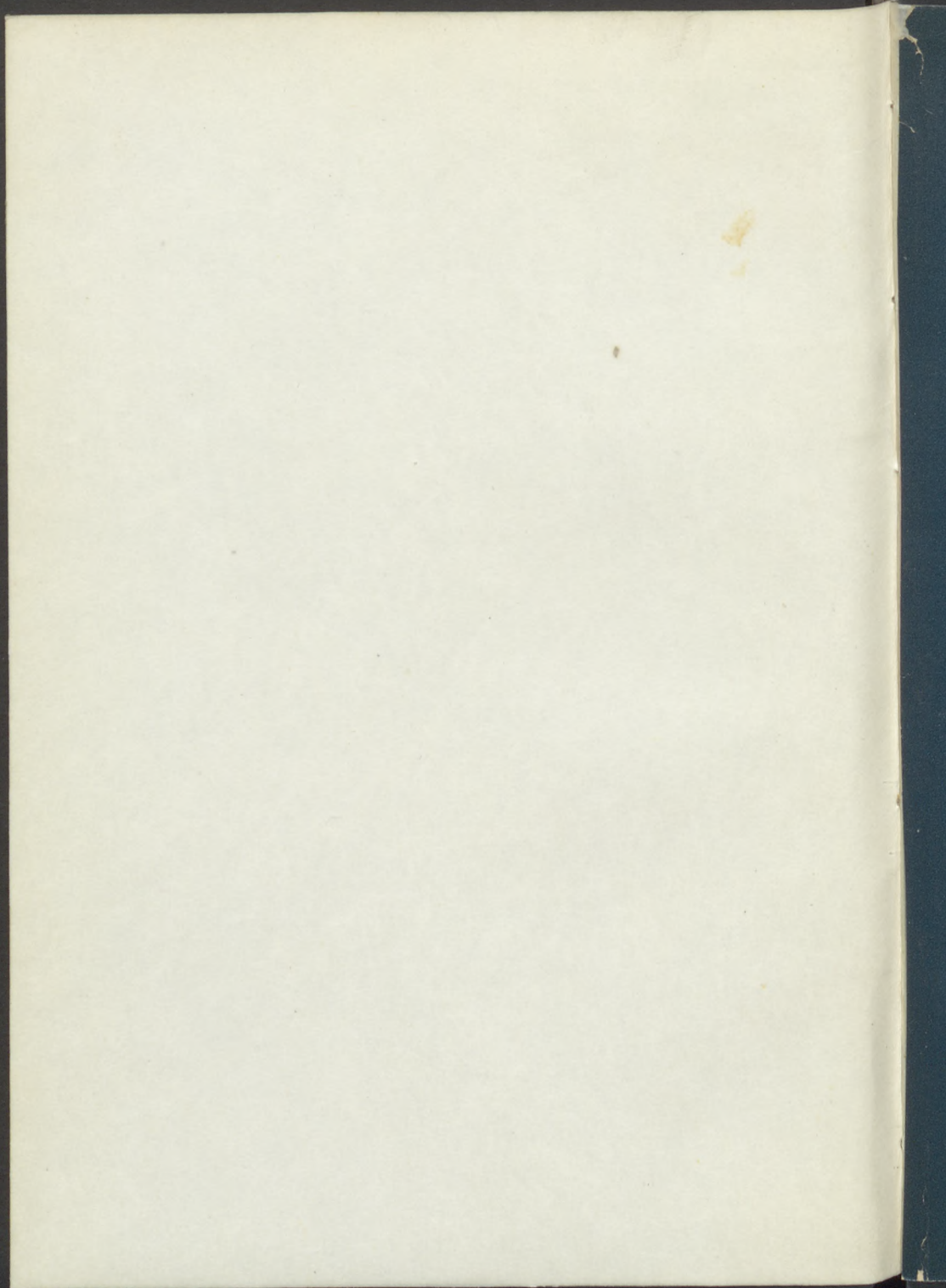

MB

51.495

Rózsa György

A társadalomtudományi kutatás
és a tudományszervezés
tájékoztatási problémái

Akadémiai Kiadó

Rózsa György

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNY- SZERVEZÉS TÁJÉKOZTATÁSI PROBLÉMÁI

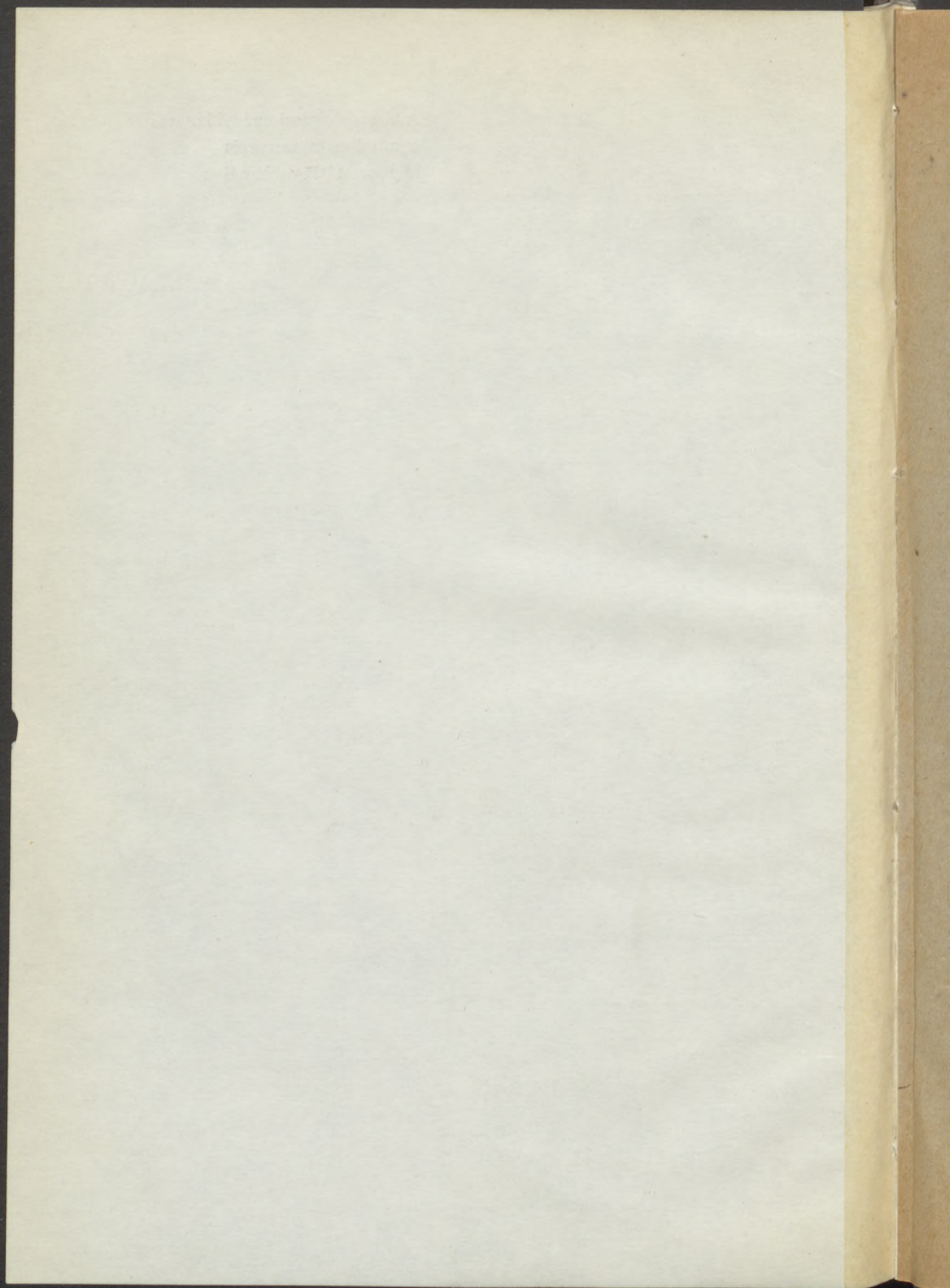
A kötet azoknak a világszerte tapasztalható erőfeszítéseknek egyik terméke, amelyek a tudományok fejlődése számára igyekeznek minél kedvezőbb feltételeket teremteni, adott esetben a tudományos tájékoztatás által. Korunkban — amikor a tudományok fejlesztése világszerte napirenden levő téma — méltán tarthat különös érdeklődésre számot ez a kötet, amely a tudományok fejlődésének legújabb tényei alapján határozza meg a tudományos tájékoztatás helyét és szerepét a társadalomtudományok fejlesztésében.

A szerző a tudományszervezés dokumentációs rendszerezésével a nemzetközi szakirodalomban egyik első kísérletként foglalja össze egy új ismeretág tájékoztatási problémáit, és bizonyos mértékig magának a tudományszervezésnek rendszerezési kérdéseit is. A kötet ismerteti a társadalomtudományi tájékoztatás egyes eszközeit és módszereit.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

A társadalomtudományi kutatás
és a tudományszervezés
tájékoztatási problémái

György Rózsa

PROBLÈMES DE L'INFORMATION SCIENTIFIQUE DANS LES
SCIENCES SOCIALES ET DANS L'ORGANISATION DE LA
RECHERCHE SCIENTIFIQUE

Ce livre est un des fruits des efforts qui se font à présent partout dans le monde en vue de créer les meilleures conditions possibles pour le développement des sciences — dans le cas présent dans le domaine de l'information scientifique. Sur la base des résultats les plus récents de l'évolution des sciences, l'auteur entreprend de *déterminer la place qu'occupe, et le rôle que remplit la documentation scientifique dans le développement des sciences sociales, il analyse la qualité de produit particulier de l'information scientifique*, ainsi que la possibilité de perfectionnement de l'information, avant tout dans le domaine de l'organisation de la recherche scientifique.

Au chapitre I, l'auteur examine, en connexion avec le processus de transformation de la science en force productive directe, le développement historico-social, les étapes évolutives et les rapports économiques de l'ensemble des problèmes de l'information scientifique. Il analyse le rôle que la «compétence» de la société a joué dans l'évolution des forces productives, ainsi que les trois grandes étapes historiques de l'utilisation de cette compétence dans les forces productives, auxquelles correspondent la transformation des oeuvres scientifiques en littérature spécialisée, et, en conséquence de cette transformation, l'apparition de l'ensemble des problèmes de l'information scientifique. Par information scientifique l'auteur entend la notion générale et collective qui comprend l'ensemble du système d'activités et de prestations intellectuelles fournies par les bibliothèques, la bibliographie et la documentation. L'information scientifique — elle-même produit de la révolution scientífico-technique — réagit sur celle-ci d'une façon active; elle est devenue un élément constitutif du processus de transformation de la science en une force productive directe, et comme telle, elle peut être conçue comme une catégorie de l'économie politique et de l'organisation de la recherche. Selon cette conception, l'information scientifique est un produit particulier, appartenant à la sphère des prestations; elle représente en elle-même une valeur, et sa particularité consiste en le fait, qu'au cours de l'usage (de son application) elle ne perd rien de sa valeur, mais au contraire, c'est justement au cours de son emploi que sa valeur s'accroît.

Au chapitre II («Contradictions entre la recherche et l'information scientifique»), les expériences qui résultent de la pratique sont mises en système et théoriquement généralisées par l'auteur. Il établit les types de ces contradictions qu'il résume en onze points, et il en analyse le caractère.

Dans le III-e chapitre, par la systématisation documentologique de l'organisation de la recherche scientifique, l'auteur fait une des premières tentatives dans la littérature internationale pour esquisser les problèmes relatifs à la documentation

d'une nouvelle branche de connaissance en formation, ainsi que dans une certaine mesure, même celui de la systématisation de l'organisation de la recherche scientifique.

Le chapitre IV s'occupe de certains moyens et méthodes concrets de l'information dans les sciences sociales, tels que listes de nouvelles acquisitions, archives de coupures, etc., en prenant pour point de départ leurs fonctions particulières, applications possibles, etc.

Le volume est enrichi d'un certain nombre de données statistiques, de tableaux de systématisation, ainsi que d'un appareil de notes d'une dimension considérable.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

RÓZSA GYÖRGY

A társadalomtudományi kutatás
és a tudományszervezés
tájékoztatási problémái

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Lektorálta

FÖLDI TAMÁS

és

HARASZTHY GYULA

MB 51.495
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Növedéknapló

1965 év A 7612 sz.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
I. A tudományos tájékoztatási problematika társadalmi-történeti kialakulása	17
1. A tudomány közvetlen termelőerővé válásának folyamata és a tudományos tájékoztatás	17
2. A szakirodalom növekedésének arányai és következményei	24
3. A tudományos tájékoztatás költségarányai	31
4. A tudományos tájékoztatás kutatási irányai	33
a) Műszaki fejlesztési, gépesítési kutatások	34
b) A tudományos tájékoztatás helye a társadalmi munkamegosztásban	36
c) Konkrét kutatások és felvételező jellegű vizsgálódások a társadalomtudományi tájékoztatásban	38
d) Új kiadványszerkesztési módszerekre irányuló kutatások	42
e) A tudományos ismeretközlés módszereinek kutatása	46
5. Nemzetközi együttműködési törekvések a társadalomtudományi tájékoztatásban	49
6. A társadalomtudományi tudományos tájékoztatás osztályozási problémái	54
a) Tudományrendszerezés és dokumentációs osztályozás	54
b) A dokumentációs osztályozás „szókincse” és „grammatikája”	57
c) Társadalomtudományi dokumentációs osztályozás és az Egyetemes Tizedes Osztályozás	59
II. A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások	64
1. A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások típusai	65
a) A meghatározott kutatás igény — és a meghatározatlan, pontosan és részleteiben nem körülírt ismeretanyag feltárása közötti ellentmondás	65
b) A felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége (általános) — és a relatíve kevés „produktív”, hasznosítható része (különös) közötti ellentmondás	65
c) A tudományos írásművek számának exponenciális növekedése — és a bennük foglalt ismeretek exponenciális „erkölcsi kopása” közötti ellentmondás	66

d)	A szakirodalom differenciálódási — és integrálódási folyamata közötti ellentmondás	68
e)	A munka általános tudományosabb igénye — és a tudomány egyre bonyolultabbá válása és világirodalmi jellege közötti ellentmondás	69
f)	A tudományos tájékoztatási apparátus növekedési tendenciája — és használatának relatíve csökkenő tendenciája közötti ellentmondás	71
g)	A tudományos tájékoztatás transzmissziós jellege (a kutatás és a szakirodalom között) — és mint a szakirodalom „elidegenedésének” eszköze közötti ellentmondás	73
h)	Az egyetemes elméleti tudományrendszerezés hiánya — és a dokumentációs osztályozás igénylése közötti ellentmondás	74
i)	A kutatóközpontok — és a tudományos tájékoztatási központok szervezeti különállása közötti ellentmondás (szervezeti tényező)	75
j)	A kutatás vonzása — és a tájékoztatási szakemberszükséglet közötti ellentmondás (a dokumentalista dilemmája: szubjektív tényezők)	77
k)	A növekvő tudományos tájékoztatási gyakorlat — és viszonylagos elméleti elmaradottsága közötti ellentmondás	78
2.	A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások jellege	79
III.	A tudományszervezés dokumentációs rendszerezése	81
1.	Tudományos és technikai forradalom — tudományszervezés — tudományszervezési dokumentáció	81
2.	A tudományszervezési dokumentáció köre és rendszerezése	96
a)	Tudománytörténet, tudományelmélet, tudományfilozófia, tudományrendszerezés	99
b)	Tudománypolitika, a tudományos munka állami irányítása	100
c)	Nemzetközi tudományos kapcsolatok	101
d)	A tudományos munka tervezése, szervezése, igazgatása	103
e)	A kutatás szintjei	105
f)	A kutatómunka módszertana és technikai felszerelése	106
g)	A tudományos munka közgazdasági kérdései	107
h)	Tudományos munkaerőgazdálkodás, tudományos személyzet	108
i)	Tudományos szervek, szervezetek	109
j)	Tudományos tájékoztatás	111
	Szinoptikus táblázat a tudományszervezési dokumentáció rendszerezéséről	113
3.	A tudományszervezési dokumentáció jellege	114
IV.	A társadalomtudományi tájékoztatás egyes konkrét eszközei és módszerei	119
1.	Az állománygyarapodási jegyzékek funkciói és szerkesztésük, különös tekintettel a társadalomtudományi könyvtárakra	119

a) Könyvgyarapodási jegyzékek	119
a) Lelőhelykatalógus funkció	122
β) Szerzeményezési funkció	126
γ) Szakbibliográfiai funkció	128
b) Szerkesztés és módszertan	130
c) Folyóiratjegyzékek	139
2. A lapkiváogat-archívum tájékoztatási funkciói	145
a) A lapkiváogat-archívum mint a társadalomtudományi dokumentáció egyik forrása	146
b) A lapkiváogat-archívum kialakulásának előzményei és feltételei	148
c) A lapkiváogat-archívum alkalmazási köre a gazdasági munkában és egyéb területeken	149
d) A lapkiváogat-archívum működési elve	156
3. A földrajzi katalógus a társadalomtudományi tájékoztatásban	160
a) A földrajzi katalógus helye a tárgyi katalógusok rendszerében	160
b) A földrajzi katalógus használatának köre és alkalmazása a közgazdasági tájékoztatásban	163
c) Az ETO rendszerű földrajzi katalógus építése és szerkesztése	171
Válogatott szemelvények a gyarapodási jegyzékekből	175

172. ...
 173. ...
 174. ...
 175. ...
 176. ...
 177. ...
 178. ...
 179. ...
 180. ...
 181. ...
 182. ...
 183. ...
 184. ...
 185. ...
 186. ...
 187. ...
 188. ...
 189. ...
 190. ...
 191. ...
 192. ...
 193. ...
 194. ...
 195. ...
 196. ...
 197. ...
 198. ...
 199. ...
 200. ...

BEVEZETÉS

„A meglevő népesség hozzáértése az egész termelés mindenkori előfeltétele, tehát a gazdaság fő felhalmozása; ez a korábbi munka legfontosabb eredménye, amely azonban magában az élő munkában létezik.”

Marx, Értéktöbblet-elméletek.

Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új Program tudományra vonatkozó alapvető tételei: hogy *korunkban az emberiség egyik leg-hatalmasabb tudományos-technikai forradalma megy végbe*, valamint hogy *a tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik*, egyfelől összegezik és általánosítják a tudomány fejlődésben betöltött szerepének eddigi tapasztalatait, másfelől megrajzolják e fejlődési folyamat perspektíváját, és kiindulópontul szolgálnak tudomány-elméleti, konkrét tudományszervezési, továbbá sokirányú gazdasági és műszaki kutatásokhoz.

A tudományos-technikai forradalom és a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamata nem egyszerűen a meglevő technika tökéletesítését vagy csak a már kitűzött tudományos feladatok megoldását tételezi fel, hanem gyökeresen új tudományos módszerek és technika kidolgozására és alkalmazására, új tudományos feladatok kitűzésére is ösztönöz. Elősegíti továbbá e folyamatok valamennyi közvetlen és közvetett anyagi és szellemi összetevőjének fejlesztését, különös tekintettel a fenti folyamatokkal való összefüggések kutatására.

Az egyik ilyen összetevője a tudományos fejlődésnek a *tudományos tájékoztatás*, értve ezen a könyvtári-bibliográfiai-dokumentációs tevékenység és szellemi szolgáltatások rendszere egységének általános és gyűjtőfogalmát. A tudományos tájékoztatás, amely maga is terméke a tudományos-technikai forradalomnak, egyben aktív tényezőjévé, szerves részévé fejlődött a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának — és ezért az SZKP Programja megfogalmazásában: „A párt minden eszközzel . . . elősegíti, hogy a tudományos és műszaki tájékoztatásnak . . . egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg” — és mint ilyen *tudományszervezési és közgazdasági kategóriaként* fogható fel.

E kötet négy fejezete közül az első három a tudományos tájékoztatást ebben a fő összefüggésben vizsgálja a társadalomtudományi

kutatás oldaláról, vázolja a tudományos tájékoztatási problematika társadalmi-történeti kialakulásának körülményeit és feltételeit, felvetve és elemezve a kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondásokat, dokumentációs szempontból rendszerezve a tudományszervezést. Mindezt két vonatkozásban sem a teljesség igényével. Egyrészt e tanulmányok bizonyos kérdéseknek csak az elméleti felvetésére, megfogalmazására korlátozódnak, és részleges megoldására vállalkoznak (mint például az ellentmondások kérdéseinél), és a tematikának tudományszervezési és közgazdasági szemléletből következő újszerűségét, sokrétűségét, bonyolultságát tekintve több vonatkozásban inkább problémafelvetők, mintsem azokat lezárni kívánók, másrészt mivel a fő összefüggéseket vizsgálják, nem terjednek ki fontosságra való tekintet nélkül számos megvizsgálást és elemzést igénylő részletkérdésre, illetve csak érintik ezeket. Ugyanez vonatkozik a társadalomtudományi tudományos tájékoztatás módszertani kérdéseire.

A kötet negyedik fejezete önálló formában tárgyalja e kérdések közül az állománygyarapodási jegyzékek, a lapkiváogat-archívum és a földrajzi katalógus tájékoztatási funkcióit, módszertani problémáit — a társadalomtudományi, illetve a közgazdasági kutatások igényeiből kiindulva.

Nos, e kutatások, közelebbről a marxista társadalomtudományi kutatások intenzívebbé válásának és kiterjedésének vagyunk tanúi a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa óta megindult új, nagyarányú fejlődési szakaszban, amelyet az jellemez, hogy a marxista kutatás fokozódó erőfeszítéseket tesz olyan kérdések vizsgálatára és olyan vizsgálati és elemzési módszerek alkalmazására, amelyekre az elmúlt évtizedekben nem fordítottak kellő figyelmet. A voluntarizmus leküzdésére irányuló törekvések a társadalom és a gazdaság irányításában, az irányítás és a szervezés tudományos elméletének és módszereinek kidolgozása, illetve továbbfejlesztése, összefüggésben a két rendszer gazdasági és tudományos versenyével, objektív szükségességgé teszi a marxista társadalomtudományok nagyarányú fellendülését.

A marxista társadalomtudományi kutatások új fejlődési szakaszában és vonalában helyezkednek azok az elméleti és módszertani kutatások, amelyek az olyan közgazdasági (ágazati) vagy határterületi diszciplínák kialakítására vagy meghatározására irányulnak, mint a tervezéstudomány, planometria, munkagazdaságtan, szervezéstudomány, a matematikai módszerek alkalmazása a társadalmi jelenségek

és az irányítás lehetséges kvantifikálása érdekében, a szocialista nemzetközi munkamegosztás kutatása, vagy mint a tudomány termelő-erővé válási folyamatáról szóló marxi gondolatok felelevenítése, elemzése és korszerű tartalommal történő továbbfejlesztése, illetve e gondolatoknak a tudományos-technikai forradalom tényeivel való szembesítése és konkrét, alkotó alkalmazása, amelyek hozzásegíthetnek ahhoz, hogy az „elmélet anyagi erővé” váljék.

Mindezen kutatások jelentősége abban áll, hogy a szocialista országok további fejlődésének üteme nem kis mértékben most már attól függ, hogy a gyakorlatban mennyire tudják kiaknázni a szocializmusból mint rendszerből következő előnyöket.

Tudományszervezési és tudományos tájékoztatási vonatkozásban ezek az előnyök kézenfekvők: a szocialista állam központosított tervgazdálkodás keretében rendelkezik a tudományos munkához és a kutatásokhoz szükséges szellemi és dologi potenciállal, tervszerűen gazdálkodhat a kitűzött feladatok megvalósítása érdekében mind a munkaerők, mind az anyagiak elosztása tekintetében, továbbá a nép-gazdaság érdekeinek megfelelően gondoskodhat a kutatási eredményeknek a gyakorlatba való átültetéséről és elterjesztéséről, anélkül, hogy ezt az egymással éles konkurrenciaharcban álló szervezetek, illetve vállalatok „üzemi titkolózása” gátolná, amint ez a tőkés gazdaság körülményei között szokásos.

Természetesen ezek a szocialista rendszerből következő pozitív, objektív jellegű adottságok és előnyök nem spontán módon, automatikusan realizálódnak — ha így volna, a társadalomtudományi kutatások tekintélyes része szükségtelen volna —, hanem hosszú, bonyolult eszmei harcokon, nehézségeken és tévedéseken keresztül vezető szervezeti-adminisztratív intézkedések, szubjektív jellegű nehézségek leküzdése, közgazdasági és tudományszervezési sorozatos és komplex kutatások útján fokozatosan valósulnak meg.

Ha még a jelentős elméleti múlttal rendelkező és rendkívül széles méretekben és intenzíven művelt tudományos tevékenység és diszciplína, a statisztika körül napjainkban is viták folynak, hogy rendszer-tanilag hova tartozik — önálló társadalomtudományi ágazat-e, módszertudomány-e, tudományos módszerű gyakorlati tevékenység-e —, ha a marxista társadalomtudomány által hosszú időn keresztül vitatott lehetett a szociológia fogalma és helye, ha a kibernetikáról a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának csak az 1963. évi közgyűlésén állapították meg, hogy a társadalomtudományi kutatások területén milyen fontos mozzanat kialakulása, és milyen nagy az alkalmazási

lehetősége — nyilvánvalóvá válik, hogy az olyan fogalmak, tevékenységek és ezek elméleti megalapozása, mint a tudományszervezés, a tudományos tájékoztatás és a kapcsolódó rendszerezési problémák megoldása, vagy magának a tudományos-technikai forradalom tartalmának meghatározása és konzekvenciáinak felmérése sokirányú kutatást és széles körű vitát igényel.

Mindezen kérdések vitás vagy vitatható pontjai tisztázásának és lezárásának még nem érkezett el az ideje, a vonatkozó kutatások jelenlegi fázisában maguknak a vitatott kérdéseknek a megfogalmazása, a vitapontok kialakítása jelenthet bizonyos mértékű előrehaladást.

Ebbe a keretbe, a társadalomtudományi kutatások vonalába helyezhető el a tudomány közvetlen termelőerővé válásának bonyolult folyamatából és a tudományos-technikai forradalom következményeiből kiindulva a társadalomtudományok tájékoztatási problematikája, és ezen belül a kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások, a tudományszervezés dokumentációs rendszerezésének és általában a dokumentációs rendszerezés kérdése.

A gyakorlatban egyfelől úgy jelentkezik a tudományos tájékoztatási probléma, mint tudományszervezési, másfelől mint gazdasági kérdés, hogy egy nyugati szerzőnek, Attingernek, a *Zeitschrift für Naturwissenschaftlich-Medizinische Grundlagenforschung* 1963. évi 2. számában megjelent cikkére hivatkozzam, hogy a több tudományra vonatkozó, rokon- és határterületi kutatások eredményeinek jelentős része kárba vész a tájékoztatás megoldatlansága következtében. Márpedig a modern kutatások többnyire éppen komplex jellegűek, több tudományt érintenek. És ha az idézett „jelentős részt” csak „kis résznek” is vesszük, 10%-osnak, akkor is legszerényebben számítva, a közvetlen kár világviszonylatban évi 2 milliárd dollár körül mozog, vagyis a négyszerese a világ évi tájékoztatási ráfordításának, a potenciális közvetett kár pedig ennek többszöröse. Flett amerikai szerző megállapítása szerint pedig az Egyesült Államok tudományfejlesztési költségvetésének mintegy 45%-a kárba vész az elégtelen informáltság miatt. Még ha eltúloztottnak is tekintjük ezt az arányt, a rendkívüli pazarlás ténye mindenképpen nyilvánvaló. Ebben persze nem kis szerepet játszik a tudományos tájékoztatás nem kielégítő színvonala mellett a már említett tőkés viszonyok közötti információzárlat, az „üzemi titok” burjánzása.

A veszteségek, a kárba vészett kutatási eredmények szempontjából pedig elvileg nem helyes különbséget tenni a természet- és társadalom-

tudományok között, hiszen a tudományos tájékoztatás tekintetében csak a szakirodalom mennyiségében és a feldolgozás mikéntjében van különbség, és a jelenlegi mennyiségi különbség a jövőben feltehetően csökken, mivel a társadalom és a gazdaság tudományos irányításának, szervezésének biztosítása a társadalomtudományok és azok irodalmának nagyarányú fellendülésével jár együtt.

A tudomány gazdasági összefüggéseire sokoldalúan Marx és Engels mutattak rá elsőként. De a marxista tudományelmélet eredményeit ilyen vagy olyan formában a polgári tudomány is felhasználja, amint ezt a *Massachusetts Institute of Technology*, az egyik legjelentősebb egyesült államokbeli egyetem 1961-ben tartott centenáris ünnepi tudományos ülésszaka is tanúsítja. Itt többek között kiemelték, hogy Engels volt az, aki elsőként mutatott rá már 1843-ban a tudomány exponenciális növekedésének tendenciájára. De nemcsak a marxista tudományelmélet, hanem a szocialista tudománypolitika és tudomány-szervezés — ide értve az oktatási rendszert is —, különösen a Szovjetunió gyakorlata elismerés, illetve vizsgálódások tárgya, mind a fejlett nyugati országok, mind pedig a nemzeti függetlenségüket elnyert afrikai országok részéről.

Ugyanakkor természetesen az érdeklődés távolról sem egyoldalú. A szocialista tudányszervezés is igyekszik messzemenően tanulmányozni és felhasználni a vonatkozó nyugati eredményeket nemcsak az egyes diszciplínák kutatásait tekintve, hanem az olyan valamennyi tudományág fejlődésére hatást gyakorló tudományét is, mint a kibernetika, a matematikai módszerek alkalmazását különböző területeken, vagy mint a szervezéstudományét, illetve a konkrét szervezési módszereket, kritikával fogadva ugyanakkor az ezeket kísérő vagy ezek melléktermékeként jelentkező elméleteket vagy a konkrét részlet-eredményekből kifejtett hamis ideológiai általánosításokat.

Alighanem napjainkban, a tudomány növekvő gazdasági jelentőségének következményeként átalakuláson, változáson megy keresztül az a társadalmi szemlélet, amelyet Marx úgy fogalmazott meg, hogy „A szellemi munka termékét — a tudományt — mindig mélyen értékén alul becsülik, mert az újratermeléséhez szükséges munkaidő egyáltalán nincs arányban azzal a munkaidővel, melyet eredeti termelése megkövetelt. Például a binomiális tételt egy iskolásfiú egy óra alatt megtanulhatja.” (*Értéktöbblet-elméletek*. I. rész. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 315. l.) Ezt a szemléletbeli változást, illetve ennek objektív gazdasági és társadalomszervezési alapját — amelyet ha fáziseltolódással is, de követ a tudományos tájékoztatás társadalmi-

fogalmazása és elhelyezése a társadalmi munkamegosztásban – ez utóbbiakra történő alkalmazással igyekszik a kötet első három fejezete adatokkal, tényekkel alátámasztottan, bizonyos elméleti konzekvenciák felvázolásával, illetve a gyakorlati elemzésekből kikövetkeztethető elméleti általánosításokkal bemutatni – a teljesség igénye nélkül.

A társadalomtudományi kutatások tájékoztatási problematikája vagy a társadalomtudományok tájékoztatási kutatási problematikája ugyanis rendkívül széles kört ölel fel, amelybe beletartozik a korszerű matematikai, elektronikus számítástechnikai és kibernetikai módszerek és eszközök mélyreható elemzése a tudományos tájékoztatás szempontjából, a tudományos osztályozás és ezzel összefüggésben, a gépi „kódolás” teljes kérdéskomplexuma és egyéb hasonló témák, amelyek kidolgozása már csak terjedelmüknél fogva külön-külön önálló köteteket igényelnek. Ezek a munkák a további kutatások eredményeiként nyilván létre is fognak jönni, annál is inkább, mivel a társadalomtudományi tájékoztatás területén különösen a tudományszervezésben, a közgazdasági kutatásban, általában a szervezéstudományban, a tudományos tájékoztatás eredményeinek és módszereinek operatív használhatósága a korábbi időkhez mérten rendkívül megnövekedett. Még ha az ügy érdekében elkövetett túlzásnak is lehet tekinteni Pierre Massénak, a francia kabinet tervkormánybiztosának azt a megállapítását, hogy „valóságos közgazdasági információ nélkül a demokrácia nem más, mint verbalizmus”, a megállapítás magva (összefüggéseiben, amelyekről a következőben még szó lesz) a társadalomtudományi tájékoztatás operatív felhasználhatósági voltára utal.

A társadalomtudományi tájékoztatásnak bizonyos területeken – mindenekelőtt a konkrét szervezési-igazgatási ágazatokban – olyan aktív, szervező feladatai is vannak, amelyek nem egyszerűen abban állnak, hogy felhívják az illetékesek figyelmét az új tudományos eredményekre, módszerekre, elébe menvén ezáltal a potenciális megismerési igényeknek (ún. balról jobbra haladó információszükséglet provokáció), hanem bizonyos mértékig orientálják is a kutatást azáltal, hogy a gyakorlatban felmerült és még megoldásra ki nem tűzött problémákat feltárják, megfogalmazzák (ún. jobbról balra haladó kutatási szükséglet provokáció).

Mindezek következtében az ismeretek tárolásának és közvetítésének kérdése mind változatosabb formában jelentkezik világszerte, tanúsítva, hogy mennyire élő, a társadalmi-gazdasági és tudományos élet úgyszólván valamennyi vonatkozását érintő problémáról van szó.

Újabban a Német Demokratikus Köztársaságban Manfred von Ardenne világhírű atomfizikus vetette fel a tudományos szakirodalom használhatóságának és korlátainak kérdését, újítusú, propedeutikuszerű tankönyvek és szakkönyvek megalkotását javasolva, amelyekben az ismeretanyag koncentrált formában található meg, értve ezen a táblázatok, képletek, törvények, alapelvek, módszerek, szakirodalmi kivonatok és utalások kombinált gyűjteményét. Ardenne professzor kezdeményezésével kapcsolatban a *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* című folyóirat keretében vita és ankét indult meg, amelynek eredményeként határozat született a kérdésnek egy tudósokból, kiadói és tudományos tájékoztatási szakemberekből álló bizottság által történő beható vizsgálatára és javaslatételére.

Franciaországban a közgazdaságtudományi doktorok 1963. október első felében lezajlott kongresszusán (*Le Monde*. 1963. október 8. 22. l.), amelynek egyik fő témája a közgazdasági ismeretterjesztés és tájékoztatás volt, foglalkoztak a tudományos tájékoztatás közgazdasági kérdéseivel (ez alkalomból hangzott el Pierre Massének az előbbieken idézett megállapítása). Az információ fogalmán a kongresszus nemcsak a dokumentációt, hanem az ismeretterjesztést, a propagandát és az irányító gazdasági munkához szükséges általánosabb információkat is értette (statisztikai feldolgozások, piac- és konjunktúrakutatás stb.). Határozat született egy országos közgazdasági tájékoztatási intézet (institut national d'information économique) felállítására.

Világszerte folynak tehát a tudományos munkának elősegítését célzó kutatások, kísérletezések új módszerek és koncepciók a tudományszervezés és a tudományos tájékoztatás által történő kialakítására, amelyek felölelik a publikációk szerkezeti kérdéseitől kezdve, az osztályozási rendszereken keresztül, az ismeretközlés és közvetítés új formáig a széles értelemben vett tudományszervezés valamennyi vonatkozását. E vonatkozások tekintélyes hányadukban gazdasági természetűek, közgazdasági jellegűek, és szerves részét alkotják a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának. Ezen belül jelentős és önálló témaként jelentkezik a társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problematikája és ennek tudományszervezési és közgazdasági szemléletű kutatása.

Ehhez kíván e kötet hozzájárulni azzal, hogy jóllehet az egyes fejezetek kiindulópontja, a feldolgozott tény- és adatanyaga, elemzése, következtetései és elméleti általánosításai többnyire komplex tudományszervezési és közgazdasági jellegűek, komplex voltak miatt „mutatis mutandis” vonatkoznak általában a társadalomtudományi

tájékoztatásra (több tekintetben pedig általában is a kutatás és a tudományos tájékoztatás összefüggéseire). További (és ágazati) kutatásokra vár az egyes társadalomtudományi diszciplínák (filozófia, történelem, jog stb.) sajátos és konkrét tájékoztatási problémáinak elemzése.

Mindeme kutatások — és általában a tudományos munka — kíváncsú szellemére érvényes Aragon szép megfogalmazása a prágai Károly Egyetemen díszdoktorrá avatásakor tartott előadásából: „... a törvény is csak ideiglenes magyarázat: ha újabb tények bukkannak fel, s ezekről a törvény nem tud számot adni, nem a tényeket, hanem a törvényt ejtik el. Értelmes országban például a társadalmi jogszabályozásban végrehajtott változtatások időszakonként kiterjednek egészen az alkotmány módosításáig.” (*Az igazi realizmus védelmében*. Élet és Irodalom. 1962. 40. sz. 3–4. l.)

*

A szerző e helyt fejezi ki köszönetét a kötet lektorainak, továbbá az első három fejezet kandidátusi vitájában kapott észrevételekért, különösen pedig az opponenseknek, dr. Szalai Sándor egyetemi tanárnak, az MTA levelezőtagjának és dr. Nyilas József docensnek, a közgazdaságtudományok kandidátusának. Budapest, 1964. június.

I. A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁSI PROBLEMATIKA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI KIALAKULÁSA

Marx az *Értéktöbbslet-elméletek*-ben kifejti, hogy a meglevő népeség hozzáértése az egész termelés mindenkori előfeltétele, tehát a gazdaság fő felhalmozása: ez a korábbi munka legfontosabb eredménye, amely azonban magában az eleven munkában létezik.¹ Ennek a „fő felhalmozás”-nak, a termelési tapasztalatoknak, a XVIII. században tudománnyá rendszereződő tudásnak² összegezése és közvetítése mindenekelőtt az emberiség „kollektív memóriája”, a tudományos írásművek útján és által valósul meg.

A tudományos írásművek e fő társadalmi funkciójának érvényesülése egyfelől a tudománynak termelőerővé válási folyamatát tükrözi, másfelől ennek a folyamatnak egyik leglényegesebb alkotóeleme. E folyamat mindkét oldala a korunkban kibontakozott tudományos és technikai forradalomban teljesedik ki, amikor is a termelés fejlődését meg kell előznie a technika fejlődésének, a technikáét pedig a tudományokénak.³ Ebből az következik, hogy végső fokon a társadalom anyagi termelése a tudomány technológiai alkalmazásává válik.

1. A TUDOMÁNY KÖZVETLEN TERMELŐERŐVÉ VÁLÁSÁNAK FOLYAMATA ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS

Az ismereteknek, a társadalom „hozzaértésének” a termelőerők fejlődésében betöltött szerepének, a termelőerőkben történő felhasználásának három nagy történelmi szakasza van,⁴ amelynek megfelel a tudományos írásművek tudományos szakirodalommá alakulása,

¹ Marx, *Értéktöbbslet-elméletek*. 3. rész. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 265. l.

² Engels, *Anglia helyzete*. Marx–Engels *Művei*. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 550–551. l.

³ A. Kosziginnek a megfogalmazása. Izvesztija. 1961. VI. 15.

⁴ A. Zvorikin, *Nauka i proizvodstvo*. (Tudomány és termelés.) Kommuniszt. 1962. 4. sz. 36–45. l.

majd ennek növekedésével a tudományos tájékoztatásnak és problematikájának jelentkezése.

Az első szakaszban, amely az ipari forradalomig tart, a tudomány modern értelemben vett társadalmi felhasználásáról, termelőerőként történő szervezett, tudatos és széles körű alkalmazásáról még nem lehet szó a termelőerők viszonylagos fejletlensége miatt. A tudomány művelése egyedi, „kisipari jellegű”, az ismeretközlés fő, írásbeli kollektív formája a könyv. (Emellett jelentős szerepe van még a szóbeli közlésnek és a levelezésnek, az időszakos kiadványok jelentősége csekély.) Az elszigetelten dolgozó tudósok át tudják tekinteni szakterületük ismeretanyagát, a „kollektív memória” közvetítés nélkül a könyvtárban testesül meg.

A második szakasz, amely az ipari forradalomtól a korunkban kibontakozó tudományos és technikai forradalomig tart, a tulajdonképpeni első szakasza a tudomány termelőerőként történő tudatos, szervezett, társadalmi méretű alkalmazásának. A tudományok specializálódnak, új diszciplínák alakulnak ki. Az elszigetelt, egyedi tudományos munkát a termelőerők viharos fejlődése következtében fokozatosan felváltja a széles körű és nagyüzemi módon szervezett tudományos munka. Nagy arányokban növekedik a tudományos írásművek volumene, *A Kommunista Párt kiáltványának* megfogalmazásában „Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul ki.”⁵ A könyv mellett fokozatosan a folyóirat válik a tudományos közlés elsőrendű forrásává. Egy-egy szakterület ismeretanyagának közvetítés nélküli, egyéni áttekintése lehetetlenné válik, a tudományos „világirodalom” és a kutatás között közvetítőként kifejlődik a bibliográfia, majd a dokumentáció.

A harmadik szakasz a tudományos és technikai forradalom, amelyben a tudomány közvetlen termelőerővé válik (az SzKP XXII. kongresszusán elfogadott új Programjából). A tudományok specializálódási folyamata tovább mélyül, egyben a határterületekben való fejlődés következményeként integrálódási folyamat is végbemegy. A természettudományok, különösen a matematika, a matematikai módszerek és a kibernetika mind nagyobb mértékben nyer alkalmazást a társadalomtudományok területén, különösen a konkrét szervezési-igazgatási ágazatokban (tervezés, szervezéstudomány, alkalma-

⁵ Marx—Engels *Művei*. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 445. 1.

zott közgazdaságtudományok stb.). A munka általában tudományosabb igényűvé válik, a tudomány kiterjed az élet minden területére. A tudományos termelés és ráfordítás exponenciálisan növekedik, tíztizenöt évenként megduplázódnak a ráfordítások, a tudományos kiadványok száma, a kutatás a leggyorsabban fejlődő „iparrá” válik, a történelem kezdetétől a földön élt és élő tudósok 90%-a az utolsó tíz esztendőben működik, a kutatásban dolgozók száma növekedik a leggyorsabban valamennyi foglalkozási ág között.⁶ Mindezek következményeként és kölcsönhatásban gyorsan emelkedik a tudományos dokumentumok száma, a könyv és az időszakos kiadvány mellett mind nagyobb jelentőségűvé válik a kutatási jelentés. A szakirodalom és a kutatás közötti közvetítés, a könyvtár-bibliográfia-dokumentáció, legáltalánosabb és gyűjtő fogalommal: *a tudományos tájékoztatás* a társadalmi munkamegosztásban önállósult ismeretággá és foglalkozási tevékenységgé, bizonyos mértékben közgazdasági kategóriává vált (ráfordítási oldaláról: a nemzetközi becslések szerint világviszonylatban évente 500 millió dollár körül).

A tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának lényege, hogy megváltozik a termelés és a tudomány kapcsolatának jellege, hogy elvileg új módon alakul a tudomány társadalmi szervezete és felhasználása azáltal, hogy a termeléssel szerves egységbe forr össze, más szavakkal: a tudomány művelése és alkalmazása szervezetté és tömegessé válik, nemcsak alapjául szolgál minden termelési folyamatnak, hanem maga is társadalmasított termelési folyamat jellegét veszi fel. A tudomány ily módon nemcsak bekapcsolódik a termelési folyamatba mint annak relatíve önálló alkotórésze, nemcsak tökéletesíti a technikát és a termelési folyamatokat, nemcsak radikálisan új technika bevezetését készíti elő és új iparágakat hoz létre (elektronikus ipar, atomipar), hanem egyben a termelés technikája is betör a tudományos kísérleti bázisba és maguk a kutatások is bizonyos mértékig ipari jelleget öltenek. Ez nemcsak a kutatások anyagi felszereltségére, munkaerőigényére és nagyüzemi szervezésére vonatkozik, hanem a kutatás közvetlen termékeire is (pl. izotóptermeles a magfizikai kutatások kapcsán, bizonyos műszerek előállítása vagy a hibridkukorica előállítása), ami ugyancsak sajátos jegye a modern tudomány közvetlen termelőerői minőségének.

Ugyanakkor a szerves egységen belül a tudomány a termeléssel szemben viszonylagos függetlenséget is élvez – ami egyik legfontosabb

⁶ Részletesebben és adatszerűen lásd a III. fejezetben.

eleme forradalmasító szerepének — azáltal, hogy az adott pillanatban olyan elvontnak látszó feladatok megoldására fordíthatja a figyelmet, amelyek nem látszanak „időszerűnek” vagy „rentábilisnak”. Ez a viszonylagos függetlenség nemcsak a témaválasztásra, hanem a sajátos munkamódszerekre, a szervezésre stb. is vonatkozik. A természettudományos alapkutatások eredményei, amelyek az egész tudományt és a termelést előreviszik, éppen általánosságuk és elvontságuk miatt válnak alkalmazhatóvá (pl. matematika, kibernetika, matematikai logika stb.).

Ezek az eredmények fokozatosan behatolnak a társadalomtudományokba is, tökéletesítve itt is a kutatási lehetőségeket és módszereket, részben új kutatási területek kialakítását mozdítva elő a társadalmi-gazdasági élet irányításában, szervezésében és nyilvántartásában (pl. planometria mint a szocialista tervezéstudomány egyik része).⁷ Ez a folyamat egyben a természet- és a társadalmi tudományok dialektikus kölcsönhatásának jegyében megy végbe. Ez a kölcsönhatás nemcsak abban az értelemben érvényesül, hogy a marxista filozófia — nem mint a tudományok tudománya, de mint valamennyi szaktudomány mélyebb megértésének és összefüggéseinek eszköze és módszere — egyre jobban behatol a természettudományokba, hanem abban az értelemben is, hogy elméletileg és gyakorlatilag a tudomány teljes és közvetlen termelőerővé válása, a modern tudomány, végső soron szocialista termelési viszonyokat követel (amiből semmiképp nem következhet a kapitalizmus tudományos eredményeinek bármiféle lebecsülése).

⁷ Az SZKP új Programjában szereplő „tudomány mint termelőerő” tétel egyre gazdagabb irodalmából, a teljesség igénye nélkül utalok a következő közleményekre:

V. Mlikovska—K. Mlikovsky—V. Ruml, *Veda jako vyrobni sila*. (A tudomány mint termelőerő.) Nova Mysl. 1962. 10. sz. 1153—1162. 1.; V. Roman, *Transformarea stiintei in forta nemiljocita de productie*. (A tudomány átalakulása közvetlen termelőerővé.) Lupta de clasa. 1962. 11. sz. 53—62. 1.; I. Auerhan, *Veda i jako vyrobni sila*. (A tudomány mint termelőerő.) Politicka Ekonomie. 1962. 3. sz. 185—198. 1.; H. Klotz—K. Rum, *Über die Produktivkraftwissenschaft*. (A tudományról mint termelőerőről.) Einheit. 1963. 2. sz. 25—31. 1. és 3. sz. 40—49. 1.; Sándor Pál, *A tudomány mint termelőerő*. Valóság. 1962. 5. sz. 1—7. 1.; *A tudomány szerepe a modern társadalomban*. Béke és Szocializmus. 1963. 4. sz. 73—94. 1.

A téma alapvető irodalma: *Iz neopublikovannüh rukopiszej K. Marksza*. (Marx kiadatlan kéziratiból.) Bolsevik. 1939. 11—12. sz.

A témához lásd még: G. Kosel, *Produktivkraft-Wissenschaft*. Berlin 1957. Die Wirtschaft. 146 l.

Ezek a látszólag nem közvetlenül a tárgyhöz tartozó vázlatos fejtegetések, valójában az alapjául és a kulcsául szolgálnak a tudományos tájékoztatási problematika közgazdasági és tudomány-szervezési szemléletű megközelítésének, illetve ilyen problémakénti jelentkezésének, ami maga is egyik jellemző megnyilvánulása a tudományos-technikai forradalomnak.

A tudományos tájékoztatás, amint a következőkben erről konkrétan szó lesz, azt példázza, hogy a tudományos-technikai forradalom egyik következményeként új módon kell megfogalmazni bizonyos, a társadalmi munkamegosztás folyamán kialakult tevékenységeket, magának a tudománynak minőségileg új társadalmi funkciójáéhoz hasonlóan. Ez a megfogalmazás hipotézisszerűen: a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatában a tudományos tájékoztatás, amely maga ennek a folyamatnak a terméke, aktívan visszahat a létrehozó folyamatra, teljesen és szervesen beleépül abba, egyik leglényegesebb és legmozgékonyabb elemévé válik annak, a tudományhoz hasonlóan maga is szervezetté és tömegessé válik, és tendenciaszerűen a termelőerők kategóriájának irányába fejlődik.

E tendenciaszerű fejlődésnek számos összetevője van, elemzésének közgazdasági, tudányszervezési, ismeretelméleti, szociológiai vonatkozásai vannak, ennek következtében komplex kutatásokat tételez fel.

Amint a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamata a dolog természeténél fogva elsősorban a természettudományokra és a műszaki tudományokra vonatkozik, ugyanúgy a tudományos tájékoztatás is elsősorban e területeken hat a termelőerők fejlődésének előmozdítójaként. Ugyanakkor azonban a társadalomtudományok maguk is jelentős fejlődésen mennek keresztül, különösen a társadalom és a gazdaság konkrét szervezési és igazgatási ágazatai tekintetében, mint a közgazdaságtudomány, a szociológia egyes ágazatai, a kialakulóban levő új diszciplína, a szervezéstudomány. Általában mind jellemzőbbé válik a társadalomtudományok területén a matematika, a matematikai logika, a matematikai statisztika, a kibernetika alkalmazása, a konkrét felvételező módszerek és a modellezés bevezetése, a kvantifikálásra irányuló törekvés és kísérletezés. Ebben az összefüggésben a tudományos tájékoztatás a társadalomtudományok terén — amelyekhez maga is tartozik — a fenti irányban hat.

E kettős értelmezésben: egyfelől mint a társadalomtudományok bizonyos, a termelőerők fejlődését közvetlenül befolyásoló ágazatának szerves részét, másfelől mint lényegét tekintve társadalomtudományi

tevékenységet, amely kivétel nélkül hat a tudományok összességére, tehát közgazdasági és tudományszervezési kategóriaként jogosult elméletileg a tudományos tájékoztatást a társadalomtudományi kutatás problémájaként kezelni.

„Maga az ember a bázisa az ember anyagi termelésének, mint minden másnak, amit végez. Minden körülmény tehát, amely érinti az embert, a termelés szubjektumát, többé-kevésbé módosítja összes funkcióit és tevékenységét, tehát az anyagi gazdaság, az áruk létrehozójaként végzett funkcióit és tevékenységeit is. Ebben a tekintetben valójában ki lehet mutatni, hogy az összes emberi viszonyok és funkciók, bárhogyan és bármiben jelentkeznek is, befolyásolják az anyagi termelést, és többé-kevésbé meghatározó módon kihatnak rá.”⁸ Ekképpen a tudományos tájékoztatásról valójában ki lehet mutatni, hogy befolyásolja az anyagi termelést, hogy többé-kevésbé meghatározott módon kihat rá mint az értéket képviselő tudományos információ felkutatója, rendszerezője, továbbítója, „szállítója” (politikai gazdaságtani analógiával: a teherszállítás a produktív szférába tartozik), közvetítője a kutatás és a szakirodalom között.

Az irodalom „világirodalmi” jellege, amelyről A Kommunista Párt kiáltványában szó volt, annak idején még csak tendenciaként érvényesült, a XX. század második felében azonban valójában egyik meghatározója a tudományos fejlődésnek. Ez a „világirodalmi” jelleg annak objektív kifejezése, hogy a tudományban nem lehetséges autarkia, hogy a „nemzeti egyoldalúság. . .” egyre lehetetlenebbé válik, és helyette objektív szükségletként nemzetközi tapasztalatcsere bontakozott ki legfontosabb megnyilvánulási formájában szakirodalomként.

A termelőerők eddig soha nem tapasztalt viharos fejlődése a kibontakozott tudományos és műszaki forradalom következtében, a világszerte végbemenő társadalmi átalakulás és e kettővel összefüggésben a tömegek tudományos és kulturális szükségleteinek és igényeinek növekedése, a tudomány eredményeinek tömeges alkalmazása következtében *maga a munka általában tudományosabb igényűvé vált, tendenciaként kibontakozik a munka intellektualizálódási folyamata.* Ezen általános folyamaton belül, egyes társadalmi tevékenységek, bizonyos termelési ágazatok és folyamatok különösen *kutatásigényessé* válnak, sőt az anyagi termelés egyes szektorai a legközvetlenebb függvényeivé válnak a kutatásnak (pl. atomipar, izotóptermelés).

⁸ Marx, *Értéktöbblet-elméletek*, 1. rész, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 253. l.

A tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamata, a társadalomtudományok konkrét szervezési és igazgatási ágazatainak és az ezekkel kapcsolatos egzaktabb módszerek előtérbe kerülése, az irodalom nemzetközivé válása, a munka általános tudományosabb jellege következményeként — és kölcsönhatásban: e folyamatok egyik forrásaként és alkotóelemeként — rendkívüli arányokban kifejlődött a szakirodalom és ezen belül a társadalomtudományi kutatások termékeként a társadalomtudományi irodalom.

Ennek a társadalomtudományi irodalomnak *marxista* értelmezésben csak az lehet a feladata, „... hogy felfedje a jelenségek törvényszerűségeit s ezáltal olyan ismereteket nyújtson, amelyeket az emberek felhasználhatnak a társadalom érdekében, amelynek segítségével tájékozódhatnak a jelenségek között és előre láthatják ezek alakulását”.⁹ E követelmény kapott erőteljes hangot és konkrét megfogalmazást különböző társadalomtudományi ágazatok és új, kvantifikálási módszerek alkalmazása tekintetében a Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1962. október 18–19-i közgyűlésén, amelynek programadó főreferátumát Iljicsov akadémikus előadása alkotta *A társadalmi fejlődés irányításának tudományos alapjai*¹⁰ címen. E közgyűlésen, amelyet nyugodtan nevezhetünk „társadalomtudományi közgyűlés”-nek, mert úgyszólván teljes egészében a társadalmi tudományok problematikájával foglalkozott (a tudománynak termelőerővé válásából adódó kutatási konzekvenciák, a matematikai logika, a kibernetika alkalmazásának szükségessége és lehetősége, a munka tudományos szervezése iránti igények, a konkrét és alkalmazott ágazati kutatások irányai stb. stb.), hangzott el szerves összefüggésben a megoldandó feladatokkal az a megállapítás, miszerint *megfelelő dokumentáció híján hovatovább lehetetlen megoldani a társadalomtudományi kutatásokat*,¹¹ továbbá, hogy akadémiai intézményként társadalomtudományi bibliográfiai központot kell létrehozni.¹²

⁹ Molnár Erik, *Dialektikus materializmus és társadalomtudomány*. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 116. l.

¹⁰ Lásd *MTI Dokumentumok*. 1963. március 5. 1–40. l., valamint L. Iljicsov, *A társadalmi fejlődés irányításának tudományos alapja és a társadalomtudományok feladatai*. Társadalmi Szemle. 1963. 1. sz. 57–69. l.

¹¹ V. M. Hvosztov és Sz. D. Szkazkin akadémikusok felszólalásából.

¹² V. I. Sunkov, a SzU Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Társadalomtudományi Alapkönyvtár (FBON) igazgatója 1959-ben felvetette egy bibliográfiai elméleti kutató intézet felállítását: *Ob ocserednüh zadacsah bibliotek*. (A könyvtárak soron következő feladatai.) Biblioteki SzSzSzR. 1959. XII. füzet 5–17. l.

A marxista társadalomtudomány határozott törekvései a tisztára spekulatív, skolasztikus elemek és módszerek kiszorítására, konkrét, tényanyagon alapuló kutatások előmozdítására és minél egzaktabb módszerek alkalmazására, a következő megfogalmazásban kaptak hangot a Magyar Tudományos Akadémia 1963. évi nagygyűlésén: „Nem vitás, hogy a dialektikus materializmus — éppen mert *következetes* materializmus — nem ismerhet el mást tudománynak, mint ami az objektív, anyagi külvilágot helyesen visszatükrözi, és ugyanezért nem is ismerhet *elvi* rangkülönbséget természet- és társadalomtudományok között; vagyis *elben* minden tudomány, mely a szó marxista mértékével mérve megérdemli ezt a nevezetet, termelőerővé válhat. Azzá válhat, ha nem is olyan közvetlenül, mint pl. a közgazdaságtudomány, de közvetve és a szónak tágabb értelmében. . .”, továbbá „Az objektív érvénnyel bíró marxista társadalomtudomány jelentősége tehát nem csökken, hanem növekszik a műszaki-tudományos forradalom következtében. . .”¹³ és hozzátehetjük, ezzel párhuzamosan a társadalomtudományi tudományos tájékoztatás is. Ez utóbbi megállapításnak van mennyiségi és van minőségi oldala, s mindkettő összefüggésben áll a szakirodalom növekedésével és általában a dokumentációval, de ezek mellett megvan a sajátos társadalomtudományi problematikája is.

2. A SZAKIRODALOM NÖVEKEDÉSÉNEK ARÁNYAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A tudomány termelőerőként való felhasználásának három nagy szakaszát a tudományos írásművek volumenének növekedése oldaláról közelítve meg, az időszakos kiadványokat tekintve a következő

¹³ Mátrai László, *A társadalomtudományi alkotómunka új feladatai*. Magyar Tudomány. 1963. 5. sz. 328—337. l. A természet- és társadalomtudományok közötti dialektikus összefüggésekre vonatkozóan egyébként lásd: V. Roman, *Legatura si influenta reciproca dintre stiintele naturii si stiintele sociale*. (A természet- és a társadalmi tudományok közötti összefüggések és kölcsönhatások.) Lupta de clasa. 1959. 11. sz. 17—34. l. — Az utóbbi években egyébként a polgári társadalomtudomány is mind gyakrabban foglalkozik a társadalmi tudományok helyével, szerepével: M. G. Kendall, *Natural law in the social sciences*. (A természeti törvény a társadalomtudományban.) Journal of the Royal Statistical Society. Series A. 1961. Vol. 124. Part 1. 1. sz. 1—19. l.; F. Machlup, *Are the social sciences really inferior?* (Valóban alacsonyabb rendűek-e a társadalomtudományok?) The Southern Economic Journal. 1961. 3. sz. 173—184. l. Mindkét szerző egyébként vitatja a természet- és a társadalomtudományok közötti „rangkülönbséget”.

irány látszik (az ENSZ–UNESCO által közreadott Auger-jelentés adatai):

XIX. század eleje	100
1850	1 000
1900	10 000
1960 (közel)	100 000

Ha a növekedésnek ez az üteme állandósul, a századfordulóra 1 000 000 körül lesz.

Dubinyin szovjet akadémikus becslése szerint általában a tudományos kiadványok száma 10–15 évenként megkétszereződik. Allen Kent amerikai professzor adatai szerint világviszonylatban a nap 24 órájának minden egyes percében mintegy 2000 könyv, újság, jelentés és egyéb dokumentum lát napvilágot, és e betűrengeteg terjedelme hozzávetőleg 1 milliárd 50 millió oldal.¹⁴ Nem megalapozatlan ily módon Bernal professzornak az a megállapítása, hogy könnyebb egy új tudományos felfedezésre jutni, mint megállapítani, hogy a problémát megoldották-e már.¹⁵ A már említett Kent professzor számítása szerint az Egyesült Államokban 1950-hez képest 1960-ban négy és félszeres volt a kutatási ráfordítás, az eredményes kutatások viszont csak megkétszereződtek, és a már megszerzett tudományos ismeretek nehéz hozzáférhetősége miatt minden dollárból 45 cent kárba vész, míg Humphrey szenátor által idézett adatok szerint az USA kormánya által támogatott kutatások terén a szükségtelen, pazarló ismétlődések, átfedések aránya 10–50%-ig terjed.¹⁶

Ami már most közelebbről a társadalomtudományi szakirodalmat illeti, a helyzet itt sem kedvezőbb. Jóllehet e tudományágakban a

¹⁴ Az adatok lelőhelye: *Current trends in scientific research*. (A tudományos kutatás jelenlegi irányai.) New York–Párizs 1961. UNO-UNESCO. 246 l.; M. M. Dubinin, *Vazsnüe voproszū obmena naucsnoj informacii*. (A tudományos információcsere fontos kérdései.) Vesztnik Akad. Nauk SzSzsZR. 1962. 4. sz. 40–43. l.; A. Kent, *Machine literature searching in science*. (Gépi irodalomkutatás a tudományban.) Journal of the Franklin-Institute. 1960. VII. 42–50. l.

¹⁵ *A Science in history*. (London 1954.) című mű 1956. évi orosz fordításához írt kiegészítés. 681. l.

¹⁶ A. Kent, *Resolution of the literature crisis in the decade 1961–1970*. (Az 1961–1970-es évtized irodalom válságának megoldása.) Research Management. 1962. 1. sz. 49–58. l.; H. Humphrey, *Unknowing duplication is research a perennial tragedy*. (Tájékozatlanságból eredő párhuzamosság a kutatásban – sokéves tragédia.) The Trend in Engineering at the University of Washington. 1961. 4. sz. 1–2. l.

kiadványok nem burjánzanak olyan mértékben, mint a természet- és műszaki tudományokban (gondoljunk a műszaki kutatási jelentések tízezres nagyságrendű áradatára), ugyanakkor azonban a társadalomtudományi kutatásokban számottevő szerepet játszik — különösen a konkrét, alkalmazott jellegű társadalmi-gazdasági szervezési és igazgatási diszciplínákban, mint amilyenek a közgazdaságtudomány egyes ágazatai, a konkrét szociológiai kutatások stb. — a heti- és a napisajtó is, amelynek dokumentációja különleges problémákat vet fel (pl. a gyors, „naprakész” feldolgozási igény, viszonylag rövid időtartalmú hasznosítás a lapkivágot-archívumok funkcióit veti fel).

Néhány adat a társadalomtudományi szakirodalom mennyiségéről: Az UNESCO által közreadott repertórium a világ társadalomtudományi folyóiratairól több ágazat kihagyásával (pl. történettudomány, pedagógia stb.), a szocialista országok folyóiratainak igen hiányos felvételével, a nyugatiak válogatásával 900 folyóiratot ismertet mint legfontosabbat.¹⁷ Az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiái sorozatának éves kötetei átlag 7000 könyv és folyóiratcikk címet tartalmaznak, a Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató évente 10–12 000 tételben tájékoztatja a magyar közgazdászokat a nemzetközi és a hazai szakirodalomról.

Mennyiségileg úgy tevődik fel tehát a kérdés, hogy *nagyobb az információtermelés, mint a raktározási és visszakeresési lehetőség, és nemzetközi becslések szerint az információk mennyisége tízévenként megduplázódik.*¹⁸ És hogy az információtermelés mint közgazdasági kategória is helyet kapott a szakirodalomban, azt az is jellemzi, hogy az Amerikai Közgazdasági Társaság folyóiratában — az egyik leg-rangosabb nyugati közgazdaság folyóiratban — (*American Economic Review*, 1961. vol. LI. 3. sz. 370–380. l.) egy, a kutatásról a fejlesztésről és találmányokról szóló cikkben (E. Ames, *Research, invention, development and innovation*) részletes közgazdasági elemzés alá veszi az információtermelő intézményeket („Information-producing firms”), a termelés fokozatait („Degrees of fabrication”), és igyekszik mód-

¹⁷ Rózsa György, *A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertóriuma*. MTA Társ.-tört. Tud. Oszt. Közleményei. 1959. 3–4. sz. 423–426. l.

¹⁸ *Proceedings of the International Conference on Scientific Information*. Washington, D. C. November 16–21. 1958. (A nemzetközi tudományos tájékoztatói konferencia jegyzőkönyve.) National Academy of Sciences-National Research Council, Washington 1959. 2. drb. 1. köt. 821 l., 2. köt. 813–1635. l.

szertanilag megformulázni az információtermelés ráfordítás-kibocsátás modelljét.

Minőségileg a társadalomtudományok területén a természet- és műszaki tudományokhoz hasonlóan a kutatás az *összetett és határterületi* problémák megoldása előtt áll. Úgyiszlóván bármelyik társadalomtudományi téma több ágazat ismeretanyagát foglalja magában. Az anyagi érdekeltség kérdéskomplexusa például egyaránt felvet *közgazdasági* elméleti, gazdaságpolitikai (mechanizmus), tervezési, konkrét gazdaságszervezési (munkabérgazdálkodás), *szociológiai*, *pszichológiai*, tágabb értelemben vett *pedagógiai*, *etikai* (morális), *gazdaságjogi* (rendeleti keret) és nem utolsósorban *politikai* vonatkozásokat. Egy felmérés adatai szerint 1900-ban a tudományos tanulmányok többsége még egyszerű tárgyat ölelt fel, 1950-ben már mintegy 85%-ban *összetett tárgyú tanulmányok* jelennek meg (különösen vonatkozik ez a folyóiratcikkekre).¹⁹ A matematikai módszerek alkalmazásának és a kibernetikának térhódítása — *amely egyben maga is produktuma a komplex kutatásoknak* — ugyancsak az összetettség elmélyítésének irányába hat.

A szovjet társadalomtudományok (széles értelmezésben, ideértve az ún. humán tudományokat is) az utóbbi években elért egyik nagy sikere, a maya kéziratok megfejtése, beszédesen példázza ezt. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szibériai Számítóközpontjában ugyanis elektronikus számítógépek segítségével hónapokig tartó programozó munka után 48 óra alatt teljes szótárt szerkesztettek az addig megfejthetetlennek bizonyult maya kéziratoknak.²⁰

Ugyanakkor jelentkezik az előbbiekkal összefüggésben egy másik probléma is, nevezetesen, hogy a profil-elmosódás, illetve kiterjedés következtében a kutató mind kevésbé lehet biztos benne, hogy az őt érdeklő cikk szűkebb (és általa megszokott) szakterületének előtte ismert folyóiratában jelenik meg. Így például, a *tőkés gazdaság ciklikus fejlődéséről (politikai gazdaságtani téma)* cikk jelent meg egy *amerikai műszaki folyóiratban* (*An Electronic Analogue for an Economic system*. Electrical Engineering. 1962. 4. sz.); e cikkel foglalkozik egy

¹⁹ K. D. Puranik, *Field of knowledge and its repercussions on classification*. (Az ismeretek területe és ennek hatása az osztályozásra.) Abgila. Vol. 2. 1951. 1. sz. 19—23. l.

²⁰ E. V. Efreinov—V. B. Koszarev—V. A. Usztinov, *Vücsiszlitelnaja tehnika v isztoriko-filologicseszkij iszszledovanijah. Analiz drevnih rakopiszej maja sz pomocsju elektronnoj masinü*. (Számoló technika a történelmi-filológiai kutatásokban. Ókori maya kéziratok elemzése elektronikus gépek segítségével.) Vesztnik Akad. Nauk SzSzsR. 1962. 1. sz. 80—83. l.

szovjet filozófiai folyóirat (A szociológia és a kibernetika. Voproszű Filozofii. 1958. 5. sz.); ez utóbbi cikket ismerteti egy magyar politikai napilap (A kibernetika Marxot igazolja. Népszabadság, 1958. X. hó 4. sz.).

Amikor egyfelől a kutatások irányának megfelelő egyre specializáltabb időszakos kiadványok jelennek meg (ágazati és ágazatokon belül specializált gazdasági folyóiratok, például a munkagazdaság, a piac-kutatás, a reklám területéről vagy olyan szakosított határterületekről, mint a gazdasági jog, gazdasági matematika, alkalmazott lélektan stb.), másfelől se szeri, se száma például az olyan közgazdasági közleményeknek, amelyek általános társadalomtudományi folyóiratokban (ez még a jobbik eset), szociológiaiakban, vegyes tartalmú időszakos kiadványokban („Trüdü. . .”, „Szbornik. . .”, „Annales. . .”, „Proceedings. . .”, „Comptes rendus. . .”, „Sitzungsberichte. . .”, „Abhandlungen. . .” stb.), különféle tudós testületi és egyetemi, főiskolai évkönyvekben, „Festschrift”-ekben, matematikai, műszaki és mezőgazdasági folyóiratokban jelennek meg. Ez egyébként a tudományos publikációk történeti fejlődésének még a specializálódás előtti szakaszát tükrözi, tehát nem új jelenség, hanem konzerválódott korábbi publikációs forma, amely új körülmények között jelentkezik.

Mindezt egyik értelemben a szakirodalom, a folyóiratok *profil-integrálódási*, komplexitási folyamatának, másik előjellel pedig a folyóiratok profil-elidegenedési vagy desintegrálódási, a szakirodalom profilszóródási, *differentiálódási* folyamatának nevezhetnénk. Valójában mindkét előjelű és értelmezésű folyamatról van szó. Ez nem más, mint *a tudományok specializálódási és integrálódási fejlődési folyamatának visszatükröződése a folyóiratok és általában a szakirodalom tartalmában és szerkezetében.*

Mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban jelentkeznek e problémák, magában a tudományos tájékoztatásban is tengernyi irodalmat produkálva, amelynek alapos áttekintése jelenleg már ugyancsak meglehetősen bonyolult feladat, figyelembe véve, hogy erre az irodalomra ugyancsak érvényes a profilszóródási tendencia, és a dokumentáció megszűnik egysíkúan szak- és segédtudományi probléma lenni, a különböző diszciplínák érdeklődésébe kerül.

De nemcsak a profilszóródási tendencia érvényesül a tudományos tájékoztatásban, hanem az integrálódási is. Ugyanis előtérbe kerül a tudományos tájékoztatási problematika kapcsán az is, hogy vajon az ismeretközlés jelenlegi módszerei és formái egyáltalán alkalmasak-e még funkcióinak betöltésére? A kérdés egyik francia szakértője, Jean

Meyriat — utalva John Bernalnak 1948-ban, a Royal Society tudományos tájékoztatási értekezletére készített híressé vált és a tiltakozások viharára visszavont, de érdemben tulajdonképpen alaposan soha meg nem vitatott azon javaslatára, hogy *a folyóiratok szűnjenek meg jelenlegi formájukban*, és a tudósok közvetlenül küldjék meg egymásnak közleményeiket — azt írja, hogy „az ismeretközlés jelenlegi módszereinek tökéletesítése egyébként nemcsak azoknak az eljárásoknak a kérdését veti fel, amelyek tájékoztatási adatok kikeresésére szolgálnak, hanem azokét is, amelyekkel dokumentumokat közléstesznek.”²¹ Mind nyilvánvalóbb, hogy *az ismeretközlés módszerei és formái fokozatos és kiérlelt nemzetközi rendezést igényelnek*.

Az ismeretközlés (szakirodalmi információ közreadása) mennyiségi, minőségi és szervezeti kérdései közé tartozik a publikációk egy tekintélyes részével kapcsolatban az a jelenség, amit a *publikációk tájékoztatási vonzatának* lehet jelölni, és ami részben összefüggésben áll a már említett desintegrálódási folyamattal is. Az alább következő ezt illusztráló példát Berkov szovjet irodalomtörténész és a bibliográfiai elmélet művelője úttörő munkájának figyelembevételével adjuk meg.²² Ez a példának tekinthető elemzés egyben már át is vezet a tudományos tájékoztatás nyilvántartási (regisztrálási)-szervezeti kérdéseire is. Vegyük például, hogy az MTA nagygyűlésein elhangzó főelőadások regisztrálási szempontból — társadalomtudományi dokumentációról lévén szó, a társadalomtudományiak — hány helyen és hol kerültek nyilvántartásba, milyen összefüggésekben találkozunk velük valamilyen formában a tájékoztatás?

Az egyszerűség kedvéért egy előadásról van szó, a feltételezett lehetőségeket a gyakorlat mindenben alátámasztja. Tehát *primér* megjelenési formák:

— mint nagygyűlési előadás belekerül a nagygyűlés jegyzőkönyvi anyagába;

²¹ *Vers une révolution technique dans la documentation?* (A dokumentáció technikai forradalma felé?) Revue de la Documentation. 1957. 4. sz. 137—140. 1. Bernal professor javaslatait tézisek formájában tette előzetesen közzé: Provisional scheme for central distribution of scientific publications. (Ideiglenes tervezet tudományos közlemények központi szétosztására.) Megjelent: *The Royal Society Scientific Information Conference. 1948. June 21—July 2. Report and Papers Submitted.* The Royal Society, London 253—258. 1.

²² P. N. Berkov, *Bibliograficeszkaja évrisztika*. K teóri i metodike bibliograficeszkij razüszkani. (Bibliográfiai heurisztika.) Moszkva 1960. Vseszozjuznaja Knizsnaja Palata 175. 1.

– mint az egyik akadémiai osztály terméke az osztálytevékenységről szóló beszámoló anyagba;

– megjelenhet az osztály közleményeiben;

– egyikről vagy másikról készülhet különlenyomat;

Szekundér megjelenési formák:

– mint akadémikus munkássága, az ún. akadémikus-bibliográfiába;

– a szerzőnek saját tudományos tevékenységéről szóló éves beszámolójába;

– egy vagy több magyar társadalomtudományi szakbibliográfiába;

– a nemzetközi társadalomtudományi (UNESCO és egyéb) bibliográfiákba;

– a könyvtárak folyóiratcikk katalógusaiba (szakkatalógusba);

– a különlenyomat a könyvtárak monográfiákról szóló katalógusaiba (betűrendes szerzői katalógusba és a szakkatalógusba);

– a Magyar Nemzeti Bibliográfiába (amennyiben a közgyűlés anyaga később kötetben megjelenik);

– a Magyar Folyóiratok Repertóriumába;

– esetleg idegen nyelvű, külföldnek szánt referálólapban.

De ezek csak a legkézenfekvőbb találkozási pontok, „tájékoztatási vonzatok”. A szekundér megjelenési formák nem szükségképpen külön munkafolyamat eredményeként jönnek létre, a tendencián a publikációk sokirányú „tájékoztatási vonzatán” azonban ez mit sem változtat. Még egyéb lehetőségek is vannak az említett tizenhárom kívül; például, ha a szerző később gyűjteményes kötetben megjelenteti előadását, ugyanezt külföldön referálják a fontosabb külföldi referáló- és bibliográfiai szemlék stb.

Nyilvánvaló, hogy az esetek tekintélyes részében *összehasonlítható nagyságrendi időt vehet igénybe magával a publikáció megírásának szellemi időráfordításával a bibliográfiai és dokumentációs regisztrálási és feltárási tevékenység* (kijelölés, címleírás, szakozás, mindezek revíziója, bibliográfiai szerkesztés, kivonatolás, fordítás, indexelés stb.), feltételezve – mint a példában – a többirányú és többsíkú feltárást. Az ilyen példák áttekintésekor Pólya Györgynek, az Amerikába származott világhírű magyar matematikusnak némileg cinikusnak tűnő tétéle kísért, amelyet a diákoknak, egyetemistáknak tart iránymutatóul: „A felfedezés forrásai fontosabbak, mint maga a felfedezés.”²³

²³ Pólya György, *Les méthodes dans les sciences modernes*. (A modern tudományok módszerei.) Science et Industrie, Párizs 1961. 279–286. l.

3. A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖLTSÉGARÁNYAI

A kutatási apparátus nemzetközi méretű növekedése és az egyes országok nemzeti jövedelméből való mind jelentősebb ráfordítási arányai — 2–3% a fejlett országokban, világviszonylatban mintegy 20 milliárd dollár a ráfordítás —, a kutatók és mindezzel összefüggésben a szakirodalom számának világméreteken tapasztalható növekedése, jelentős mértékben megnövelte a tudományos tájékoztatási ráfordításokat is.

A Council on Library Resources Inc., az amerikai könyvtári és dokumentációs kutatásokat kezdeményező és finanszírozó egyik legfontosabb szerv 3 év alatt nem kevesebb mint 1 és negyed millió dolláron felüli összeget fordított kutatásokra. Nemzetközi becslések szerint a világon évenként 200 000 dollárt fordítanak dokumentációra, szolgáltatásokra (címjegyzékek és kivonatok közreadására), és további 300 millió dollárra tehető a tájékoztatási anyag tárolására és kiválogatására, visszakeresésére való ráfordítás.²⁴ *Az évi 500 millió dollár tudományos tájékoztatási ráfordítás úgy viszonylik a világ évi kutatási ráfordításához — 20 milliárd dollár —, mint a fejlett országok kutatási ráfordításának aránya a nemzeti jövedelemhez (2,5%).* Egyetlen amerikai kenőolajipari vállalat évi 50 ezer dollárt fordít tájékoztatási adatok IBM gépeken való tárolására. Az amerikai kutatás irányító szerve, a National Science Foundation adatai szerint (Federal funds for science XI. NSF 63–11) az 1963. évi teljes kutatási és fejlesztési ráfordításból (12 milliárd dollár) 124 millió esik a tudományos tájékoztatásra (több mint a társadalomtudományi kutatásokra). A washingtoni tudományos tájékoztatási konferencián, főbb elemeire bontva a szolgáltatási költségeket, a dokumentáció egyik ismert nyugatnémet szakértője, Otto Frank, a következő adatokat mutatta be: egyszerű bibliográfiai kartoték (cím, forrás): 1 DM, annotációval 3 DM, decimális szakozás 1 DM, kivonatolási gépi tárolásra és válogatásra 10 DM (a leírás és anyagköltség a szellemi munka ráfordításának mintegy 10%-át teszi ki).²⁵ Egy hagyományos.

²⁴ *Proceedings of the International Conference on Scientific Information. Washington. 1959.* National Academy of Sciences-National Research Council, Washington 1959. 1. köt. 1523–1533. — A. King, *Some reflections on the International Conference on Scientific Information. Washington, 1959.* Revue de la Documentation. 1959. 1. sz. 1–5. l.

²⁵ *Proceedings of the International Conference on Scientific Information. Washington. 1959.* National Academy of Sciences-National Research Council, Washington 1959. 1. köt. 498–510. l.

módszerű és manuálisan előállított, néhány soros ismertetéssel ellátott és osztályozott bibliográfiai kartoték önköltsége tehát 4–5 DM között mozog, amelyben nincsenek benne a kiadványok ára és kezelési költségei (nyilvántartás, raktározás stb.).

Magyarországon nem teljesen pontos adatok szerint 1961-ben a statisztikai felmérésben szereplő könyvtárak összköltségvetése 76,5 millió forint volt, amelyből a szakirodalom beszerzésére fordított összeg meghaladta a 60 milliót (ebből több mint 16 millió forint volt az import-beszerzés). A regisztrált bibliográfiai-dokumentációs kiadványok száma 1915, amelyek összesen 211 469 tétel feldolgozását tartalmazták, míg a regisztrált nyersfordítások száma 46 613 volt, közel 700 ezer oldal terjedelemben. Ha oldalanként csak 10 forintos költséget számítunk (és ez minimális, mert a bonyolult szakszövegek többre kerülnek, továbbá lektorálás, másolati díjak stb.), akkor csak a dokumentációs fordítási tevékenység évi 7 millió forintot tesz ki. Ha ehhez hozzászámítjuk a közel 2000 dokumentációs és bibliográfiai kiadványt, jóval 10 millió forint fölé emelkedik a dokumentációs ráfordítás összege, és ebben ugyancsak nincs benne a kiadványok ára, raktározási költsége stb., továbbá nem szerepelnek a nem publikált házi, belső használatra készült különféle szakirodalmi összeállítások ráfordításai sem. (A Művelődésügyi Minisztérium adatai.)

A VINITI (az Össz-szövetségi Tudományos-Műszaki Tájékoztatási Intézet) évi működési költségét 5 millió dollárra becsülték a washingtoni konferencián, viszont tevékenységéről forrásértékű adatok is rendelkezésre állnak. Ezek szerint évente több mint 100 ország 15 000 folyóiratából 700 000 természettudományi és műszaki (és részben közgazdasági) közleményt dolgoznak fel.²⁶

Világossá válik a kép, ha megvizsgáljuk a washingtoni konferencián bemutatott és nem is igen vitatott adatokat egy javaslatba hozott „világdokumentációs” intézet költségvetési modelljéről. Eszerint egy ilyen intézet évi költségvetése 283 350 000 millió dollár volna, amiből a fordítási költségek egymagukban 49 milliót tesznek ki. Az előzetes felmérés szerint jelenleg a világon 3400 kivonatoló szolgálat („abstracting service”) működik, és ha ezek egyenként feltehetően átlag 50 000 dolláros költségvetéssel dolgoznak, úgy ezek végösszege, 170

²⁶ V. A. Poluskin, *Deszjat let rabotü VINITI*. (A VINITI tíz éve.) Vesztnik Akad. Nauk SzSzsZR. 1963. 3. sz. 127–128. l. — Lásd egyébként: *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról*. MTA Könyvtára. 1961. 3. sz. 50–57. l.

millió, már nem jár messze egy nemzetközi dokumentációs intézet működési költségeitől.²⁷ Ehhez még hozzászámíthatjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a világ kivonatoló szolgálatai a felhasználásra kerülhető irodalomnak csak egy részét dolgozzák fel, Bradford angol tudós számítása szerint csak mintegy a felét, ugyanakkor a referátumok ismétlésének, átfedésének aránya jelentős mértékű, mintegy 2,7.

Ez a néhány adat is érzékelteti, hogy a tudományos tájékoztatás, nemcsak amint a washingtoni konferencia egybehangzóan megállapította, *a nemzetek természetes erőforrásának tekinthető*, amelynek a gazdasági életre közvetlen hatása van — hanem ráfordításai, legalábbis a termeléshez kapcsolódó dokumentációé, *termelési költségnek* tekinthetők. A dokumentáció gazdasági jellegű tevékenységgé vált, a kutatáshoz hasonlóan iparszerű szervezést tételez fel. Amint az oktatási beruházás és ráfordítás végső soron termelő beruházás, mert a szakképzettség és az általános műveltségi színvonal közvetlenül növeli a termelékenységet, ugyanez vonatkozik a dokumentációra is, azzal, hogy alkalmazási ágazataitól függően nyilvánul meg közvetetebb vagy közvetlenebb módon gazdasági- és termelékenységnövelő hatása.

Tendenciaszerűen a tudományos tájékoztatásra is vonatkoztatható Engels megállapítása a tudomány ráfordításairól: „De egy ésszerű állapotban, amely túlmegy az érdekek megosztásán ... okvetlenül a szellemi elem is hozzátartozik a termelés elemeihez, és a gazdaságtanban is meg fogja találni a helyét a termelési költségek között. S itt mindenesetre megnyugtató, ha tudjuk, hogy a tudomány ápolása anyagilag is kifizetődik.”²⁸

4. A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KUTATÁSI IRÁNYAI

Ahhoz, hogy a tudományos tájékoztatás valóban betöltse gazdasági funkcióit, és „ápolása anyagilag is kifizetődő legyen”, maga is sokirányú kutatás tárgya, és még többirányú és mélyreható elméleti és gyakorlati kutatást igényel. E kutatások indokoltságát azonban még-

²⁷ *Proceedings of the International Conferences on Scientific Information. Washington. 1959.* National Academy of Sciences-National Research Council, Washington 1959. 1. köt. 1523—1533. l.

²⁸ Engels, *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatja.* Marx—Engels *Művei.* 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 506—507. l.

sem a nagymértékű ráfordításokban kell keresnünk, jóllehet ezek önmagukban is szükségessé teszik azokat. E kutatások indokoltsága mindenekelőtt abban áll, hogy a tudományos munka eredményessége általában, a kutatásé pedig különösen, jelentős mértékben a tájékoztatás hatékonyságán múlik. Önmagában tehát nem az 500 milliós ráfordítás sok, hanem az a sok milliárd, ami a tájékoztatás eredményességének függvénye.

Amint a kutatásban az empíria helyét a magasfokú nagyüzemi szervezettség veszi át, ugyanez a folyamat megy végbe a tudományos tájékoztatásban is. És itt két figyelemre méltó sajátosság nyilvánul meg. Az egyik: adott témához a *különböző* anyagi-műszaki és szellemi potenciállal rendelkező országoknak *azonos* dologi-szellemi ráfordítást kell biztosítaniok, ideértve a tájékoztatást is. A különbség a kutatási téma kiválasztásában nyilvánul meg, vagyis ahol egy bizonyos témához nem adott a szellemi-dologi potenciál, ott nem tűzhetik ki; de azonos témához a ráfordítások, a szükséges kapacitások is azonosak. A másik: a *gyengébben fejlett országoknak, éppen mivel anyagi lehetőségeik, kutatási potenciáljuk (ideértve a szellemieket) is korlátozottabbak, relatíve fokozottabbak tájékoztatási igényeik*, mivel sok területen reprodukáló kutatásokra van csak módjuk. E tekintetben *különösen a nemzeti felszabadulás útjára lépett országoknak rendkívül jelentősek a tájékoztatási szükségletei*, amelyek a gazdasági-műszaki fejlesztésen kívül kiterjednek az államigazgatásra, oktatásszervezésre, a társadalmi élet szervezésének legkülönbözőbb területeire. Ezekben az országokban nem a kutatásból fejlődik ki szervesen és fokozatosan a tudományos tájékoztatás, hanem a tájékoztatás szükségképpen hamarabb jelentkezik — és elvonatkoztathatunk attól, hogy ezt is többnyire külső forrásokból nyerik — mint maga a kutatás.

a) *Műszaki fejlesztési, gépesítési kutatások*

A manuális, „kisipari” tájékoztatási módszerekről áttérés a nagyüzemi gépesített módszerekre, egyike a tudományos tájékoztatási kutatások legfontosabb irányának. Mindenekelőtt a természet- és a műszaki tudományok területén indultak meg a kísérletezések, egyrészt mert *gazdasági* szempontból itt a *legindokoltabbak*, a munka volumene miatt is *jelentkeznek munkaerőproblémák*, itt mutatkoznak sürgetően az *igények* (a tudományos információ itt „termék” jellegű), másrészt mert e területek *ismeretanyaga* a legalkalmasabb ilyen kísérletekhez (egzakt, kvantifikálható adatok), s e két objektív

jellegű ok mellett egy szubjektív tényező is van: az e területeken dolgozó tájékoztatási szakemberekhez áll legközelebb a műszaki fejlesztés.

Ebből következik — gazdasági és műszaki szükségletekről lévén szó —, hogy a dokumentációs gépesítési kísérletek a természettudományi és a műszaki területeken indultak meg, a társadalomtudományi alkalmazásról, de még komoly kísérletezésekről is alig van még szó ez utóbbi területen. E kísérletek — eltekintve részletes leírásuktól, valamint a műszaki fejlesztés valamennyi lehetséges vonatkozásától, beleértve a rendkívül fontos sokszorosítási technikát, a mikrofilmezést stb. — lényegében az adattárolásra, visszakeresésre, és ami mindezek-től elválaszthatatlan, az osztályozásra, illetve a kódolásra irányulnak, ami mindenféle gépi programozás alapja. Az új dokumentációs technika e fő irányai konkrétan a következő kutatásokban valósulnak meg:

- lyukkártya rendszerű válogatás (peremlyukasztásos, szokványos optikai rendszerek) manuális, elektronikus technikával;

- mikrofototechnikára alapozott rendszerek, kódolás alapján foto-elektrikus válogatással;

- mágneses szalagokra, dobokra („mágneses memóriára”) alapozott rendszerek.²⁹

Legújabb szovjet adatok szerint ez utóbbi technika felhasználásával egy légköbméternyi területen 30 millió oldalnyi szöveget lehet „elraktározni”.³⁰ A szovjet és az amerikai szakvélemények megegyeznek abban, hogy konstrukciós szempontból a dokumentációs adattárolásra és visszakeresésre adottak már a lehetőségek maximális kapacitású

²⁹ H. Coblans, *New methods and techniques for the communication of knowledge*. (Új ismeretközlő módszerek és eljárások.) UNESCO Bulletin for Libraries. 1957. 7. sz. 154—175. l. Az UNESCO megbízásából készített tanulmány, amelynek lényeges megállapításai mai napig sem évültek el. Ezt a tanulmányt a Szovjetunióban is sokoldalúan, kritikai szellemben megvitatták: *Szovescsanija po novüm metodam i tehnikie informacii*. (Értekezlet a tájékoztatás módszereiről és technikájáról.) Szovetszkaja Bibliográfiya. 1958. 49. sz. 58—61. l. — A washingtoni konferencia jegyzőkönyvének 1. kötete tekintélyes részében foglalkozik e problémákkal. Lásd: *Proceedings of the International Conference on Scientific Information*. Washington. 1959. National Academy of Sciences-National Research Council, Washington 1959. 1. köt. 665—816. l. — Összefoglaló jellegű áttekintések a témaköréről az *MTA Könyvtára Tájékoztatójában*: 1961. 1—2. sz. 51—61. l., 3. sz. 50—70. l., 5. sz. 35—42. l., 1962. 5—6. sz. 38—48. l.

³⁰ V. A. Poluskin, *Deszjat let rabotü VINITI*. Vesztnik Akad. Nauk. SzSzsR. 1963. 3. sz. 127—128. l.

kibernetikai gépek előállítására, megoldatlan azonban még a programozás, a kódolás, társadalomtudományi téren pedig jóformán e tekintetben a kutatás a kezdet kezdetén tart. A kibernetikai gépek dokumentációs használata egyelőre még rendkívül költséges. Az atomenergia áramtermelésre való felhasználása például, bár technikai-lag megoldott, a gyakorlatban ez idő szerint még csak minimális mértékben kerül alkalmazásra a rendkívül magas beruházási és üzemeltetési költségek miatt, a hagyományos energiahordozók (szén, olaj, vízienergia) produkálják világviszonylatban az áramszolgáltatás szinte 100%-át.

A kibernetika dokumentációs alkalmazása éppen rendkívüli költségigényessége, a kevés szakember és egy szűk területen a kapacitás kihasználatlansága miatt, nagyarányú központosítást von maga után. A kibernetikai dokumentációs kutatások elsősorban a Szovjetunióban (VINITI) és az Egyesült Államokban folynak (Western Reserve University – Center for Documentation and Communication Research; a központ három munkatársa a Council on Library Resources-tól 72 ezer dolláros kutatási megbízást kapott három évre „a dokumentáció elmélete” téma kidolgozására). A National Science Foundation pénzügyi támogatásával évek óta folyó munkával készítik elő a Library of Congress nyilvántartási anyagának kibernetikai gépekre való átvitelét, a tájékoztatás gépesítését. Egyelőre tehát még erősen kísérleti stádiumban vannak a dokumentációs kibernetika alkalmazására irányuló kutatások.

b) A tudományos tájékoztatás helye a társadalmi munkamegosztásban

A műszaki fejlesztési jellegű kutatások mellett sokrétű és a tudományos tájékoztatás számos fontos részterületére kiterjedő vizsgálódások, elemzések folynak a gyűjtőkör kialakítása (általános vagy speciális), a beszerzések koordinációja, a bibliográfia elmélete és módszertana, a publikációk szerkezeti kérdései (indexelés, szerzői kivonatolás stb.), a kivonatolás módszerei és formái stb., stb. tekintetében. Mindezekből kettő emelhető ki, a bibliográfia és a dokumentáció, mint amelyek a modern kutatások szempontjából előtérben állnak, és amelyek vizsgálata alkalmasnak látszik arra, hogy e két, a tudományos munkával minden vonatkozásban összefüggő ismeretág és tevékenységi terület bizonyos kérdéseinek elméleti és módszertani problémáit a *társadalomtudományi kutatások irányából* – amelyekhez maguk is tartoznak – közelítse meg. A tudományos tájékoztatás problematikája e két

területének kiemeléséből ugyanakkor nem következik az, hogy a tudományos könyvtár önmagában nem tudományos probléma, kutatás tárgya. A társadalomtudományokban a tudományos tájékoztatásnak elvileg az a lényege, hogy nem egyszerűen nyilvántart, hanem aktívan felkutatja az irodalmat, válogat, tehát egyben kritikailag beszámol és értékkel is valamilyen kérdés irodalmáról. Aligha szorul bővebb indoklásra, hogy ez a *kritikai szemlélet* a társadalomtudományban nem azonos a természet- és műszaki tudományok dokumentációjával, ahol a válogatás kizárólag *tárgyi* jellegű. Ebből következik, hogy a társadalomtudományi tájékoztatás feladatai ebben a vonatkozásban hasonlíthatatlanul bonyolultabbak, mert hiszen a válogatásnál és a közreadásnál szükségképpen érvényesülnek *ideológiai* szempontok, vagyis a tétel, hogy ideológiailag nincs békés egymás mellett élés, áttételesen és közvetett módon érvényesül a tájékoztatásban is.

Ennek szem előtt tartásával vizsgálható a tudományos tájékoztatás helye a tudományok rendszerében, közelebbről a bibliográfiáé és a dokumentációé, különös tekintettel arra a szerepükre, amelyet a tudománynak termelőerővé válási folyamatában betölthetnek. Közelebbről, arról van szó, hogy általános segédtudományi szerepük mellett mely tudományterületeken és milyen mértékben hathatnak a termelőerőkre. Nyilvánvalóan ez elsősorban a termelőerők fejlődésére közvetlenül ható tudományágaknál vizsgálható eredményesen, a társadalomtudományokon belül a közgazdaságtudományban, illetve annak bizonyos alkalmazott, konkrét ágazataiban.

A tudományos tájékoztatás, amely gyűjtőfogalomként magában foglalja a könyvtári tevékenység legaktívabb területeit, valamint a bibliográfiai és a dokumentációs tevékenységet, főbb elemei megítélése tekintetében általában a következőket lehet figyelembe venni: a termelt információkat provenienciától, időtől, nyelvtől függetlenül felkutatja, összegyűjti, használat és hasznosítás szempontjából kiválogatja, osztályozza és a felhasználás, az alkalmazástól függően sajátos módszerekkel a kutatás rendelkezésére bocsátja azokat, továbbá szervezeten és rendszeresen ösztönzi az erre vonatkozó kutatási igényeket. Mindezek által kutatási időt, szellemi ráfordítást, anyagi eszközöket takarít meg, és bizonyos területeken közvetlenül, más területeken közvetettebb módon hat ki a tudományos munkára.

A tudományos tájékoztatás a *társadalmi munkamegosztás* során kifejlődött olyan, közvetlenül élő munkát, közvetetten tárgyasult munkát megtakarító, a szellemi munka racionalizálását elősegítő és

termelékenységét növelő, a tudományt és a termelést közvetlenül támogató aktív funkciókkal bíró önálló társadalmi tevékenység, amely sajátos módszerekkel és formákban tárja fel a szakirodalmat (a dokumentumokat). E feltárás főbb fázisai: a termelt információk felkutatása, válogatása, regisztrálása, kivonatolt közreadása (referálás, tömörítvény, tematikus összeállítások stb.), osztályozása, tárolása, visszakeresése. A tudományos tájékoztatásnak egyfelől saját belső logikája szempontjából mint tudományos tevékenységnek a legaktívabb elemei a bibliográfia és a dokumentáció, másfelől mindig valamilyen *szaktudományhoz* kapcsolódik, és ez utóbbiak sajátos követelményeinek megfelelően alakulnak ki — saját általános módszernek a figyelembevételével — tudományterületenként sajátos módszerei és szolgáltatásai. *A tudományos tájékoztatás elméleti és konkrét módszertani kutatásai ezért egyben tudományági szakkutatások is, a tudományos tájékoztatás általános elméletéé pedig több vagy valamennyi tudományág részvételét feltételező komplex kutatás.*

c) *Konkrét kutatások és felvételező jellegű vizsgálódások a társadalomtudományi tájékoztatásban*

A következő irányokban folynak és látszanak célravezetőnek ilyen vizsgálódások: a korszerű társadalomtudományi kutatások metodikáinak felmérése; a kutatók irodalomhasználati szokásainak elemzése; a dokumentáció használati szokásainak elemzése.

A kutatási metodikák dokumentációs vizsgálata vezethet el végső soron a dokumentációs metodika fejlesztéséhez is. Ide tartozik annak vizsgálata is, hogy a matematikai módszerek, a kibernetika milyen ágazatokban és milyen mértékben nyert alkalmazást, melyek ennek a sajátosságai, és hogyan hat ez ki a kutatási igényekre. Ebben az összefüggésben merül fel szervesen a dokumentációs gépesítési problematika is, amelyről az előbbiekben már volt szó. A kutatási metodikával van összefüggésben az egyes diszciplínák tudományos tájékoztatási propeudeutikáinak, bibliográfiai bevezetőinek, a kutatási apparátus rendszerezésének megalkotása is.

Az ezekre vonatkozó általános munkák közül idézzük: Berkov, *Bibliograficeszkaja évrisztika*. Moszkva 1960.; L. M. Malclès, *Cours de bibliographie* (Bibliográfiai tanfolyam). Vol. 1–3. Genève–Lille 1954.; I. K. Kirpicseva, *Bibliografija v pomoscs naucsnoj rabote*. (A bibliográfia a tudományos munka szolgálatában.) Leningrád 1958.; Pólya György, *Les méthodes dans les sciences modernes*. Párizs 1961.,

amelyek bibliográfiai „kalauzként”, bevezetőként szolgálnak a tudományos munkához, illetve általános kutatási metodikák.

A társadalomtudományok területén a teljesség igénye nélkül, inkább a tematika változatosságának érzékeltetéséül: *Research method in social relations* (Módszerek a társadalmi viszonyok kutatásában). New York 1959.; *Social science research and libraries* (Társadalomtudományi kutatások és a könyvtárak). Bombay 1960.; *Ghid de documentare in stiintele sociale* (A társadalomtudományok dokumentációs kalauza). Bukarest 1961.; C. M. White, *Sources of information in the social sciences*. Preliminary edition (A társadalomtudományok tájékoztatási forrásai. Előzetes kiadás). New York 1961.; P. R. Lewis, *The literature of the social sciences*. An introductory survey and guide (A társadalomtudományi irodalom. Bevezető áttekintés és kalauz). London 1960.; Thompson, *Gateway to the social sciences*. Rev. ed. (Bevezető a társadalomtudományokba). New York 1959.; *A reader's guide to the social sciences* (Olvasói kalauz a társadalomtudományokban). Glencoe 1960.; – Ezen általános társadalomtudományi bevezető, módszertani és bibliográfiai munkák mellett, ágazati munkák is jelentkeznek, a közgazdaságtudomány területéről: E. T. Coman, *Sources of business information* (A gazdasági információ forrásai). New York 1949.; M. Manley, *Business information. How to find and use it* (Gazdasági információ: hol találhatók és hogyan használhatók). New York 1955.; Rózsa György, *A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei*. Tájékoztatási-bibliográfiai kézikönyv. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1959.

E bevezető, „kalauz” jellegű munkák viszonylag nagy száma egyfelől a kutatási igényeket tanúsítja az ilyenfajta művek iránt, másfelől a társadalomtudományi tájékoztatási kutatások egyik konkrét irányát körvonalazzák. E kutatások, illetve e munkák általános jellemzője az, hogy túlmennek a bibliográfiai források regisztrálásán, alkalmazás, használat szempontjából elemzik anyagukat. Egyik-másik túlmegy a szakirodalom ismertetésének még oly igényes formáján is, mint a tematikus összefoglalás, foglalkozik az egyes ágazatok fejlődésével, helyzetével, elemzi a szakirodalmi és a bibliográfiai-dokumentációs források mellett a kutatási intézményeket is, az egyes diszciplínák sajátos kutatási módszereit vagy megfordítva: a kutatási módszerek kiegészítéséhez ad szakirodalmi szemlét és bibliográfiai forrásbevezetést. Bármelyik is volna azonban a rendeltetéstől függő kiindulási alap, a már eddig folytatott kutatások, a jövőbelieknek pedig fokozottan, tudományterületenként kívánatos a következő elemeknek

összefoglalását, leírását, rendszerezését, jellemzését tartalmazniuk: az adott tudományterület sajátos kutatási módszerei, intézményei (tudományos és gyakorlati szervezetei), alapvető időszakos irodalma, tájékoztatási forrásai (bibliográfiai források, könyvtári és dokumentációs szolgáltatások, enciklopedikus és kézikönyv jellegű kiadványai) és szükség szerint tudományterülettől függően kronológiák és statisztikai feldolgozások.

A kutatók irodalomhasználati szokásainak felmérése közvetlen megfigyelés, interjú-módszer stb. felhasználásával segíthet megvilágítani azt a kérdést, hogy a modern kutatásban valójában *tudományáganként konkrétan* a kutatók milyen mértékben és hogyan használják az irodalmat. Erről a társadalomtudományok területén jelentősebb felmérések nem történtek, az ún. igénykutatás, ami összefüggésben áll a kutatói munkaidő felhasználásával, a nyelvismerettel és még más tényezőkkel, és amelynek számos előzménye van a természet- és műszaki tudományok területén — módszertanilag sem kidolgozott még a társadalomtudományokban.

Az előbbi területeken már felhalmozott tapasztalatok és kialakított módszerek³¹ értelemszerű felhasználásával lehet a társadalomtudományokban a vizsgálati módszert kidolgozni. Ez is olyan feladat, amely a szakkutatók és a tudományos tájékoztatási szakemberek alkotó együttműködését tételezi fel. Az ilyen vizsgálatok kiterjedhetnek arra, hogy a kutatók heti átlag hány órát fordítanak a szakirodalom tanulmányozására (kiadványnemenként), milyen az aránya a publikált és a nem publikált (kéziratos) anyagok olvasási időráfordításának, az olvasás szerkezetének minemősége (csak a közvetlen témába folyó kutatáshoz szükséges közleményt keresnek-e, vagy átnézik az általános tájékozódás céljából az egész folyóiratot ideértve a kritikai, információs stb. rovatokat is), a kutatáshoz milyen mértékben tudnak használni irodalmat és ennek aránya az egyéb információs forrásokhoz (beszélgetés, tapasztalatcsere stb.), mi könnyítené meg az irodalom használatát (szerzői kivonat a cikk elején, indexelés a könyveknél stb.). Mindez összefüggésben vizsgálható csak a *kutatási munkaidő-mérleg* kidolgozásával. Az effajta vizsgálatok közvetlenül átvezetnek egy másik vizsgálati-elemzési témára, és e kettőt alighanem egyben célszerű megvalósítani.

³¹ Lázár Péter, *A korszerű szakirodalmi dokumentáció*. Budapest 1962. 29—43. l. Az első modern felmérés: *Preliminary analysis of pilot questionnaire on the use of scientific literature*. The Royal Society. 101—102., 589—637. l.

A kutatók dokumentációs használati szokásainak felmérése szervesen következik az irodalomhasználatából. A dokumentációs használati szokások vizsgálatának ki kell terjednie az előbbivel analóg kérdések mellett (időráfordítás) a dokumentációs szolgáltatások műfaji vizsgálatára – a kutatás szempontjából. Tehát: használ-e a kutató dokumentációt, és ennek mi az aránya a primér közleményekhez, milyen fajta szolgáltatások segítik leginkább elő munkáját (gyors-tájékoztató formák úm. tartalomjegyzék fordítások, figyelőkartotékok, szakosított gyors-címjegyzékek stb.), a dokumentációs feldolgozás, kivonatolás milyen formája látszik legcélszerűbbnek (olyan-e, amely rövid utalásokkal elvezeti a primér közleményekhez vagy amely bővebb – részben az olvasást is helyettesítő – kivonatot nyújt, vagy tematikus összeállítású „kutatási félkésztermék” jellegű szemlék stb.); bibliográfiát milyen mértékben tud használni visszatekintő kutatásoknál, mennyire becsülhető a dokumentáció és a bibliográfia által megtakarított idő egy havi átlagban – és még további részletes, de nem túl aprólékos, igen konkrétan megfogalmazott kérdések várnak válaszra a társadalomtudományi tájékoztatás továbbfejlesztéséhez. Magyarországon az első jelentősebb felmérés az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság vizsgálatához fűződik, amelynek módszerei megfelelő átdolgozással hasznosíthatók hasonló jellegű felvételezésnél a társadalomtudományok területén.³²

A dokumentációs „piackutatás”-nak ezeket a kérdéseit nem lehet megkerülni, mert ha a dokumentáció gazdasági jellegű tevékenység is, akkor igénykutatását, „fogyasztási” szokásait is fel kell mérni: *a tudományos információ gazdasági értéket képvisel* (különböző területeken különböző mértékben), ennek fő közvetítője a dokumentáció, közvetítési módszerei és formái hatékonyságának mérése szükséges tehát. És itt el lehet tekinteni attól, hogy egyes ágazatokban a tudományos információ kizárólag eszmei értéket képvisel, mert e területeken is munkaidőt takarít meg a dokumentáció, ez az összképen tehát nem változtat, az igénykutatás e területeken is szükséges, legfeljebb a konzekvenciák másként jelentkeznek.

A dokumentációs használati szokások vizsgálatánál a kutatási módszereket és az eredmények felhasználását, továbbá a szakirodalmat tekintve nagy vonalakban a következő megkülönböztetett jegeket

³² OMFB. *A szakirodalmi dokumentációs szolgáltatások iránti igények vizsgálata.* Jelentés. Budapest 1963. március.

lehet figyelembe venni a természet- és műszaki tudományok és a társadalomtudományok között.

A természet- és a műszaki tudományok döntő mértékben kísérleti jellegűek, ezen belül különbségek vannak az alap-, alkalmazott és fejlesztési kutatások tekintetében. Ugyanez vonatkozik eredményeik *közvetlen* felhasználhatóságára is, minden esetre lényegüket tekintve végső fokon anyagi erővé válnak, az információk tárgyi jellegűek, a tudományos információ megszerzésénél rendkívül nagy szerepet játszik az időtényező (gyorsaság); a fejlesztési kutatásoknál közvetlenül mérhető az eredmény gazdaságilag, a nagytömegű információ felkutatása, válogatása és gyors közreadása dokumentációs módszereket tételez fel, az információk nagy részének rendkívül gyors az „erkölcsi kopása” (technológia, termelés), az alapkutatások eredményeire viszont időtállóak — és ettől a szinttől progresszíven és rohamosan csökken az alkalmazott kutatásokon keresztül a fejlesztési szintig; a szakirodalom tekintetében az időtényező miatt az időszakos irodalom és a kutatási jelentés a döntő.

A társadalomtudományok döntő mértékben verbális jellegűek, ezen belül differenciálni lehet az egyes ágazatok között az eredményeik gyakorlati, konkrét alkalmazhatósága szempontjából (történeti és humán ágazatok — konkrét szervezési-igazgatási ágazatok). Az információk „erkölcsi kopásának” üteme kisebb, az információk ideológiai jelleggel bírnak, kisebb mértékben tárgyi jellegűek; általában nagyobb a retrospektív kutatási szükséglet, a dokumentációs módszerek mellett (ezek mindenekelőtt a konkrét szervezési-igazgatási ágazatokban szükségesek, itt az eredmények kisebb-nagyobb mértékben gazdaságilag mérhetők, illetve kvantifikálhatók, ezeknél az időtényező [gyorsaság] is jelentősebb) a bibliográfiai tájékoztatás szerepe jelentős; a szakirodalmi források tekintetében a könyv szerepe kisebb mértékben csökken az időszakos kiadványok mellett, ezek között viszont jelentős forrásértéket képvisel a heti- és napisajtó is.

Jóllehet elvileg nem lehetnek merev választóvonalak a két nagy tudományterület között a dokumentációs használat vizsgálata vonatkozásában, a felsorolt megkülönböztető jegyek bizonyos szükséges differenciálási támpontot nyújthatnak.

d) *Új kiadványszerkesztési módszerekre irányuló kutatások*

Azzal összefüggésben, hogy még mielőtt megoldódnának a dokumentációs gépesítési problémák, szükségesnek látszik a szakirodalom túl-

tengése miatt olyan eljárásokat kikísérletezni, amelyek sokrétűbb eligazodást nyújtanak a hagyományos eljárásoknál. Könnyű meggondolni, hogy amikor egy-egy jelentősebb társadalomtudományi szakbibliográfia több ezer tételt tartalmaz, akkor egyszerűen kiadványterjedelmi problémák is felmerülnek, egy 50–60 íves bibliográfia még alapos indexeléssel is igen nehezen kezelhető, nem szólva arról, hogy az egyes közlemények alkalmazhatóságáról, felhasználási lehetőségéről semmiféle felvilágosítást nem képes nyújtani. A hagyományos szerkesztési módszerű bibliográfiák éppen a helyszűke miatt legfeljebb öt-hat — ebből 1-2 tartalmi — vonatkozásban képesek egy-egy bibliográfiai tételt feltárni (szerző neve, téma szerinti főszak, mellékszak, földrajzi mutató), és még ezt is igen terjedelemigényesen.

Kísérletezések folynak a hagyományos formájú, de újfajta szerkesztési módszerek kialakítására.³³

Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen a „műveletkutatás”, egy a szervezéstudomány művelői által kiadott bibliográfia, az *A comprehensive bibliography on operations research*³⁴ mutat olyan új szerkesztési törekvéseket, rendszerezési mechanizmust, annotálási módot, indexkészítési kísérletet, amely gyökeresen eltér a hagyományostól. Nevezetesen, ez a bibliográfia, amely a matematika sajátos szervezéstudományi alkalmazásának széles skáláját tükrözi mintegy 3000 tételben, a kutatás és fejlesztés, az iparágak, az oktatásügy, a személyzeti ügyek stb. területén könyvek, tanulmányok, kutatási jelentések és folyóiratcikkek alapján, egy mechanikus „code”-rendszer segítségével a hagyományos annotálást helyettesítő, tartalmilag sokoldalúan jellemző módszer segítségével képes minden egyes tételét az elméleti jelleg, a gyakorlati alkalmazhatóság, a gazdasági-műszaki vonatkozások stb. szempontjából jellemezni — mindezt maximálisan gazdaságos terjedelem (hely) kihasználásával.

E szerkesztési módszernek lényege, hogy „code” rendszere folytán információs anyaga alkalmas mechanikus tárolásra és visszakeresésre.

A kötet szakbibliográfiai volta ellenére betűrendes rendszerezésű, és tételeinek tartalmát egy sajátos „code”-táblázattal oldja fel. A „code”-táblázat 6 fejléces rovatot tartalmaz, a rovatokon belül számsorrendben követik egymást a fogalmak. Valamennyi bibliográfiai tétel mellett, egymástól elkülönítve hat számjegy szerepel (a 6

³³ Rózsa György, *Törekvések új bibliográfiászerkesztési módszerek kialakítására*. Magyar Könyvszemle. 1961. 4. sz. 503–505. 1.

³⁴ *Operations Research Society of America*. New York 1958. Wiley. 188 1. Publications in operations research 4.

rovatból vett megfelelő számjegyek), és ezek visszakeresése a táblázatban adja meg az adott tétel tartalmi ismérveit, szakbeosztását, műfaját, tulajdonképpeni annotációját.

A táblázat első rovata a bibliográfiában szereplő tétel műfajára utal, míg a többi öt, tartalmára, közelebbről az adott tétel szakterületére, funkcionális alkalmazására, a leírt technikára (milyen matematikai módszert használ a kérdéses közlemény), a kérdéses közlemény tudományos kutatási és gyakorlati vonatkozásaira.

Két példával:

- Alderson, Wroe,
5 00 04 18 00 0 1. „Marginal Analysis of Productivity Marketing in
CONFERENCE ON OPERATIONS RE-
SEARCH IN MARKETING, January 29–31,
1953. Cleveland, Case Institute of Technology,
1953, pp. 40–43.
- 1 00 01 00 00 1 2. „Operations Research and Management Problem
in PROCEEDINGS OF OPERATIONS RE-
SEARCH CONFERENCE. New York, Society
for Advancement of Management. Jan. 1954.
Section 9. 13 pp.

Az első tétel feloldása a táblázat alapján: technikai cikk, nem vonatkozik konkrét szakterületre, funkcionálisan a piackutatással foglalkozik, általános matematikai módszereket ír le, kutatási vonatkozása nincs, gyakorlati szempontból nem alkalmazható. A második tétel: általános cikk, nem vonatkozik konkrét szakterületre, funkcionálisan a szervezés általános kérdéseit érinti, leírt technikája nem alkalmazható, kutatási vonatkozása nincs, gyakorlatilag általános szempontból alkalmazható.

A kötetet egy szakbibliográfiának nevezett tárgymutató egészíti ki, amely a „code”-ban foglalt fontosabb fogalmakat sorolja fel betűrendben utalva a szerzőkre (egy szerző több publikációja esetén az adott tétel sorszáma a szerző neve alatt).

Az e kötetben alkalmazott módszerek, a „code”-szerű „annotálás” és „indexelés” praktikus elemei mellett, mint amilyenek a rendkívül gazdaságos helykihasználás, a sokoldalú jellemzési lehetőség, még meglehetősen nehézkes, és egyelőre csak kísérleti jellegűnek tekinthető. Előnyei mellett nem problémamentes a „code”-rendszer alkal-

A „code”-táblázat vázlata

Általános osztályozás	Szervezeti (szakterület) típus	Funkcionálisan	Technika	Kutatási aspektusok	Gyakorlat
1. Általános cikk	00. Nem alkalmazható	00. Nem alkalmazható	00. Nem alkalmazható	00. Nem alkalmazható	0. Nem alkalmazható
2. Szemle cikk	01. Bányászat-Fém	01. Általános szervezés	03. Lineáris programozás		
3. Életrajz, tört.	02. Szénbányászat	02. Hirdetéstűgy		02. Hatékonyság számlítás	3. Szervezés
					4. Személyzet kiválasztása és képzése
9. Bibliográfia és indexek	18. Nyomdászat, kiadás	11. Személyzeti ügyek	14. Játékelmélet 15. Statisztika	07. Instrumentálás és mérés	
	40. Nagykereskedelem	14. Kutatás és fejlesztés			11. Tervezés
	84. Könyvtár				

mazása a bibliográfiában, mert nehezen kezelhetővé teszi azt (állandó visszakeresés a táblázatban), továbbá mechanikusan meghatározott fogalom-kategóriákkal operálván, nem teszi lehetővé az árnyaltabb leíró tartalmi jellemzéseket, továbbá igen nehezen hozhatók össze általa az együvé (egy szakcsoportba) tartozó tételek.

Ez a szerkesztési módszer egyben azt mutatja, hogy a bibliográfia területén is tanúi vagyunk bizonyos – korlátozott értelemben vett – „matematizálódási” törekvéseknek, új, egzaktabb információs lehetőségek kialakításának, amelyeknek jövőjük a társadalomtudományi tájékoztatás területén elsősorban a szervezési-igazgatási ágazatokban van.

e) *A tudományos ismeretközlés módszereinek kutatása*

A tudományos tájékoztatás a tudományos ismeretközlés módszereinek kutatásával kiterjeszti kutatási területét a szekundér forrásokról a primér forrásokra, és immár nemcsak azt vizsgálja, hogy saját módszerei, szolgáltatásai, kiadványai hogyan szolgálják a tudományos munkát, hanem mélyebben szánt az elemzésben, és annak feltárásához járul hozzá, hogy a tudományos információk közreadásának elsődleges megjelenési formái (könyv, folyóirat, kutatási jelentés), ahonnan az információt maga is nyeri, megfelelnek-e minden szempontból (közreadás módja, szerkezet, szerkesztéstechnika stb.) a kutatási igényeknek.

A tudományos kutatás oldaláról érkezett az első nagyon komoly figyelmeztetés, hogy a tudományos folyóirat jelenlegi formájában „túlélte” önmagát, és rá kell térni a tudományos közleményeknek a tudósok közötti közvetlen szétosztására.³⁵ Azóta ez a kérdés („l’avenir des périodiques scientifiques”) különböző formákban állandóan napirenden van – anélkül azonban, hogy a legcsekélyebb változás történt volna, a folyóiratok száma Bernal vészkiáltása óta, 1948-tól is szakadatlanul növekedik, következképp a kivonatoló szolgálatoké is.

Legújabb fejlemény e kérdésben ismét a tudomány oldaláról jelentkezett, Dubinyin akadémikus javaslata formájában, amely a Szovjetunió Tudományos Akadémiája központi folyóiratában látott nap-

³⁵ Bernal, *The Royal Society Scientific Information Conference. 1948. June 21–July 2. London.*

világot, és amely mintegy summázza a problémákat.³⁶ Dubinyin a folyóiratok „növekedési nehézségei” mellett utal arra a jelenségre, hogy a 10–15 évenként számbelileg megkétszereződő kiadványok sem képesek megfelelő publikációs lehetőséget biztosítani, olyan nagymérvű a „cikk-kínálat”. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban egyébként érdekes adatokat tett közzé az *American Economic Review*: 1960-ban az elfogadott cikkek és közlemények százalékos aránya a benyújtott kéziratokhoz képest nem éri el a 20%-ot (14–19% között mozog).³⁷ Ugyanakkor a szerkesztőségek a cikkek terjedelmét is igyekeznek korlátozni, és ezáltal eredeti fontos kísérleti leírások, anyag- és adatszolgáltatások nem kerülnek be a tudományos vérkeringésbe. Több más tényező is a folyóiratcikkek használatának korlátozósa irányába hat, úm. a hosszú átfutási idő, a dokumentációs közlés viszonylagos lassúsága, így előfordul, hogy a kutató 1–1½ éves késéssel szerezhet csak tudomást az őt érdeklő közleményről, ehhez járulnak még a nyelvi nehézségek stb. Mindezek miatt Dubinyin első lépésként javasolja a folyóiratok profiljának felülvizsgálatát és újbóli meghatározását, amire a szocialista országokban inkább megvan a lehetőség, de nemzetközi méretekben is megvalósíthatónak látja ezt. Javaslatának azonban az a lényege, hogy a szerzőket, pontosabban a szerkesztőségeket nemzetközileg kötelezni kell, hogy minden közlemény elfogadásakor három részből álljon (mindhármát a szerző készíti el): fél nyomdai ívet meg nem haladó, a közlemény alap gondolatát kifejtő cikkből, nemzetközileg elfogadott instrukciók alapján az egyes tudományágak sajátosságait figyelembe vevő annotációból, a cikk alapját képező részletes leírásokat (táblázatokat, statisztikákat stb.) tartalmazó kutatási jelentésből (teljes cikkanyag). Több országot átfogó regionális központokban kell továbbítani a megfelelő kódjellel ellátott annotációt és kutatási jelentést (azonos kódjeleket kap a cikk is), amely konvencionális nyelven rendszeresen közzétenné az annotációkat, és az ezek alapján vagy a cikk megjelenése után beérkezett igényeknek megfelelően gondoskodik a kutatási jelentés (a teljes cikkanyag) lefordításáról, sokszorosításáról és szétosztásáról. Ily módon

³⁶ M. M. Dubinin, *Vazsnie voproszu obmena naucsnoj informacii*. (A tudományos információcsere fontos kérdései.) Vesztnik Akad. Nauk SzSzsR. 1962. 4. sz. 40–43. 1. Részletes ismertetés: *Tájékoztató*... MTA Könyvtára. 1962. 3–4. sz. 77–80. 1.

³⁷ A. E. R. 1961. Vol. LI. 2. sz. Papers and Proceedings... Report of the managing editor for the year ending december 1961. (A folyóirat kiadójának beszámolója az Amerikai Közgazdasági Társaság közgyűlésén.)

a kutatók a cikk publikálásával egyidejűleg, vagy már hamarabb tudomást szerezhethetnek és hozzájuthatnak az őket érdeklő munkákhoz.

A tudományos tájékoztatás különféle elemzésekkel járulhat hozzá az ismeretközlés módszereinek tanulmányozásához, továbbfejlesztéséhez. Ilyen a *publikációk visszatükröződési és témaelemzési módszerének fejlesztése*, vagyis annak lehetőleg egzakt mérése, hogy egy adott profilú folyóirat közleményeinek témái hogyan aránylanak a profilhoz, továbbá, hogy adott tudományterület fő kutatási témái milyen arányban szerepelnek a folyóiratokban. Ugyanide tartozik annak vizsgálata is, hogy a közleményeknek milyen a referáltságuk (ez egyébként arra is rávilágít más oldalról, hogy mennyi az átfedés, alapot nyújthat egy ilyen elemzés racionalizálási törekvésekhez), a határterületek irodalma hogyan oszlik meg az egyes folyóiratok között, melyek egy-egy tudományterület tudományos információtermésének, szakirodalmának növekedési iránya és ezen belül a kiadványtípusok (könyv, folyóirat, kutatási jelentés) egymáshoz való viszonya, egy adott ország bizonyos tudományága irodalmának nemzetközi szereplése stb.³⁸ Ezek az elemzések nem abszolút értékűek, és bármily egzakt módszereket is sikerül kifejleszteni, teljesértékű következtetések levonására *nem alkalmasak*. Ugyanis számos szubjektív tényező játszik közre, ez kvantitatíve nem mérhető, de nem is ez a feladatuk, hanem az, hogy hozzájáruljanak az említett kérdések lehető objektív megítéléséhez.

Ugyanez vonatkozik a *publikációk szerkezeti-szerkesztési vizsgálatára is*, amelynek az a rendeltetése, hogy elemzésekkel hozzájáruljon az egyes közleménytípusok legcélszerűbb szerkesztési elveinek kialakí-

³⁸ Mindezen elemzéseknek már jelentős előzményük van a természettudományi és műszaki irodalomban, kevésbé kidolgozottak a társadalomtudományra. Az első jelentős idevágó tanulmányt P. L. Gross és E. M. Gross tették közzé a kémiai szakfolyóiratok „értékmérési” módszeréről: Science. 1927. 66. sz. Ennek módszereit terjesztették ki azután más területekre is. Megemlítünk még két új, a témakörbe vágó tanulmányt: L. M. Raising, *Mathematical evaluation of the scientific serial. Improved bibliographic method offers new objectivity in selecting and abstracting the research journal*. (A tudományos folyóirat matematikai értékelése. A tökéletesített bibliográfiai módszer új objektív szempontokat nyújt a tudományos folyóiratok válogatásához és kivonatolásához.) Science. 1960. május 13. 1417–1419. 1.; D. B. Baker, *Growth of chemical literature. Past, present and future*. (A kémiai irodalom növekedése. Múlt, jelen és jövő.) Chemical and Engineering News. 1961. júl. 17. 78–81. 1. Magyarországon az MTA II. Osztályának kezdeményezésére: Rózsa György, *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban*. MTA Társ.-tört. Tud. Oszt. Közleményei. 1960. 3–4. sz. 325–332. 1.

tásához, a közlemények „felszereltsége”, apparátusa szempontjából, mint amilyenek a szerzői rövid bevezetők (az egyes művek és az egyes fejezetek előtt), a különböző mutatók (tárgy, név, földrajzi stb.), a kivonatolás stb. Mindezen elemek jóllehet nem tartalmi jellegűek, nagyban befolyásolják a kiadványok használhatóságát. A kérdés fontosságára utal, hogy nemzetközi szervezetek ajánlásai is foglalkoznak ezekkel,³⁹ mint ahogy mind határozottabb törekvések nyilvánulnak meg általában is a társadalomtudományi dokumentáció egyes kérdéseinek nemzetközi rendezésére.

5. NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSI TÖREKVÉSEK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁSBAN

A szakirodalom „világirodalmi” jellegéből egyenesen következnek a társadalomtudományi — és általában — a tájékoztatás nemzetközi problémái, illetve nemzetközi együttműködési igényei. Legutóbb éppen a szovjet tudomány részéről vetettek fel ezzel kapcsolatban egy nagyon jelentős javaslatot (l. az ún. Dubinyin-javaslatot), és a nemzetközi szakosított szervezetek közreműködésével számos kezdeményezés történt és történik e téren.

Nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományi dokumentáció terén sem lehet teljes autarkiára berendezkedni, és az ésszerű nemzetközi együttműködés különböző formáinak tág tere van annak a figyelembevételével is, hogy e tudományágak szakirodalmi termékeinek nagy része tükrözi a két alapvető világnézet, a marxizmus és a polgári ideológia harcát. A dokumentációban szekundér ismeretközlésről lévén szó, az ideológiai különbségek sem nyilvánulnak meg azonban olyan élesen, mint az elsődleges forrásokban, illetve mint magában az alkotómunkában.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében ez ideig a népgazdasági szükségletekből kiindulva a műszaki, építőipari és a mezőgazdasági dokumentáció terén alakult ki szervezett együttműködés, ami például az építéstudomány terén a külföldi szakirodalom országunkénti szakosított feldolgozásáig terjed ki.

³⁹ ISO/R 214: a nemzetközi szabványügyi intézet ajánlása szerzői kivonatok szerkesztésére: *Code du bon usage en matière de publications scientifiques*. (A tudományos közlemények helyes használatának szabályzata.) Párizs, UNESCO(NS)177; *Guide pour la rédaction de résumés d'auteurs*. (Útmutató szerzői kivonatok szerkesztéséhez.) Párizs, UNESCO(NS)51.

A szocialista és a nyugati országok képviselői a legutóbbi években több alkalommal is megvitatták a nemzetközi kormányközi és nemkormányközi szervezetek keretében az együttműködés problémáit és lehetőségeit a társadalomtudományi dokumentáció területén. Így a Conseil International des Sciences Sociales (Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács) szervezésében ült össze Bécsben 1963 tavaszán az a szakértői értekezlet, amely megvetette az alapjait a *Centre Européen de Coordination pour les recherches et la documentation des sciences sociales*-nak (európai társadalomtudományi kutatási koordinációs és dokumentációs központ), mint olyan intézménynek, amelynek feladata az ismeretek cseréjét előmozdítani a szocialista és tőkés országok között, különös tekintettel a gazdasági tervezés elméletére és metodikájára, továbbá az általános leszerelés gazdasági következményeinek kutatásaira, valamint az elmaradott országok problematikájára. Ez utóbbi témakörrel kapcsolatban, ha nagy vonalakban is foglalkozott az elmaradott országok műszaki és tudományos támogatásának kérdéseivel foglalkozó genfi ENSZ-világkonferencia (1963. február). A konferenciára jelentés készült a Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság (Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales – a továbbiakban CIDSS) főtitkára részéről az elmaradott országok társadalomtudományi dokumentációs problémáiról.⁴⁰

1963 februárjában ült össze az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (EGB) szakértői értekezlete megvitatni a kivonatoló szolgálatok helyzetét és a dokumentációcserét az *alkalmazott közgazdaságtudományok* területén.⁴¹ Az értekezletre készített EGB ügyvezető titkári jelentés utalva az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának határozatára, az ENSZ közgyűlések ajánlásaira, megállapítja, „... hogy egy ilyen dokumentációcsere nagy fontossággal bír a gazdasági fejlődésre és a nemzetközi gazdasági együttműködésre”. A jelentés számot ad az alkalmazott közgazdasági ágazatok dokumentációja terén meglévő

⁴⁰ J. Meyriat, *Rapport sur les techniques modernes de documentation dans les sciences sociales et leur application aux pays en voie de développement*. Párizs 1962. november. CIDDS. 8 p. Secr. 62/4.

⁴¹ *L'échange de résunés analytique de documents scientifiques dans le domaine de l'économie appliquée*. Genève 1963. II. 20. Nations Unies. Commission Économique pour l'Europe. 26 p. E/ECE/474. — *Bibliographical information on some of the existing documentation services*. (Bibliográfiai tájékoztató néhány működő dokumentációs szolgálatról.) Joint ECE/UNESCO Consultation... Genève 1963. I. 15. ECE. 16 p. Working paper 2.

átfedésekről, illetve hiányokról és ezzel összefüggésben az erők szétaprózódásáról. Az elemzés során merült fel annak igénye, hogy tulajdonképpen mi is tartozik az alkalmazott közgazdaságtudományok fogalmába — ez a tudományos rendszerezési kérdés jellemző módon a tudományos tájékoztatással kapcsolatban merült fel — és a végleges megfogalmazás igénye nélkül úgy határozták meg, mint a termelés gazdaságtanának diszciplináját (széles értelmezésben: a közgazdasági elmélet, a gazdaságtörténet és az elmélet-történet kivételével lényegében minden beletartozik). A jelentés meghatározta a használok körét is, úm.: egyéni kutatók, kutatóintézetek, termelés (gazdasági élet), kormányzati és nemzetközi szervezetek, amelyek politikájuk kialakításához és végrehajtásához használják fel a kivonatoló szolgálatot. E jelentés is foglalkozott az elmaradott országokkal olyan értelemben, hogy eredeti dokumentumok híján, ezekben az országokban az „abstract”-ok egy részét tudják hasznosítani a gazdasági munkában. A jelentés több módszertani és technikai kérdés mellett, mint amilyen a kivonatok kívánatos terjedelme (ne haladja meg a 150 szót), a tapasztalatcserére irányuló javaslat dokumentációs szerkesztőségek között, javaslat a CNRS (*Centre National de la Recherche Scientifique* — a francia országos kutatási központ) *Bulletin Signalétique*-ja és a VINITI *Referativnij Zsurnal*-ok közötti együttműködésre a határterületi, az alkalmazott közgazdasági ágazatokat érdekelhető kiadványok jelzésére, ajánlás a közgazdasági referálószolgálatoknak az ENSZ *Centre de Développement Industriel*-jével (iparfejlesztési központ) való együttműködésre az elmaradott országok megsegítésére stb. — függelékben leírja az angol–francia–oroszl nyelveken megjelenő referáló folyóiratokat, szám szerint 16-ot. Végül felkéri a CIDSS-et további vizsgálatok folytatására (pl. hasáblevonatok kölcsönös megküldésének lehetősége kivonatok készítésére) és ennek keretében pl. repertórium összeállítására az alkalmazott közgazdaságtudományok művelésével foglalkozó intézményekről és a vonatkozó folyóiratokról.

A Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság ilyen vizsgálódásokra és repertórium összeállításokra hivatott szerv, amely az effajta munkákban meglehetősen nagy tapasztalatokkal rendelkezik.⁴² A Bizottság az UNESCO kezdeményezésére 1950-ben alakult

⁴² Tevékenységére vonatkozóan: *Le Comité International pour la documentation des sciences sociales. Dix années d'activité.* (Beszámoló 10 évről.) Extrait de la Revue internationale des sciences sociales. Vol. XIV. 1. sz. 18 l.; továbbá a

meg (az UNESCO 1948–49-ben felmérte a társadalomtudományi dokumentációs igényeket), abból a megfontolásból, hogy meg kell javítani a társadalomtudományi kutatások „műszerezettségét”, érte ezen rendszeres bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásokat. 1953-ig a bizottság mint *Comité de coordination*. . . (koordinációs bizottság) működött, az 1952. évi UNESCO közgyűlés „Statut consultatif” (tanácsadó státusba) helyezte a CIDSS-et. A Bizottság együttműködik a *Nemzetközi Társadalomtudományi Tanáccsal*, amelynek szakértő szerve tudományos tájékoztatási kérdésekben. A CIDSS rendeltetése szerint hármasként tölt be: mint az UNESCO és a nagy nemzetközi társadalomtudományi társaságok tanácsadó szerve tanulmányi és koordináló központ; mint kutatási szervezet új módszereket kísérletez ki a szolgáltatások megjavítására; mint bibliográfiai és dokumentációs központ tájékoztató kiadványokat állít elő, illetve részt vesz ezek előállításában. Tevékenysége négy tudományterületre terjed ki (UNESCO terminológiával): szociológia, politika (állam- és jogtudományok), közgazdaságtudomány, kulturális és szociális antropológia (néprajz). E négy diszciplína nemzetközi társaságaival együttműködik, és ezekkel közreműködve, az egyes országok anyagszolgáltatásával jelenteti meg — és ez egyben legfontosabb tevékenysége — az éves nemzetközi társadalomtudományi bibliográfiákat: *Bibliographie internationale des sciences sociales* sorozati gyűjtőcímmel.⁴³

E négy sorozat a legfontosabb nemzetközi társadalomtudományi bibliográfiai vállalkozás, és használhatósága, eredményessége nagymértékben attól függ, hogy valóban mennyire nemzetközi érvényű tud lenni, tehát mennyire tudja legyőzni a nyelvi korlátokat (a világnyelveken megjelent irodalom mellett, milyen mértékben dolgozza fel az egyéb nyelveken megjelenteket) és a politikai korlátokat. Mindkettő jórészt attól függ, hogy a különböző országok milyen mértékben adnak bibliográfiai anyagszolgáltatást szakirodalmukról. Erre vonatkozóan határozott törekvés is mutatkozik a Bizottság részéről, és mind több ország szolgáltat anyagot. E tekintetben az utóbbi néhány esztendőben a szocialista országok közreműködése is aktívabbá vált, és ez meg is mutatkozik a bibliográfiák minőségében.

Bizottság üléseiről készült sokszorosított beszámolók („compte rendu”), tervezetek, feljegyzések és egyéb anyagok (magyarországi lelőhely: MTA Könyvtára).

⁴³ *Bibliographie internationale de Sociologie* 1952-től, *Science politique* 1954-től, . . . *Science économique* 1955-től, . . . *Anthropologie sociale et culturelle* 1957-től.

A CIDSS egyéb kiadványtevékenysége is feltételezi nemcsak formájában, hanem *tartalmában is* a nemzetközi együttműködést. 1951 – 1961. évi bibliográfiája saját kiadványairól nem kevesebb, mint 28 főtetelt sorol fel, közte olyan jelentőseket, mint a világ társadalomtudományi folyóiratainak repertórium vagy a különböző országok retrospektív jogi bibliográfiái, a jogi dokumentációs források világkatalógusa stb. Az éves bibliográfiai sorozatok mellett ezek az alapvető forráskatalógusok és repertóriumok további új, átdolgozott kiadásra várnak, mert egyrészt kifogytak, másrészt el is évülnek egy bizonyos idő után, és új kiadásuk vagy supplementumokkal való kiegészítésük válik szükségessé, továbbá egy részük már keletkezése időpontjában sem volt teljes, éppen a hiányos nemzetközi együttműködés miatt. A két rendszer békés gazdasági versenye, ideológiai „verseny” is, amely nem *hog*y kizárná, de éppen *feltételezi* a nemzetközi együttműködést a nemzetközi társadalomtudományi szervezetek keretében és ennek sajátos vetületeként a nemzetközi együttműködést a társadalomtudományi tájékoztatásban.

A CIDSS, a nemzetközi együttműködés szervezettebbé tétele céljából javaslatot dolgozott ki nemzeti társadalomtudományi dokumentációs központok felállítására, és a Bizottság főtitkára ideiglenes jelleggel és vitaanyagként kidolgozta a központok működésére és szervezésére vonatkozó irányelveket.⁴⁴ E kiadvány mellékleteként 69 tételben sorolja fel a társadalomtudományi dokumentáció válogatott forráskiadványait – és tegyük hozzá, távolról sem teljes a felsorolás, mert a szocialista szakirodalom hiányzik belőle és a forrásokból általában hiányoznak a nem angol, német és francia forráskiadványok. Ez a kiadvány egyfelől utal arra az igényre, hogy a nemzetközi együttműködés a társadalomtudományi dokumentáció területén erősödjék, másfelől bibliográfiájával illusztrálja ennek szükségességét, mivel ma már akár egy nemzetközi forrásbibliográfiát a nagyszámú kiadvány miatt nemzetközi együttműködés nélkül aligha lehet megvalósítani.

A CIDSS egyéb tevékenységei (konzultatív, ún. interdisziplináris tanulmányok készítése, osztályozás, modern dokumentációs technika) közül, a leglényegesebb program a társadalomtudományi osztályozáskutatás volna, e téren azonban eredményeket nem tudott még ez ideig

⁴⁴ J. Meyriat, *Guide sommaire pour l'établissement de centres nationaux de documentation pour les sciences sociales*. Version provisoire. Párizs 1962. CIDSS 61 l.

elérni. E problematika átvezet a társadalomtudományi dokumentációs kutatás egy egész önálló fejezetére, a nemzetközi dokumentációs osztályozásra.

6. A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS OSZTÁLYOZÁSI PROBLÉMÁI

a) *Tudományrendszerezés és dokumentációs osztályozás*

A korunkban kibontakozott tudományos és műszaki forradalom és ennek kihatásai a társadalomra, a második világháborút követően a szocialista országok egész sorának kialakulása, a gazdaságilag elmaradott országok problematikája, a nemzetközi kapcsolatok hallatlan mértékű kibővülése és minőségileg új formában történő jelentkezése, a két világrendszer gazdasági és tudományos-kulturális versenye, a matematika nagymértékű alkalmazási folyamata a társadalomtudományok terén is: mindezek jelzik a társadalomtudományi kutatások és ezzel összefüggésben a tudományos rendszerezés és a dokumentáció előtt álló mind bonyolultabb feladatokat.

A felsorolt tények és jelenségek létezése és mindezek szakirodalmi visszatükröződésének reális volta nem vitás, továbbá az sem, hogy mindezekkel kapcsolatban fogalmak ártértékelődtek, új tartalmat is kaptak, új fogalmak és terminológiák sokasága alakult ki, és e fogalmak rendszerezése és egymáshoz való viszonya számos problémát vet fel világszerte a dokumentációban.

E problémákat még csak elmélyíti dokumentációs szempontból az, hogy az osztályozás, a rendszerezés és a terminológia kérdései, a társadalomtudományok területén *ideológiai jellegűek*. E jellegük azonban *az adott területtől, ágazattól és alkalmazástól függően* hol erősebben, hol kevésbé hangsúlyozottan nyilvánul meg. Nyilvánvaló, hogy a tudományok osztályozásának filozófiai, ismeretelméleti problémái ideológiai szempontból másképp, nagyobb súllyal jelentkeznek, mint pl. valamely tudományos szervezet tagolódásának problémái, amelyek megoldásában nem kis mértékben gyakorlati, ügyintézési, szervezési jellegű megfontolások is szerepet játszanak.

Ugyanakkor a rendszerezés, az osztályozás és a terminológia között többnyire — ha olykor rejtetten is — szoros összefüggés áll fenn. Így pl. az, hogy az angolszász szóhasználatban a „science” egzakt tudományokat jelent, bizonyos elméleti állásfoglalást is tükröz. Egy másik

példa: a szocialista tudományszervezés általában a társadalmi-történeti tudományok között tartja nyilván a filozófiát vagy a történettudományt. A nyugati gyakorlatban viszont, így UNESCO-terminológia szerint is, a filozófia a „sciences humaines” kategóriájába tartozik. Hosszan lehetne még sorolni az ezekhez hasonló példákat, amelyek arra utalnak, hogy a tudományrendszerezésnek és a tudományos osztályozásnak — különösen a társadalomtudomány területén, amelyhez egyébként e kérdések „illetékességből” önmaguk is beletartoznak — nem kevés nehézséget kell még leküzdenie.

Ezen tudományfilozófiai és rendszerezési problémák megoldása hosszú folyamat, azonban bizonyos alkalmazási területeken *gyakorlati követelmények* miatt hamarabb ki kell alakítani valamilyen osztályozási rendszert. Ezen alkalmazási területek egyike, méghozzá a legfontosabbak közé tartozó, a könyvtárügy, a dokumentáció, a bibliográfia — a továbbiakban a *dokumentációs osztályozás*.

Ennek feladata *nem azonos* a tudományok rendszerezésével, jól lehet nem is lehet független attól. A dokumentációs osztályozás nem a tudományok rendszerezésére hivatott, hanem a *természeti és társadalmi jelenségeknek a szakirodalomban való visszatükröződésének tartalmi csoportosítására, figyelembe véve a csoportosítás szükséges tudományos megalapozottsága mellett a sajátos szakmai-módszertani követelményeket is, úm. a nagyszámú publikáció differenciált feltárását, a heterogén tartalmú és a határterületi publikációk több helyre való beosztását és egymásra való utalását, különböző kiegészítő szempontok szerint történő csoportosítását, mint idő, hely, nyelv, műfaj stb.*

Egy olyan közleményt például, amely a két világrendszer békés gazdasági versenyével foglalkozik, különös tekintettel a munkatermelékenység összehasonlítására a Szovjetunió és az USA iparában — és ilyenféle publikáció nem kevés van —, úgy kell a kutatás számára hozzáférhetővé tenni, hogy a lehető legsokoldalúbban és többféle nézőpontból is meg lehessen azt közelíteni, tehát mint szocialista gazdasági világrendszer, kapitalista gazdasági világrendszer, a két rendszer gazdasági versenye, a Szovjetunió gazdasága, az USA gazdasága, munkatermelékenység a szovjet iparban, munkatermelékenység az USA iparában — hogy csak a leglényegesebb tartalmi, osztályozási elemeket emeljük ki.

Nyilvánvaló, hogy ilyen sokféle szempontú osztályozásra nem lehet alkalmas bármilyen elméletileg tökéletesen is kidolgozott tudományrendszerezés, de ez nem is lehet feladata. Az effajta osztályozás az *alkalmazott jellegű dokumentációs rendszerezés* feladata lehet, amely-

nek megalkotásához az ideológiailag és tudománytörténetileg meg-alapozott tudományrendszerezés *elméleti kiindulópontként* szolgálhat. Nem kevés erőfeszítés történik mind a marxista, mind a polgári társadalomtudomány részéről, egyfelől a tudományrendszerezés elmé-letének továbbfejlesztésére, másfelől egy korszerű dokumentációs osztályozási rendszer kidolgozására.⁴⁵

Annál is inkább így van ez, mert magának a dokumentációnak a kérdései is túlnőttek immár a szakma körén, és növekvő gazdasági, valamint tudományos jelentőségének megfelelően a különböző disz-ciplínák érdeklődésébe kerültek. Érdekesen fogalmazzák meg ezt a tényt az NDK elméleti közgazdasági folyóirata, a *Wirtschaftswissen-schaft* hasábjain: „Az egységes osztályozás az alapja az annyira köve-telt közgazdasági dokumentációnak.”⁴⁶ A Nuffield Foundation és a National Science Foundation támogatása révén a CIDSS külön kutatást folytat korszerű társadalomtudományi osztályozás kidolgo-zására.⁴⁷

A Szovjetunióban 1960-tól kezdenek megjelenni évtizedes kutatások és kísérletezések után a nem-nemzetközi igényű új szakrendszer táblázatainak első kötetei, eddig társadalomtudományi táblázat még nem jelent meg.⁴⁸

⁴⁵ A marxista tudományrendszerezés újabb irodalmáról nyújt dokumentációs áttekintést (utalva nyugati forrásokra is), különös tekintettel B. M. Kedrov, *Klasszifikacija nauk*. 1. Tom. Moszkva 1961. című művére az MTA Könyvtár Tájékoztatója. 1962. 3–4. sz. 86–97. 1. (*A tudományok osztályozása mint tudományszervezési probléma.*)

Számos vonatkozásban a társadalomtudományi osztályozásról és a gépesí-tési kísérletekről is összefoglalót nyújt: Éric de Grolier, *Étude sur les catégories générales applicables aux classifications et codifications documentaires*. UNESCO. 1962.

⁴⁶ H. Lickert, *Dokumentation der Wirtschaftswissenschaften in Sicht?* (Köz-gazdasági dokumentáció a látóhatáron?) *Wirtschaftswissenschaft*. 1961. 7. sz. 1072–1075. 1.

⁴⁷ A Bizottságnak e munkával megbízott kutatási igazgatója megállapítja (B. Kyle, *Avantages et inconvenientes de divers systèmes de classification des publications relatives aux sciences sociales*. [A különböző osztályozási rend-szerek előnyei és hátrányai a társadalomtudományban.] *Bulletin de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques*. 1960. 2. sz. 54–61. 1.), hogy az eddig ismeretes és használatos osztályozások egyike sem rendelkezik az egyetemes rendszerré váláshoz szükséges összes ismérvekkel.

⁴⁸ *Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klasszifikacija*. Tablicü dlja naucsnuh biblio-tek. Moszkva 1960. — A Szovjetunióban folyó ilyen irányú kutatások össze-foglalására vonatkozóan: E. I. Samurin, *Ocserki po isztorii bibliotecsno-bibliograficeszkaj klasszifikacii*. (A könyvtári-bibliográfiai osztályozás törté-netének vázlata.) Moszkva 1955–1960.

A korszerű dokumentációs osztályozás iránti társadalmi szükséglet, tehát mindenekelőtt gyakorlati oldalról teszi sürgetővé a megoldást, úgy is megfogalmazható, egy olyan „egyezményes nyelv” kidolgozására, amely lehetővé teszi a fogalmak, illetve a publikációk minél hatékonyabb hozzáférhetőségét egy adott logikus rendszeren belül, amely kellően rugalmas is a szakadatlanul keletkező új fogalmak beépítésére. Ebben a felfogásban a dokumentációs osztályozás nem több és nem kevesebb, mint munkaeszköze, tudományos segédeszköze a kutatásnak.

b) A dokumentációs osztályozás „szókincse” és „grammatikája”

A dokumentációs osztályozásnak mint tudományos munkaeszköznek, amelynek primér alkalmazási területe a könyvtár és a dokumentáció, szélesebben megfogalmazva a tudományos tájékoztatás, nyelvészeti hasonlattal olyan „szókincssel”, „fogalomtárral” kell rendelkeznie, amely magában foglalja és állandóan bővülően a társadalmi (és természeti) jelenségek valamennyi, a közhasználatba átment és a szakirodalomban helyet kapott fogalmát, függetlenül azok provenienciájától és lehetséges interpretációitól. A társadalomtudományok területén — a kutatáshoz hasonlóan — a dokumentációs osztályozásban, az egyetemes „szókincs” fogalmai az alkalmazás, az interpretáció, esetről esetre a konkrét osztályozás során válhatnak és válnak is szét különböző — lényegében a két fő — kategória, a marxista vagy a polgári ideológia szerint.

Két példával igyekszünk ezt közelebbről megvilágítani a közgazdaság területéről. „A munka szerinti elosztás (bérezés) elve a szocializmusban”, „absztrakt munka”, „konkrét munka”, „béralaptervezés” olyan marxista politikai gazdaságtani fogalmak, amelyek a szocialista szakirodalomban magától értetődnek. Nyugaton ellenben nem, nem is használják ezeket. A szocialista „fogalomtárban” szerepelnek, a szocialista országokban enélkül nem tudják különben megfelelően szakozni az ezeket a fogalmakat kifejező irodalmat (de nyugaton is megkönnyíti az osztályozást, ha a szocialista országok „béralaptervezés” irodalmát egyértelműen egy helyre tudják csoportosítani). És ellenkező előjellel: Nyugaton a tőkés gazdaság fogalmát többnyire „szabad vállalkozás”, „freie Marktwirtschaft”, „welfare state” stb. meghatározásokkal fejezik ki, s az e fogalmaknak megfelelő irodalmat is csoportosítani kell esetleg egész részletesen a nyugati osztályozási gyakorlatban, tehát a szókincsben szerepelnie kell. Más kérdés, hogy

a szocialista szakozási gyakorlat tartalmilag mindezen fogalmak alatt szereplő irodalmat, a modern kapitalizmus fogalma alatt hozhatja össze.

Tehát: a „szókincs”, a „fogalomtár” az általános, az interpretáció pedig a különös (vagy különböző). A régi archivistáknak az a tétele, hogy „Quod non est in actis, non est in mundo”, a dokumentációs osztályozásban úgy módosul, hogy elvileg csak az ne szerepeljen a „fogalomtárban”, ami nem fordul elő a szakirodalomban.

A nyelvészeti hasonlatot folytatva, a szókincs aktívvá tételéhez azonban grammatika szükséges, írott „egyezményes nyelvről” lévén szó, pedig különösen fontos az ortográfia is. Nos, itt jelentkezik a dokumentációs osztályozás legnagyobb problémája — különösen a társadalomtudományok területén —, hogy ti. a szókincs kialakulnak tekinthető — és egyben fejlődik is —, és az élet, a gyakorlat gondoskodik állandó bővüléséről, modernizálásáról, hiányzik azonban a „nyelv” szerkezetére vonatkozó egyetemes elmélet és a „leíró nyelvtan”. A tudományok rendszerezése és osztályozása volna ennek az alapja, úgy is mondhatnánk az alapkutatása, amelyre felépítve kidolgozható volna a szókincs konkrét alkalmazása, a dokumentációs osztályozás, a tudományos tájékoztatás területére. A kutatásban azonban nem ritkán fordul elő, hogy az alkalmazott kutatás vagy akár a fejlesztés, hamarabb kényszerül valamilyen megoldást találni, mintsem az általában igen hosszú időt igénybe vevő megfelelő alapkutatás eredményre vezetett volna.⁴⁹ Éppen ez a helyzet a dokumentációs osztályozás terén is: egyetemes és részletesen kidolgozott elméleti tudományos osztályozás nélkül folyik dokumentációs osztályozási gyakorlat, hangsúlyozva azonban ehelyt is azt, hogy ez utóbbi nem egyszerű függvénye az előbbinek, mert rendeltetésének megfelelően megvannak a maga sajátos belső logikai és műfaji, szakmai-módszertani követelményei.

⁴⁹ A tudománytörténet nem egy olyan esetet ismer, amikor alkalmazott kutatás vagy a fejlesztés vezetett jelentős elméleti felismerésekre is, hiszen a kutatás három szintje között állandó kölcsönhatás áll fenn. Elméletileg lehetséges, hogy az egyetemes dokumentációs osztályozási rendszerre vonatkozó kutatások bizonyos vonatkozásokban hozzájárulnak a tudományrendszerezési kutatások eredményességéhez is, amelyekbe egyébként részben maguk is beletartoznak.

c) Társadalomtudományi dokumentációs osztályozás
és az Egyetemes Tizedes Osztályozás

Bizonyos tanulságokkal szolgál mindezek után, a világon a legelterjedtebb, valóban egyetemes és nemzetközi igényű „grammatikával” bíró dokumentációs osztályozás, az ETO használata a társadalomtudományok területén. Nem kívánunk általában foglalkozni az ETO körüli több évtizedes általános vitával, a rendszer közismert előnyeivel és hátrányaival, a társadalomtudományi osztályozásban való használhatóságára korlátozódunk és ezzel összefüggésben a 3. főosztály átdolgozásában kialakult kelet–nyugati együttműködésre a FID/C 3 (*Fédération Internationale de la Documentation* – Nemzetközi Dokumentációs Szövetség, társadalomtudományi osztályozási) Bizottságban.⁵⁰

Mégis szükséges előljáróban az ETO egy olyan ismeretes vonatkozására rámutatni, ami a társadalomtudományi osztályozás szempontjából pozitívum. Ez pedig abban áll, hogy tekintettel valamennyi tudományt átfogó jellegére és jelzeteleési technikájára (viszonyítás),

⁵⁰ Az ETO-kritikával és átdolgozásával kapcsolatban utalunk K. Fill, *Kritische Gedanken zur Revision der Dezimalklassifikation*. Revue de la Documentation 4. sz. 148–168. 1. című tanulmányára, továbbá F. E. Humblet jelentésére *Recent criticism of the Universal Decimal Classification System*. (Az ETO-val szembeni legújabb bírálatok...) (UNESCO. 1961. LBA Conf. 25/2 d.), amelyet az International Advisory Committee on Bibliography, Documentation and Terminology I. ülészakára terjesztett be (Párizs, 25–29. 1961. szeptember) és amelynek megvitatására 12 nemzetközi és 10 nemzeti tudományos szervezet és szerv képviselői vettek részt: Bibliographie-Dokumentation-Terminologie. 1961. 5. sz. 83–93. p. — A FID/C 3 Bizottság munkájáról: H. Arnzt, *Problematik einer Klassifikation der Sozialwissenschaften*. (A társadalomtudományi osztályozás problémái.) DK-Mitteilungen. 1962. november. 6. sz. 21–23. 1.

Továbbá utalunk V. Sztriganov, *O rabote nad edinoj szkeme klasszifikacii dlja krupnih universalnih bibliotek*. (Az általános tudományos könyvtárak részére készülő egységes osztályozási séma munkálatai.) Bibliotekar. 1962. 6. sz. 29–32. 1. cikkére, amelyben állást foglal az ETO 3. főosztályának átdolgozásában való részvétel mellett. Ugyancsak ide tartozik, hogy a Szovjetunióban a közelmúltban hagyta el a sajtót az ETO nem hivatalos kiadása: *Univerzal'naja deszjatics'naja klasszifikacija. Szokrascsennüe tablicü*. Ottv. red. E. I. Samurin. Moszkva 1962. Vseszozjuznaja Knizsnaja Palata. 725 l.

A SzU Minisztertanácsa 1962. V. 11-i rendeletével kötelezővé tette az ETO használatát a természettudományi és műszaki könyvtárakban: *O merah po uluscseniju organizacija naucsno-tehniczeszkaj informacii v sztrane*. (Intézkedések az országban folyó tudományos-műszaki tájékoztató munka szervezésének megjavításáról.)

alkalmas új *komplex* és *határterületi* fogalmak kifejezésére, márpedig a modern kutatások a tudományok fejlődésének megfelelően nemcsak a specializálódás, hanem egyben a tudományok közti kutatások irányába fejlődnek. A matematika alkalmazása egyre nagyobb mértékű a társadalomtudományok területén, ETO-számokban kifejezve: az 5-ös főosztály bizonyos fogalmai (valószínűségszámítás, matematikai statisztika stb.) alkalmazott módon helyet kapnak a 3-as főosztályban, és a 0-ás főosztály bizonyos kategóriái (tudományszervezés, rendszerezés, kibernetika stb.) is szükségszerűen egybekerülnek a 3-as főosztály bizonyos fogalmaival. A 6-os főosztály bizonyos kategóriáinak (üzemgazdaság, üzemszervezés stb.) immár „hagyományos” kapcsolatai vannak a 3-as főosztállyal. Az ETO ez idő szerinti hátrányait sokban ellensúlyozza a komplex, határterületi fogalmak kifejezhetőségi lehetősége.

Arra e helyen nem érdemes részletesen kitérni, amit az ETO marxista kritikája megalapozottan megállapított, hogy a rendszer alapfelosztása szinte keletkezésekor már anakronisztikus volt, hogy szinte „kijavíthatatlan” hibái közé tartozik különösen korunkban, hogy amíg a vallás egy egész főosztályt alkot, addig az ún. alkalmazott tudományok mind egy főosztályba (a 6-osba) zsúfolódnak össze stb., és bizvást leszögezhető, hogy ez az *alapbeosztás tartalmilag semmiféle korszerű tudományfelosztási koncepciónak nem felel meg*. Ennek ellenére gyakorlati előnyei miatt (nemzetközi használhatóság, egyetemesség, bővíthetőség, rugalmasság, kombinációs lehetőségek, segéd-táblázati jelzetek stb.) és szükségesnek tartva *további kutatásokat* egy valóban tudományosan megalapozott korszerű dokumentációs osztályozási rendszer kidolgozására — ideértve a *gépesítési kutatásokat is* —, *egy új, egyetemes rendszer kialakulásáig*, az ETO revíziója, megreformálása látszik célravezetőnek — a társadalomtudományi osztályozás terén is.

A FID/C 3 Bizottság munkájának tapasztalatai arra utalnak, hogy erre a revízióra meg is van a lehetőség, és *bizonyos korlátok között és kompromisszumokkal* a 3-as főosztály használhatóságát növelni lehet.

Az ETO-nak megvan a maga logikai szerkezete — visszatérve a nyelvészeti hasonlatra —, jelentékeny „szókincsel” rendelkezik, illetve alkalmas a szükséges új fogalmak befogadására vagy a már benne található fogalmak kibővítésére és kiterjesztésére, megvan a maga (elavult és nehezen kijavítható) „grammatikája”, és van egy (könnyebben kiigazítható és modernizálható) „ortográfiája”. Mindehhez hozzájön egy nem elhanyagolható gyakorlati szempont: az ETO

használatában több évtizedes nemzetközi tapasztalat halmozódott fel, ami megkönnyíti a neuralgikus pontok felmérését, és elősegíti a javítható hibák kiigazítását. Ilyen előnnyel egyetlen osztályozási rendszer sem rendelkezik.

Mindezek érvényesek a társadalomtudományi 3-as főosztályra is. Nyilvánvaló — ragadjuk ki a 3-as főosztályból a közgazdaságot —, hogy például a kereskedelem kiszakítása az általános 33 közgazdasági szakból és különállása a 38 szakban, a bankügyek 332 elválasztása a 336 pénzügyektől, bizonyos fontos fogalmak hiánya a „fogalomtárból”, mint amilyen a már az előzők során példázott „béralaptervezés”, — és még hosszan lehetne folytatni a sort — hiányosságok.

A kelet–nyugati közreműködéssel működő FID/C 3 Bizottság már eddigi tevékenysége során is eljutott nem lebecsülhető konkrét eredményekre. A 32 politika-szak átdolgozásának befejezése után, a 33 közgazdaság-szak revíziója folyik, és megállapodásra jutott a Bizottság a 33 új szak felosztására, eszerint a 33 szak főbb beosztása:

- 33 Népgazdaság. Közgazdaságtudományok*
Gazdasági helyzet*
 - 330 A közgazdaság elmélete*
 - 330.1 Politikai gazdaságtan
 - 331 Munka. Munkaügy. Munkagazdaságtan
 - 333 Földtulajdon. Agrárpolitika
 - 336 Pénzügy. Bankok. Pénz. Vámügy
 - 338 Javak előállítás. Termelés. Gazdasági helyzet. Szövetkezet-
ügy
 - 339 Javak elosztása és felhasználása. Kereskedelem. Jövedelem.
Nemzeti vagyon. Nemzeti jövedelem
- (A csillaggal megjelöltek a szocialista országok javaslatai.)

Ez a felosztás több fontos korrekciót tartalmaz a korábbival szemben. Magának a 33-as osztálynak a meghatározása precízebbé válik az elmélet és a gyakorlat egysége szellemében. Így a 33-as szak korábbi megfogalmazása: politikai gazdaságtan és közgazdaságtan helyébe került az új meghatározás. Továbbá az új felosztás megszünteti a bank- és hitelügy 332-es szak és az állami pénzügyek 336-os szak elavult szemléleti szétválasztását. A 331-es szakba bevezeti a munkagazdaságtan fogalmát. A 336-os szakba együvé kerülnek az összetartozó fogalmak, úm. pénzelmélet, állami pénzügyek, bank- és hitelügy, vámügy (ez utóbbi indokolatlanul és főbb vonatkozásaitól elszakítva a 337-es szak volt).

Befejeződött a teljes 331 Munka-szak revíziója is. A korábbi meghatározással szemben, ennek teljes megfogalmazása a következő lenne: Munka. Munkaadó. Munkavállaló. Munkaelmélet. Munkagazdaságtan (*Labour economics*). Munkaszervezés. Ez sokkal gazdagabban és árnyaltabban fejezi ki az átdolgozásban rejlő lehetőségeket (mind új szákszámok):

- 331.881.1 A szakszervezetek szervezete
 - .11 A Szakszervezetek Világszövetsége
 - .12 Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége
 - .14 Szakszervezeti központok
 - Alosztása földrajzi jelzetekkel (4/9) pl.
 - 331.881.14(41)TUC Trade Unions Council
 - .15 Szakszervezeti szövetségek
 - Alosztása földrajzi jelzetekkel (4/9)
 - .18 Üzemi szakszervezeti szervezetek
 - .181 Üzemen belüli szervezetek

A „szókins” bővítés és az ETO-„ortográfia” ily módon lehetővé teszi a korszerűsítést. Lépésről lépésre megoldhatónak látszik ideológiai és szakmai viták útján, hogy minden használatos fogalom jelzetet kapjon (új szákszámmal, vagy ha lehet a régi szákszám megfogalmazásának kibővítésével) és minden jelzet minél realisabb megfogalmazású legyen, továbbá az, hogy szükség szerint egyes szakcsoportok átplántálódjanak, új fontos kategóriák helyet kapjanak stb.

Az Egyetemes Tizedes Osztályozás használatát a társadalomtudományok területén – de általában is – mint dokumentációs osztályozást, elvileg ideiglenesnek lehet csak tekinteni, még ha egy más nemzetközi rendszerre való áttérés feltételei jelenleg még nem is alakultak ki.⁵¹ Az ETO munkaeszközkénti használata tudatos kompromisszum, amelyet gyakorlati előnyei és korlátozott mértékű, de mégis reális megjavítási lehetőségei indokolnak. Az ETO mellett és egyidejű használatával egyéb osztályozási rendszerek is léteznek, továbbá egyedi, egy-egy tájékoztatási intézményben kidolgozott tematikus csoportosítások, amelyek közös vonása, hogy nem nemzetközi érvényűek, és ugyanakkor széles körű kutatások folynak a tudományos tájékoztatás „gépi nyelvének”, code-rendszerének kialakítására. A kérdés egyik szakértőjének megállapítása szerint: „... a leg-

⁵¹ Rózsa György, *A nemzetközi társadalomtudományi dokumentációs osztályozás néhány kérdése*. Magyar Tudomány. 1962. 9. sz. 577–582. l.

konkrétabb következtetés, amelyet le lehet vonni, abban áll, hogy hatalmas munkát kell még elvégezni: kutatásokat, a szükséges adatok összegyűjtését és rendszerezését, hipotéziseket kell felállítani, amelyeket azután számításokkal kell igazolni és a gyakorlatnak alávetni. . .”⁵²

*

A tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának történeti szakaszában a tudományos tájékoztatás jelentősége növekedik, gazdasági szerepe — a társadalomtudományokon belül mindenekelőtt a közgazdaságtudományokban — hangsúlyozottabbá válik, közgazdasági kategóriává fejlődik. A tudományos tájékoztatás szerves alkotóeleme és hatékony része az említett folyamatnak. Ily módon a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye minőségileg is új megfogalmazást igényel. A társadalmi munkamegosztásban való elhelyezkedését meghatározza és elméleti kidolgozását igényli annak, hogy a tudományos tájékoztatás mint a teljes mértékben és közvetlen termelőerővé váló tudomány szerves része, áttételek útján és járulékosan milyen mértékben fejlődik maga is a termelőerők kategóriája irányába. E fejlődés sajátos jegyeinek elemzése és elméleti általánosítása több irányú és sokrétű kutatás folyamán alakul ki.

E kutatások alapproblémái korunkban túlnőttek az egyes kutatók, információs, bibliográfiai, irodalomkutatási szükségletein, megszűntek egyes intézmények vagy tudományágak és maguknak a tudományos, tájékoztatási intézmények sajátos gondjai lenni: kollektív tudományos tudományszervezési, társadalmi-gazdasági problémává váltak világviszonylatban.

⁵² De Grolier, *Étude sur les catégories générales applicables aux classifications, et codifications documentaires*. UNESCO. 1962.

II. A KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖZÖTTI ELLENTMONDÁSOK

„Pontosan tudjuk, adott termelési feltételek között, hány munkás szükséges egy asztal elkészítéséhez, milyen mennyiségű meghatározott fajta munka kell egy meghatározott termék előállításához. Nem ez az eset sok „nem-anyagi terméknél”. A meghatározott eredmény eléréséhez szükséges munkamennyiség éppúgy hozzátétőleges, mint maga az eredmény” — fogalmazza meg Marx a „nem-anyagi termelés” legfőbb jellemzőjét.¹ Valójában a tudományos munka, a kutatás olyan ellentmondásos folyamat, amely egyik fő jellemzője, hogy nemcsak „eredménye hozzátétőleges”, hanem az eredetileg kitűzött cél is a kutatás során változik, módosul és fogalmazódik meg végleges formában, ami összefüggésben van azzal is, hogy „A termék nem választható el a termelés aktusától, ez az eset például valamennyi előadó művésznél, szónoknál, színésznél, tanítónál, orvosnál, papnál stb.”²

A kutatási téma megfogalmazása már összefüggésben van a tudományos tájékoztatással, amelynek arra kell választ adnia, nincsen-e már megvalósítva, vagy nem folyik-e már valahol a tervbevetett kutatás, továbbá, amennyiben ez tisztázódott, bizonyos irodalomkutatás szükséges a téma körülírásához, majd ennek megfogalmazása után a konkrét kutatás folyamatában az irodalomkutatás és a tájékoztatás különböző formái kapcsolódnak be. A kutatás már részeredményeiben is szakirodalmi termékeket produkál, amelyek a tudományos tájékoztatás közbejöttével bekerülnek az „információs alap”-ba és ily módon szüntelen a körforgás. Ugyanakkor részeredményként vagy negatív eredményként a körforgalomba kerülnek „nem-produktív” vagy fölösleges vagy adott időpontban annak látszó információk is. Descartes, a tudományokról szólva azt mondja, hogy fejet kell hajtani még a legabszurdabbnak és a leghamisabbnak látszó el előtt is („Penchez-vous . . . même sur celles qui paraissent les plus absurdes et

¹ Marx, *Értéktöbblet-elméletek*. 1. rész. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 232. l.

² I. m. 373. l.

les plus fausses”), más szóval: nem lehet előre pontosan meghatározni az ismeretek forrását. A kutatás mindezen vonásai magukban hordozzák a kutatási szükségletek és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások csíráit.

1. A KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖZÖTTI ELLENTMONDÁSOK TÍPUSAI

a) *A meghatározott kutatási igény – és a meghatározatlan, pontosan és részleteiben nem körülírt ismeretanyag feltárása közötti ellentmondás*

Minden kutatás, függetlenül szintjétől és alkalmazási területétől, még az ún. érdektelen, angolszász használat szerinti „pure research” vagy a semmiféle gyakorlati célt ki nem tűző, „kíváncsiságból” eredő kutatás is, támaszkodik valamilyen formában a már felhalmozott ismeretanyagra, a „kollektív memóriára”, amely könyvekben, folyóiratokban és egyéb dokumentumokban ölt testet. Még a legelvontabb tudományos tevékenység is ebben az értelemben meghatározott kutatási igényt fejez ki. E meghatározott kutatási igény azonban még a legkonkrétabb fejlesztési kutatás során sem támaszkodhat pontosan és részleteiben körülírt ismeretanyagra, illetve ennek feltárására, jórészt ismeretlen tényezők azok a források, ahonnan a szükséges ismereteket nyerni lehet, illetve csak a lehetséges források köre ismert. Ellenkező esetben a kutatás tekintélyes részében megoldottnak volna tekinthető vagy nem is jelentkezne kutatási igény. Természetesen különbség van a között, hogy azt kell-e megállapítani, vajon valamit megoldottak-e már vagy teljesen új kutatási témáról van-e szó. A tudományos tájékoztatás szempontjából mindenképpen több ismeretlenes egyenletként és ellentmondásként jelentkezik a meghatározott kutatási igényre a meghatározatlan ismeretanyagból (szakirodalmi forrásokból) megszerezni a szükséges választ.

b) *A felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége (általános) – és a relatíve kevés „produktív”, hasznosítható része (különös) közötti ellentmondás*

Aránytalanság mutatkozik a felhalmozódott ismeretek tömegének egésze és az adott, konkrét kutatás által valóban hasznosítható része között. „A bibliográfiák világbibliográfiája” több mint 84 ezer önálló

bibliográfiát tart számon,³ a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtár központi tájékoztató osztálya a világ egyik legjelentősebb tájékoztatói különgyűjteményeként mintegy 90 ezer kötetnyi bibliográfiai és reference kiadvánnyal rendelkezik.

Egy UNESCO kiadvány szerint, tapasztalati alapon kimutatható, hogy a kutató a folyóiratok specializálódása mellett is 100 cikk közül 5 olyant talál csak, amelyet kutatásához felhasználhat.⁴ Tájékoztatási forrásokban nincs is hiány, a kérdés csak az, hogy a 84 ezer szakbibliográfiában megtalálható, több millió tételnyi szakirodalomból ki lehet-e és hogyan, válogatni a szükséges anyagot? Vagy az UNESCO közgazdasági bibliográfiája évi átlag 7000 tétele között megtalálható-e a kutatásban valóban „produktív” keresett irodalom? Éppen ezért akad olyan vélemény is, hogy tapasztalati alapon, intuíció alapján lehet csak kutatni, mert a közlemények tengeréből reménytelen vállalkozás kifogni „az aranyhalakat”. Valóban fennáll Beaudelaire szép hasonlatával az a veszély, hogy amint a mesebeli „Albatros” madarat óriásira nőtt szárnyai akadályozzák a szárnyalásban, az információk tömege visszajára fordítva, nemcsak felemeli, hanem le is húzza a kutatást.

c) A tudományos írásművek számának exponenciális növekedése — és a bennük foglalt ismeretek exponenciális „erkölcsi kopása” közötti ellentmondás

A tudományos termékek, ideértve a kiadványokat, nemzetközi becslések szerint 10–15 évenként megduplázódnak. Ugyanakkor tapasztalati tény, amit különböző számítások is alátámasztanak, hogy az ismeretek elavulása, „erkölcsi kopása” is exponenciális. Nyilvánvalóan differenciálni lehet a különböző kutatási szintek eredményeinek időtálló volta tekintetében, valamint a műszaki és a társadalomtudományok között. Egy százéves nyelvészeti munka ma is forrásként szolgálhat, egy ugyanilyen korú műszaki vagy mezőgazdasági kiadvány kizárólag tudománytörténeti értékekkel bír, de egynéhány évvel ezelőtti technológiai munka is elavultnak számít már. Jellemző, hogy az Egészségügyi Világszervezet (WHO) új genfi palotája mellett

³ T. Besterman, *A world bibliography of bibliographies*. 3. kiad. 1–4. köt. Genève 1955–1956. Societas Bibliographica. 4 drb.

⁴ *Inventaire raisonné des services périodiques de documentation des sciences sociales*. Párizs 1951. 140 l.

létesítendő 150 ezer kötetes könyvtárt úgy tervezik, hogy tízévenként cserélik az állományt.

Angol szakemberek számításai szerint a természettudományi és műszaki közlemények iránti érdeklődés a megjelenést követő második évtől rohamosan csökken és általában 10 év alatt bekövetkezik a teljes elévülés.⁵ Más felmérések szerint, amelyeket csehszlovák szakemberek végeztek, a közlemények 24–28 %-a túléli a 10 évet, 12–15 %-a pedig húsz év elmúltával is szerepel az irodalmi hivatkozásokban, utána teljesen elavul.⁶

Tájékoztatási szempontból ez az elavulási folyamat még azzal is komplikálódik, hogy rendszerint nem a teljes tartalom avul el, hanem egyes részei,⁷ így például a közölt eredmény rendkívül gyorsan elavulhat, de a kutatás módszerei, bizonyos táblázatai tovább élhetnek, sőt – és ez a lényeges – bizonyos olyan mellékesnek látszó momentumok (leírások, műhelymunka termékek stb.) egy más összefüggésben, mint az adott közlemény témája, gondolatébresztő lehet és fontos adalékként szolgálhat egy másik témához.

És ha teljes pontossággal nem is lehet felmérni a tudományos információ „erkölcsi kopásának” ütemét és az erre vonatkozó becslések némely eltérést is mutatnak, az összképen, nevezetesen azon, hogy ez exponenciálisan történik, nem változtat. Rendkívül figyelemre méltó viszont a tudomány termékeinek növekedésével kapcsolatban Engels megállapítása, aki a malthusi koncepcióval vitázva a következőket mondja: „... a tudomány, s ennek előrehaladása ugyanolyan végtelen és legalább ugyanolyan gyors, mint a népessége ... A tudomány pedig legalább olyan gyorsan gyarapszik, mint a népesség; ez utóbbi az utolsó nemzedék száma arányában gyarapszik; a tudomány az előző nemzedékek által ráhagyott ismeret tömege arányában halad, tehát a legközönségesebb körülmények között szintén mértani arányban ...”⁸

⁵ J. Koblit, *Die erhöhte Bedeutung der Dokumentation und Information*. (A dokumentáció és az információ jelentősége ...) Dokumentation. 1962. 2. sz. 33–41. 1.

⁶ L. Kofnovec, *Das veralten wissenschaftlich-technischer Informationen*. (Tudományos-műszaki információk elavulása.) Dokumentation. 1962. 2. sz. 42–49. 1.

⁷ G. Kosel, *Die sozialistische Enzyklopädie als Mittel einer grundlegenden Verbesserung der Gemeinschaftsarbeit in Forschung und Entwicklung*. (A szocialista enciklopédia mint a kollektív kutatási és a fejlesztési munka megjavításának alapvető eszköze.) Berlin 1960. Deutsche Bau-Enzyklopädie. 22. 1.

⁸ Engels, *Anglia helyzete. A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata*. Marx–Engels Művei. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 519. 1.

d) *A szakirodalom differenciálódási — és integrálódási folyamata közötti ellentmondás*

Ezen azt a dialektikus ellentmondási folyamatot értjük, amely visszatükrözi a tudományok határterületekben való fejlődésének és ugyanakkor specializálódási tendenciáját. Sajátosan szakirodalmi vetületben — különösen — a folyóiratok tekintetében ez úgy jelentkezik, hogy a kiadványok profilja egyrészt rendkívül kibővül, ezen belül az egyes közleményeké is, másrészt egészen leszűkül egy-egy speciális témakörre és a szakközlemények osztódása útján tovább szaporodnak.

A tudományok specializálódási, differenciálódási folyamata, amely Engels megállapítása szerint a XVIII. század végére tehető („A tizenharmadik század összegezte az addigi történelem eredményeit... kifejtette szükségszerűségüket és belső összekapcsolódásukat... s a tudományok mindinkább tökéletesedtek, vagyis az egyik oldalon a filozófiához, a másikon a gyakorlathoz kapcsolódtak.”⁹) másrészt felveti az integrálódási folyamat kérdését is, amelyet a francia enciklopédisták munkásságával kapcsolatban úgy jellemez mint a dolgok összefüggéseinek felismerése iránti igény megnyilvánulását. Ez az egymást feltételező két folyamat vagy helyesebben ugyanannak a folyamatnak — a tudományok fejlődésének és ennek szakirodalmi visszatükröződésének — két oldala valójában a tudományos-technikai forradalom korszakában bontakozik ki a maga teljességében, amikor is nemcsak egészen specializált tudományterületek alakulnak ki mind a természet- és műszaki tudományokban (pl. biometria, bio-meteorológia stb.), mind a társadalomtudományokban (pl. iparstatisztika, planometria, ágazati gazdaságtanok stb.), hanem a két nagy tudományterület határain is, illetve e két nagy tudományos szféra eredményei, kutatási módszerei mélyen behatolnak egymásba (pl. a kibernetika alkalmazása a legkülönbözőbb területeken vagy a szervezéstudomány alkalmazása különböző tudományos és tevékenységi ágakban).

Ugyanakkor kialakulnak olyan valamennyi tudományt érintő ismeretágak, tudományos tevékenységek, amelyeknek megfogalmazása és elhelyezése a tudományok rendszerében hosszabb folyamat útján valósul meg. Magának a kibernetikának vagy a műveletkutatásnak sincs meg ez idő szerint egyértelmű, pontos és általánosan elfogadott definíciója. Általános jellegű ismeretág a szervezéstudomány, a munka-

⁹ Marx—Engels *Művei*. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 550—551. l.

gazdaságtan, a tudományszervezés, a tudományos tájékoztatás, amelyek mind a társadalomtudományok körébe sorolhatók, de amelyek hatósugarába tartoznak messzemenően a természet- és a műszaki tudományok is. Jellemző példa a munkagazdaságtan, amely a társadalomtudományok specializálódási folyamatában önállósult olyan tudományággá, amely egyben mint integrációs diszciplína is jelentkezik, magába foglalva több ágazat elemeit is. A szervezéstudomány, a tudományszervezés, a matematikai apparátussal működő olyan tervezési, szervezési-igazgatási ismeretágak mint a műveletkutatás, lineáris programozás stb. kialakulása és alkalmazása, a társadalmi-gazdasági és a tudományos élet fejlődésének azt a tendenciáját tükrözi, hogy mind nagyobb súly helyeződik az irányításra és a szervezésre, amit a szovjet tudományszervezés egyik vezetője úgy jellemzett, hogy az irányításnak tudománnyá kell válnia.¹⁰

Mindezen bonyolult folyamatok a szakirodalom feltárásánál és a szolgáltatásoknál ellenmondásosan visszatükröződnek a tudományos tájékoztatásban is, amelynek egyébként a maga során az információk közvetítése által ugyancsak része van a tudományos megalapozott-ságú szervezési és irányítási folyamatban.

e) A munka általános tudományosabb igénye — és a tudomány egyre bonyolultabbá válása és világirodalmi jellege közötti ellentmondás

A tudományok művelése, a kutatás általában és a társadalomtudományok terén is bonyolultabbá, igényesebbé válik, részben a rendkívül megnövekedett szakirodalmi apparátus (a tudomány világirodalmi jellege), részben a határterületekbe való fejlődés miatt. A társadalomtudományi kutatásnak akár húsz éves összehasonlításban is sokkal nagyobb írásos anyaggal kell megbirkóznia, ugyanakkor a matematikai módszerek alkalmazása új ismeretanyagok elsajátítását tételezi fel — és ez nemcsak a közgazdaságra vonatkozik. Új kutatási területek is kialakulnak (mint a szervezéstudomány) — és mindezen jelenségek hatására a tudományok művelése egyre bonyolultabbá válik. Ezzel egyidejűleg azonban éppen a tudományos és műszaki forradalom következtében a munka általában szellemileg igényesebbé válik, mind több tudományos ismeret elsajátítását tételezi fel. *A szocialista országokban pedig éppen az egyik legfőbb program a szellemi és a fizikai munka*

¹⁰ B. Gvisiani, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Tudományos Kutatásokat Koordináló Állami Bizottság elnökhelyettesének cikke: *Izvesztija*. 1963. V. 21. 2. l.

közötti különbségek csökkentése, majd megszűnése, aminek nemcsak a magasfokú és tömeges automatizálás az egyik feltétele, hanem minél nagyobb tömegek technikai és társadalomtudományi ismereteinek nagyarányú bővítése. Nemcsak a minél nagyobb számú kutató kiképzése a cél, hanem a munka valamennyi szintjének tudományos ismeretekkel való ellátása, a munka intellektualizálódása, ez pedig ellentmondásos folyamatban valósul meg a tudományok bonyolultabbá válásával.

A modern tudomány világirodalmi jellegéből nemcsak mennyiségi probléma adódik, hanem *nyelvi* is. Amíg a XIX. században egy-két világnyelvvel, már csak a kevés periodika miatt is el lehet boldogulni (egy felmérés szerint minden fontos szakterületen korunkban megjelenő 50 folyóíratra a második világháború előtt 32, az első előtt 14, 1900-ban pedig 2 folyóírat esik¹¹, (addig a XX. század második felében a tudományos irodalom növekedése és kiterjedése által világszerte megnöttek a nyelvismereti problémák is. A korábbi nyugati tudományos hegemonia (és egy-egy tudományág világnyelvi hegemoniája: angol – francia – német) megszűnése, a szovjet tudomány hatalmas sikerei, a népi demokratikus országok tudományos életének felfutása világviszonylatban új aspektusokban veti fel a nyelvi kérdést. Nyugaton külön vállalkozások foglalkoznak számos szovjet folyóírat teljes angol nyelvű kiadásával, erősen szorgalmazzák az orosz nyelv tanulását és a szocialista országok tudományának dokumentációjával számos intézmény foglalkozik (a nem tudományos jellegű „Ostforschung” – és hasonló jellegű intézeteket leszámítva), a szocialista országok közgazdasági irodalmából cikkyűjteményeket jelentetnek meg egy erre a célra alapított folyóiratban (Eastern European Economics, egyébként a newyorki International Arts and Sciences Press – IASP – nem kevesebb, mint 12 társadalomtudományi folyóiratfordítás-sorozatot ad ki főleg a szovjet irodalomból), európai fordítási központot hoztak létre a szocialista országok szakirodalmának fordítására stb.¹² A szocialista országokban természetesen ugyancsak

¹¹ *Scientific manpower for applied research.* (Tudományos munkaerők az alkalmazott kutatások részére.) Párizs 1956. OECE. 27 l.

¹² Az egyik legjelentősebb angolszász kiadó, a Macmillan-cég nyelvkönyvet adott ki *Russian for scientists.* (Orosz nyelv tudósoknak.) – A teljes egészében fordításra kerülő szovjet folyóiratok jegyzéke: *Catalogue of scientific and technical journals.* Pergamon Press, London 1961. – A fordítóközpontot, amelynek működésében részt vesz az Egyesült Államok és Kanada is, a delfti műszaki egyetem könyvtára mellett szervezték meg.

jelentékeny apparátussal fordítják a nyugati országok tudományos irodalmát. A világviszonylatban érezhető fordítási kapacitási probléma az eredője a fordítógépek megalkotására irányuló kutatásoknak.

A tudományos ismeretek tömegessé válásának igénye és ezzel szemben az ezen ismeretek elsajátításának mind bonyolultabb volta és a tudomány világirodalmi jellege, ezen ellentmondás feloldásának egyik formájaként alakult ki a tudományos ismeretterjesztés és ennek irodalma. A szocialista országokban nagy létszámú tömegszervezetek keretében és magasfokú szervezettséggel folyik ez a munka.

f) A tudományos tájékoztatási apparátus növekedési tendenciája – és használatának relatíve csökkentő tendenciája közötti ellentmondás

Világszerte tapasztalható, hogy a dokumentációs szervezetek és szolgáltatásaik gyorsabban növekszenek, mint használatuk, ezáltal ez utóbbi relatíve csökkenő tendenciájú. A washingtoni tudományos tájékoztatási konferencia sokoldalúan tárgyalta ezt a jelenséget összefüggésben az irodalom tapasztalható csökkenő használatával. Ugyanakkor a tájékozódás, illetve a tudományos tájékoztatás mind több időt igényel. A társadalomtudományok területén olyan konkrét és széles körű felvételező munkák még nem folynak, mint a természet- és a műszaki tudományok területén, ahol is vizsgálat tárgyává tették a kutatási idő felhasználásának megoszlását munkamenetenként és fázisonként, és ezzel összefüggésben a dokumentációs szolgáltatások használatának mértékét, továbbá ezek viszonyát az informálódás egyéb forrásaihoz és módszereihez (szóbeli tájékozódás, közvetlen tapasztalatcsere stb.). Az eddigi felmérések adatai messzemenő következtetések levonására jöllehet még nem alkalmasak és nem általánosíthatók, különösen nem a társadalmi tudományok területére, amelyeknek *írásbeli forrásigénye több*, mint az egyéb diszciplínáké, mégis jelzik azt az ellentmondást, amely a publikációk és a dokumentációk rohamos növekedése és a használatuk relatív csökkenése között fennáll.

Egy az USA-ban eszközölt felmérés során, amikor is 10 nagyvárosban találomra 1500 vegyész munkaidejének felhasználását napi kétszeri adatfelvétellel figyelték meg, megállapították, hogy munkaidejük mintegy 50%-át a tájékozódással és a tájékoztatással összefüggő tevékenységre fordítják, 36% jut a kísérletezésre. Az információ forrásai közül a szóbeli közlés a leglényegesebb, időbelileg ennek mintegy a felére jut az írásbeli közlés és ennek is csak mintegy a fele a kiadott művekre. A londoni Science Library 1956 évi folyóirat hasz-

nálatti elemzése azt mutatja, hogy 9120 folyóirat közül 4821-et senki sem keresett az év folyamán, a folyóiratállomány 3/4 része oly csekély mértékben kihasznált, hogy egész Anglia részére 1–1 példány ebből elegendő volna.¹³ Bernal klasszikussá vált elemzése a tudományos irodalom felhasználásáról a kutatók részéről viszont az irodalomnak változatlanul jelentős használatáról tanúskodik Angliában. Nyolc angol kutatóintézet 208 kutatójának megkérdezése arra az eredményre vezetett, hogy átlag hetenként 5–10 folyóiratot néznek át, kutatásaik forrásaként 37%-ban szerepel folyóiratcikk, 18%-ában referálólapon, 14%-ban személyes beszélgetés. A megkérdezett kutatók 76%-a rendszeresen használ folyóiratot, referálólapot pedig valamennyien.

Nos, úgy is fel lehetne fogni a dokumentáció növekedését, mint a kutatás „biztonsági szelepét”, mint a „lelkiismeret megnyugtatóját”, hogyha nem is használják ki teljes mértékben, de legyen, adott esetben hova nyúlni? Vagy ennek tudata — a lehetősége — fontos? Persze ez még önmagában nem magyarázná azokat a nagy anyagi áldozatokat, amelyeket világszerte a tudományos tájékoztatásra fordítanak.

A társadalomtudomány területén mind nagyobb számban alakulnak referálószolgálatok a már meglevő szolgálatok mellett, legújabbban a *The Journal of Economic Abstracts* (USA) indult meg (1963-tól), miután az Amerikai Közgazdasági Társaság széles körű vizsgálat alapján arra a megállapításra jutott, hogy egy ilyen folyóíratra feltétlenül szükség van. Ez annál is figyelemre méltóbb, minthogy a Társaság folyóirata, az *American Economic Review* mintegy fele részében recenziót, bibliográfiát, szemle-cikkeket közöl. Ugyancsak a Társaság égisze alatt jelent meg négy vaskos kötetben válogatott közgazdasági folyóiratok cikkmutatója 1886–1954-ig.¹⁴ Ugyancsak a közelmúltban indult meg a francia *Fichier bibliographique de l'entreprise* (negyedéves megjelenésű vállalatgazdasági referálófolyóirat), az *Interproductivité* című francia termelékenységi folyóirat pedig a vállalati dokumentációt mint a gazdasági fejlődés egyik fontos tényezőjét emeli ki (1963. III. 15. 10. l.). A Szovjetunióban, a már eddigi közgazdasági tájékoztatási-bibliográfiai szemlék mellett — *Referativnij Zsurnal. Ekonomika promislenosztii*. VINITI. (ipargazdasági referálólapon), *Novaja inosztrannaja ekonomicseskaja literatura*. FBON. (Új külföldi közgazdasági irodalom) stb. — megindult a *Bjulleten zarubezsnoj eko-*

¹³ E. de Grolier, *La conférence internationale sur l'information scientifique. Washington*... Bulletin des Bibliothèques de France. 1959. 1. sz. 3–10. l.

¹⁴ Index of economic journals. Vol. 1–4. Homewood, Ill. 1962. Irwin. 4 drb.

nomicszeszkj informáci, a Szovjetunió Állami Tervbizottsága kutató-intézetének kiadványa, *Naucsno-iszszledovatelszkij Insztitut Planirovanija i Normativov pri Goszplane SzSzsZR*, közgazdasági referáló-folyóirat a külföldi irodalomról.

Magyarországon az Országos Dokumentációs Bizottság egy munkacsoportjának felmérése szerint több mint 20 intézményben közel fél-száz közgazdasági dokumentációs kiadvány készül.

Mindez arra utal, hogy a dokumentáció növekedése — amely visszautkrözi a versenyfutást az irodalom növekedésével — és a kutatók által deklarált csökkenő használat, olyan nem is egyértelmű ellentmondás, amely tudományterületenként differenciált további vizsgálatot igényel, különös tekintettel a társadalomtudományokra.

g) A tudományos tájékoztatás transzmissziós jellege (a kutatás és a szakirodalom között) — és mint a szakirodalom „elidegenedésének” eszköze közötti ellentmondás

A tudományos tájékoztatás, amelynek mint mindenfajta tájékoztatásnak lényege a közvetítés, a maga sajátos módszereivel, eszközeivel és szolgáltatásaival a szakirodalmat különböző formákban nemcsak közvetíti, nemcsak közel viszi a kutatáshoz, hanem egyidejűleg a kutatót *el is távolítja a primér közlési forrásoktól* (könyv, folyóirat, kutatási jelentés stb.), azáltal, hogy *szekundér jellegű forrásaival* legalábbis részben pótolni, helyettesíteni igyekszik a priméreket és ezáltal elősegíti a szakirodalomnak a kutatótól való *elidegenítési folyamatát*. Ennek a folyamatnak az objektív alapja a szakirodalom átfoghatatlan mennyisége és növekedése (évi mintegy 250 000 szakkönyv, hozzávetőleg 4 millió szacikk), tehát még egy szűk szakterület irodalma egyéni áttekintésének képtelensége.

Márpedig minél magasabb színvonalú a dokumentációs szolgáltatás, annál inkább visszafogja a kutatót a primér közlési forrásoktól. A különböző válogatott címjegyzékek (rövidebb-hosszabb ismertetésekkel), amelyek feladata a figyelem felhívása a hasznosnak látszó irodalomra még arra irányulnak, hogy *elvezessék* a kutatót az eredeti forráshoz, az igényesebb referáló szolgáltatások azonban, mint amilyenek a téma-dokumentációs összeállítások, már a kutató *helyett* válogatták ki, olvasták el és dolgozták fel, összegezték egy-egy téma irodalmát, ezek *kutatási „félkész”-termék jellegűek* már, az *elsődleges közlésektől* ezek a *legmagasabb színvonalú dokumentációs kiadványok távolítják el legmesszebb a kutatót.* De ugyanez a folyamat meggyégbe tulaj-

donképpen már a címanyag válogatásánál és kivonatolásánál is — csak jóval kisebb mértékben. A kivonatok, referátumok olvasása nemcsak felhívja a figyelmet arra, hogy mit érdemes és mit nem a kutatónak elolvasnia, hanem nem ritkán az olvasás helyettesítésére is szolgál. Márpedig a legtökéletesebb kivonatoló szolgálat is csak kutatásban mint *kollektív* tevékenységben gondolkozhat (általános), tehát abban, hogy a kérdéses szakterület szempontjából mi az érdekes, nem pedig az egyes kutatók fejével, akiknek a kollektív munkán belül, megvan a maguk *speciális* (különös) megoldandó problémái. Mivel pedig elektronikus gépekkel sem oldható meg minden egyes kutató specializált minőségi tájékoztatása, a dokumentáció a válogatás ellenére is csak nagymennyiségű közlemény feldolgozásával oldhatja meg a minőségi problémákat. Vagyis: az *egyéni* kutató számára megoldhatatlan irodalom-áttekintést a dokumentáció *kollektív* jelleggel átvállalja, és ezáltal megközelítőleg és potenciálisan módot nyújt a keresett irodalom megtalálására, de ezáltal bizonyos mértékben a kutató és az irodalom közé is állt.

Ugyanebbe a kategóriába tartozik az is, hogy amikor a könyvtárak igyekeznek átállni — amennyire a férőhely ezt lehetővé teszi — az ún. szabadpolcos-rendszerre, tehát, hogy az olvasók, a kutatók ne csak a katalógus közvetítésével jussanak el a könyvekhez és folyóiratokhoz, hanem a legfontosabb közlemények ezreit szakrendszerben felállítva közvetlenül és tárgyilag hozzák közel a használókhoz, ugyanakkor nagyarányú kísérletek folynak lyukkártya-rendszerek és elektronikus gépek alkalmazására, amelyeknél a *kutató már címekben vagy kivonatokban sem tekintheti át az irodalmat*, ezeket a keresőtű, illetve a gép helyettesíti. Ezekkel a módszerekkel összehasonlíthatatlanul gyorsabban és többféle kombinációban és nagyobb részletességgel is hozzájuthat egy adott téma irodalmához, kérdéses azonban, hogy a társadalmi tudományok területén — eltekintve a legkonkrétabb és jól körülhatárolható témáktól — valóban megoldás-e. De ha igen, akkor is teljes munkamódszerbeli és szemléletbeli változást tételez fel a társadalomtudományi kutatásban, mindenesetre a szakirodalom „elidegenedési” folyamatát még tovább mélyíti.

h) Az egyetemes elméleti tudományrendszerezés hiánya — és a dokumentációs osztályozás igénylése közötti ellentmondás

A tudományok egyetemes és elméleti rendszerezésének megoldása még csak a kutatás stádiumában van. E nélkül, a dokumentációs osztályo-

zás segítségével kell a kutatás rendelkezésére bocsátani a szükséges információkat. Ez még akkor is ellentmondás, ha *a kétféle rendszerezés rendeltetésénél és módszerénél fogva sem lehet azonos*, de az elméleti alapot a tudományok osztályozásának kell szolgáltatnia. A tudományok rendszertana elméleti, míg a dokumentációs osztályozás gyakorlati jellegű — e kettő között azonban elvileg nem lehet olyan nagy különbség, mint ahogy az valójában fennáll. A tudományok osztályozása és a „hagyományos” dokumentációs osztályozás kutatása mellett, mindinkább előtérbe kerül a „gépi nyelv”, a kódolás kutatása mint a dokumentáció gépesítésének egyik alapfeltétele.

i) *A kutatóközpontok — és a tudományos tájékoztatási központok szervezeti különállása közötti ellentmondás (szervezeti tényező)*

Elvileg az látszik helyesnek, hogy a dokumentáció ott folyjék, ahol a kutatás, illetve mellérendeltje legyen a kutatásnak. Gyakorlatilag egész más a helyzet. Világszerte változatos szervezeti kép alakul ki a tudományos tájékoztatásról. Könyvtárakkal együtt azonos szervezetben; önálló intézményként; tudományos intézményhez, szervezethez kapcsolódva. Ez a három fő szervezeti típus, és itt elvonatkoztatunk e három fő típuson belüli lehetséges változatoktól (a könyvtár része-e a dokumentációnak vagy fordítva, vagy egymás mellé rendelve; a dokumentációs szerv kapcsolatának formája a fenntartó szervezethez, mely utóbbi lehet állami hivatal, felsőoktatási intézmény, kutatóintézmény stb.), mert nem a szervezet vagy ennek sémája a vizsgálat tárgya, hanem az az ellentmondás, ami abban nyilvánul meg, hogy a három fő szervezeti típus közül kettő a kutatás műhelyétől különáll. Figyelmem kívül hagyható az ebben szerepet játszó esetleges pénzügyi, üzemgazdasági és más megfontolás, mert nem ebben áll a dolog lényege. Valójában arról van szó, hogy *központosított*, a világ tudományos fejlődését, illetve annak szakirodalmát figyelemmel kísérő és feltáró, nem egy adott intézmény témájára koncentráló dokumentációra van-e szüksége vagy pedig fordítva: *decentralizált*, egy adott intézmény kutatási igényeire koncentráló dokumentációra-e? *Mindkettőre és így oldható fel elméletben, gyakorlatban egyaránt* a kutatóközpontok és a tájékoztatási központok szervezeti különállása közötti ellentmondás.

Központosított vagy decentralizált dokumentáción nem azt értjük, hogy valamennyi tudományág dokumentációja egy adott szervezet keretén belül folyik-e vagy sem, hanem hogy tudományáganként

központosítottan, vagy sem, más vetületben pedig, hogy szervezetileg a kutatóközpontokhoz tartozzék-e a dokumentáció, vagy független legyen-e attól. Mindkét értelmezésben célszerűnek látszik az „is-is”. A kutatóközpontok (ezt gyűjtőfogalomként használjuk itt a tudomány alkotóműhelyeire) bármily szinten és színvonalon is működjenek, adott programhoz, rövid- és hosszú távú tervfeladatokhoz kötöttek és a dolog természetéből következik, hogy a végrehajtásra kerülő konkrét rövidebb lejáratú program szabja meg egy intézet munkáját, következésképpen a mellérendelt tájékoztatási szerv munkáját is. Ez a program azonban *nem szükségképpen esik egybe* a nemzetközi tudományos fejlődéssel, új tudományágak jelentkezésével, új kutatási irányok kibontakozásával, hanem olyan meghatározott elgondolások alapján alakul ki (bizonyos konkrét problémák megoldása vagy ezekhez való hozzájárulás, egy nagyobb, komplex-kutatásban való részvétel stb.), amelyekben csak részben játszanak szerepet az előbb említett szempontok. Lejárván az adott tervidőszak, a kitűzött programot befejezve, a kutatóközpont új témákat helyez előtérbe, amelyre dokumentációs szervének is rá kell állnia. Csakhogy az új témához is szükséges a korábbi irodalom (legalábbis részben), sőt az új téma megfogalmazásához, körülírásához is. Erre azonban nem kellően felkészült az intézeti dokumentáció, mert addig más programja volt, sőt valószínűleg az új témához szükséges irodalom sem áll rendelkezésére. Ennek utólagos beszerzése és dokumentálása pedig rendkívül bonyolult és költséges feladat. Egy példával megvilágítva: adott intézetben a munkatermelékenység kutatása a fő téma, majd profilváltozás során a téma egy másik intézethez kerül, ezzel szemben fő témává válik az energiagazdálkodás. Nyilvánvaló, hogy mind az irodalom beszerzésében, mind az irodalomfeltárásban nyomot hagy ez a változás és az addig dokumentációs szempontból is erősen művelt munkatermelékenységi téma átadja a helyét az új témának.

Más oldaláról megközelítve a kérdést: *a kutatások egyenlőtlenül fejlődnek nemzetközi viszonylatban*, vagyis bizonyos kutatási irányok vagy módszerek alkalmazása, bizonyos témák kitűzése szükségképpen fáziseltolódásokkal történik a különböző országokban. Ennek feloldása a szocialista országok között a nemzetközi tudományos munkamegosztás keretében történik.

Nemzetközileg már jelentős irodalma alakult ki a kibernetikának vagy a matematikai módszerek alkalmazásának a társadalomtudományokban, amikor például Magyarországon konkrétan még nem indultak meg az ilyen kutatások, még szervezeti kereteik

sem voltak. Nem is volt tehát „kutatóközpont”, amely az irodalom beszerzését és feldolgozását szorgalmazhatta volna. Mint tudományos nagykönyvtár, az Akadémiai Könyvtár gyűjteni kezdte még jóval a magyarországi kutatások megindulása előtt a kibernetikai irodalmat, s mire a hazai kutatások megindultak legalább a legfontosabb kézikönyvek, bibliográfiák már rendelkezésre álltak. Egy tudományos tájékoztatási központ a különböző intézetekben levő témáktól függetlenül és azokéval együtt tárja fel a nemzetközi szakirodalomban jelentkező érdekesnek és hasznosnak látszó témák irodalmát.

És megfordítva: a kutatóközponttól függetlenül álló dokumentációs központ viszont olyan részletességgel nem tudja úgy szolgálni a hazai (az adott intézeti) kutatásokat, mint a kutatóközpont mellé rendelt dokumentáció. Megoldásnak az látszik, hogy a kutatóközpontok, amelyek legjobban ismerik a tudományos fejlődés irányait, együttműködjenek a tájékoztatási központokkal (tudományos tanácsadás stb. formájában), ez utóbbiak a folyamatban levő témáktól függetlenül is működjenek, míg a kutatóközpontok dokumentációs szolgálata teljes mértékben a fenntartó intézmény munkáját segítse elő. A kooperáció és a specializáció kívánatos mértékét esetenként és konkrétan az egyes tudományágak sajátosságának figyelembevételével lehet csak meghatározni.

j) *A kutatás vonzása — és a tájékoztatási szakemberszükséglet közötti ellentmondás (a dokumentalista dilemmája: szubjektív tényezők)*

A korszerű kutatásnak minél szakszerűbb dokumentációra van szüksége, ami feltételezi az adott szaktudományban való jártasságot, sőt egy bizonyos szinten már a kutatóval való összehasonlítható ismereteket, ugyanakkor a kutatómunka állandó *szívóerőként* is jelentkezik, amely elvonzza a szaktudományok specialistáit a dokumentációból a kutatás területére. A kutatómunka nagyobb anyagi és társadalmi megbecsülése, az alkotómunka és az egyéni tudományos ambíciók kielégítésének lehetősége — mindig is dilemma elé állította a könyvtárosokat, majd a dokumentalistákat.

De ha minden tudományos munkára alkalmas személy a felsőoktatásban vagy a kutatásban helyezkedik el, ki tud eleget tenni a könyvtárakkal és általában a tudományos tájékoztatással szemben joggal támasztható követelményeknek? Csak könyvtárosi-dokumentalista képzettség erre nem elegendő. De az sem volna szerencsés dolog, ha elvileg a könyvtár és a dokumentáció a valamilyen okból sikertelen

tudósok azilumává válna, ahelyett, hogy mint tudományos munkaterületek, vonzanák a tehetséges embereket és megfelelő perspektívát nyújtanának nekik. Ennek az ellentmondásnak feloldása hosszabb folyamat lehet csak és összefüggésben van olyan gyakorlatilag megoldandó kérdések mellett, mint például a tájékoztatási szakember kutatási lehetőségének biztosítása, elméletileg olyan kellően nem tisztázott kérdésekkel is, mint amilyen maga a tudományos tájékoztatás helye a tudományban.

k) A növekvő tudományos tájékoztatási gyakorlat – és viszonylagos elméleti elmaradottsága közötti ellentmondás

A tengernyi könyvtárügyi és a dokumentációval foglalkozó közlemény töredéke, csekély hányada valójában elméleti jellegű. Ez szinte természetes is: annyi gyakorlati probléma merült fel a tudományos tájékoztatási munka során az utóbbi 20 esztendőben (belső szervezeti, anyagi, publikációs, koordinációs stb. kérdés), hogy a puszkapor jó része erre használódott fel. De szerepet játszott minden bizonnyal az olykor felbukkanó értetlenség is a tudományos tájékoztatás elméleti problémáival kapcsolatban. Közelebbről az olyan felfogások, hogy ilyen elméleti problémák nincsenek is, ez a tevékenység tisztára praktikum. Ez azután olyan – pszichológiailag érthető – reakciókra vezetett könyvtárosok és dokumentalisták részéről, hogy túlzásokba esve a munkaterület, a hivatás tudományos jellegének indokolásánál, olyan valóban tisztára gyakorlati résztvékenységek is elkezdtek tudományként tetszelegni, ami az amúgy is meglevő értetlenséget csak alá támasztotta. Tovább bonyolította az elméleti tisztázódást a könyvtárosok – dokumentalisták – bibliográfusok egymás közötti meg nem értése e három, szorosan és szervesen összefüggő tevékenységi terület egymáshoz való viszonyáról és a viszony jellegéről. Így alakult ki azután az a helyzet, hogy az e sok tízezer főt foglalkoztató, hatalmas anyagi eszközöket közvetlenül felhasználó, a gazdasági életet és a tudományos munkát több milliárdos összegekkel pozitívan vagy negatívan befolyásoló ismeret- és tevékenységi ágaknak nincs tulajdonképpen kialakult elmélete és ami ezzel összefügg, több vonatkozásban megszállásdult felsőoktatása sem.

A tudományok osztályozásának kidolgozásával, továbbá a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának kutatásával kapcsolatban fel kell oldódnia ennek az ellentmondásnak. E két sajátosan társadalomtudományi kutatási feladat megoldásához, a társa-

dalomtudományi tájékoztatás részben e kutatások magas színvonalú dokumentációjával, részben, ugyancsak a társadalomtudományi kutatások körébe vágó saját elméleti kutatásaival, problémafelvételseivel járul hozzá.

2. A KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖZÖTTI ELLENTMONDÁSOK JELLEGE

A kutatás és a tudományos tájékoztatás között az előzőkben megfogalmazott és elemzett ellentmondások nem egyneműek, nem azonos jelentőségűek és a feloldás szempontjából is eltérőek. Egy részük tendenciaszerűen nyilvánul meg, mások előreláthatóan tartósan fennmaradnak, megint mások feloldása, illetve a bennük ellentmondásként kifejezett probléma megoldása belátható időn belül várható.

Mindeme különbség ellenére sem látszik célszerűnek az előbbiekszerinti külön-külön kategóriákba történő csoportosításuk, szétválasztásuk, mert az megbontaná egymás közötti összefüggéseik áttekintését, az ellentmondások láncolatának komplex szemléletét. Továbbá nyilvánvaló, hogy egyes ellentmondások feloldásának, illetve megoldásának üteme és módja nem független a társadalmi viszonyoktól, amelyek keretében jelentkeznek, valamint az is, hogy jóllehet a megfogalmazott ellentmondások általában érvényesek a társadalomtudományokra (sőt általában a kutatásokra és a tudományos tájékoztatásra), nem teljesen azonos súlyúak a különböző ágazatok tekintetében.

Mindezekre való figyelemmel, az ellentmondásokkal kapcsolatban elmondottak röviden a következőkkel egészíthetők ki.

A kutatási igények (a/), az ismeretanyag túlméretezettségével (b/), a tudományos írásművek exponenciális növekedésével (c/), a szakirodalom differenciálódási-integrálódási folyamatával (d/), a szakirodalom „elidegenedésével” (g/) kapcsolatos ellentmondások, mondhatni „sui generis” jellegűek, amennyiben hatásuk a fejlődés során csökkenni fog is, tendenciaszerűen mindig megmaradnak, és ugyanez vonatkozik a tájékoztatási szakemberszükséglettel (j/) kapcsolatos ellentmondásra is. Ezen belül a gépi adattárolás és visszakeresés a felhalmozott ismeretanyaggal kapcsolatos ellentmondás (b/) hatását fogja előreláthatóan erősebben korlátozni. Az ismeretek exponenciális „erkölcsi kopásával” kapcsolatos ellentmondás (c/) kevésbé, vagy alig érinti a történeti és elméleti jellegű kutatásokat, érvénye mindenk-

előtt az alkalmazott és a termeléssel összefüggő kutatásokra vonatkozik. Ami pedig a tájékoztatási szakember szükségletet illeti (j/), az ezzel kapcsolatos ellentmondás mindig fenn fog állni, az alkotómunka, a kutatás szívóhatása mindig is érvényesülni fog, különösen azért, mert úgyszólván valamennyi országban mind nagyobb szükség van már jelenleg is, a jövőben pedig fokozottan kutatókra — de ugyanakkor tájékoztatási szakemberekre is. Ezen ellentmondás hatásának részleges csökkentése nemcsak a tudományos tájékoztatásnak mint szakmának, mint tudományos munkának a fokozott társadalmi, anyagi és erkölcsi elismerése és ösztönzése lehet a megoldása, nemcsak a vonatkozó oktatás-képzés fejlesztése (kétszakos felsőfokú oktatás: tudományági + tájékoztatási), a dokumentációs gépesítés, hanem hozzájárulhatnak ehhez bizonyos, az eredeti (primér) publikációkkal kapcsolatos szervezeti változások is (lásd Bernal, Dubinyin-féle javaslatok).

A munka tudományosabb igényével kapcsolatos ellentmondás (e/) fokozatos feloldásának feltételei kialakulóban vannak a szocialista országokban a legszélesebb tömegekre kiterjedő oktatási rendszer, valamint az iskolán kívüli képzés (ismeretterjesztés, széles körű könyvtári hálózat, kiadáspolitikák stb.) eredményeként. A tájékoztatási apparátus növekedésével (f/), a tudományrendszerezés hiányával (h/), a szervezeti tényezővel (i/), a szubjektív tényezővel (j/) és a tájékoztatási elméleti elmaradottsággal (k/), kapcsolatos ellentmondások perspektívában és hosszabb távon jelentős részben feloldódhatnak.

Amilyen mértékben növekedik a tájékoztatás színvonala (gépesítés, osztályozás, összefoglaló, szintetikus áttekintések egy-egy témáról stb.), olyan mértékben várható növekedő használata (f/). A tudományrendszerezés és a dokumentációs osztályozás kapcsolatának megoldása (h/), valamint a tudományos tájékoztatás elméletének széles körű kidolgozása (k/) sok irányú és konkrétan kitűzött kutatások célja, itt az időtényező ismeretlen. A kutatóközpontok és a tájékoztatási központok legracionálisabb szervezeti viszonyára vonatkozóan (i/) világszerte kísérletezések folynak, helyi adottságoktól, diszciplinától, konkrét tudományszervezési szükségletektől függően különböző és célszerű megoldások képzelhetők el.

A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások részei a tudományszervezési problematikának, komplex jellegűek és mint ilyenek több vonatkozásban tudományelméleti, szociológiai, közgazdasági kérdésekkel függnek össze, végül, de nem utolsósorban: a tudományos tájékoztatás elméletének alapvető kérdésére vonatkoznak.

III. A TUDOMÁNSZERVEZÉS DOKUMENTÁCIÓS RENDSZEREZÉSE

1. TUDOMÁNYOS ÉS TECHNIKAI FORRADALOM — TUDOMÁNSZERVEZÉS — TUDOMÁNSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ

A Szovjetunió Kommunista Pártja új Programjának az a tétele, hogy korunkban tudományos-műszaki forradalom zajlik le, sokirányú kutatás kiindulópontjává vált. Ennek a forradalomnak a lényegét a kommunista és a munkáspártok nemzetközi elméleti és tájékoztató folyóiratának hasábjain folyó, *A válságok és a dolgozók* című eszmecsere keretében, a következőképpen határozták meg: „Fő elemei: az automatizálás és a termelés komplex gépesítése, az ipar villamosítása és kemizálása, az atomenergia békés célokra való felhasználásának fokozása. A tudományos-műszaki forradalom új nyersanyagfajták, főképp szintetikus- és műszaki felhasználásában, új fogyasztási cikkek megjelenésében, a gépi berendezések gyorsabb ütemű tökéletesítésében, új iparágak keletkezésében, a munka termelékenységének gyors növekedésében jut kifejezésre.”¹

A tudományos-műszaki forradalom társadalmi jelentőségét, közgazdasági hatását illetően (a kapitalista rendszerben), az eszmecsere során megállapították, hogy az „a profitráta megsokszorozásának olyan óriási lehetőségeit nyitja meg, hogy a régi gépek tömeges kicserélése sok esetben már 3–4 évvel a tényleges üzembehelyezésük után lehetővé válik”. Vagyis a gépek hagyományos erkölcsi kopási idejénél sokszorta gyorsabban. A gépek e tömeges lecserélési lehetősége az egyik oka annak — folytatódik a gondolatmenet —, hogy a második világháború után a kapitalizmus válságainak időszakában is, a tőkebefektetések viszonylag magas szinten maradhattak, és a nyugat-európai hosszan tartó gazdasági fellendülés is jórészt a tudományos-műszaki forradalom fejlődésének tudható be. „A tudományos-műszaki forradalom olyan nagy fordulatot jelent az ipar szerkezetében, hogy a termelés növekedése *átmenetileg és részlegesen függetlenné*

¹ Béke és Szocializmus. 1961. 7. sz. 128. l. (Y. Barel—Sz. Mensikov, *Mi van a világciklussal?* című hozzászólásából *A tudományos-műszaki forradalom kiigazításai* című rész.)

válí az egyéni fogyasztás ingadozásaitól.” Továbbá a tudományos-műszaki változások részlegesen indokolják, hogy a termelési lehetőségek és a fizetőképes kereslet közötti ellentmondás, a kizsákmányolás növekedése ellenére sem éleződött ki a végletekig. Ugyanakkor a viharos technikai fejlődés, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása lényeges változásokat idézett elő a kereső lakosság összetételében is (így például az Egyesült Államokban a munkások abszolút száma lecsökkent). Megnövekedett viszont a szolgáltatási szférában foglalkoztatottak száma és általában megnövekedett a lakosság azon rétegeinek aránya, amelyeknek keresete nem függ annyira szorosan a gazdasági konjunktúráról. Körülbelül ez a fő gondolatmenete, jellemzése az eszmecserének a tudományos-műszaki forradalom hatásáról, következményeiről a tőkés gazdaság körülményei között.

A tudományos-műszaki forradalom következményeinek, közgazdasági – és ezzel összefüggésben politikai – jelentőségének még ily vázlatos áttekintése is azt mutatja, hogy a kapitalista világrendszer szempontjából is rendkívüli, a rendszer működésének lényegét illető hatásokról van szó, amelyeket abban lehet összegezni, hogy a tudományos-műszaki forradalom ha időlegesen, ha korlátozott mértékben is „kiigazítja” a modern kapitalista újratermelési ciklust, „részlethatásai” között pedig olyan jelenségek mutatkoznak, mint az ipari és a foglalkoztatottsági struktúra átalakulása.²

A társadalmi haladás összefüggései a tudományos-technikai forradalommal egyik fő témája volt a *Béke és Szocializmus* című folyóirat szerkesztősége és a franciaországi Marxista Kutatóközpont által kezdeményezett és 1961 májusában *Milyen jövő vár az emberiségre* címmel Royaumont-ban és a Sorbonne-on megrendezett nemzetközi kelet-nyugat tudóstalálkozónak.³

A nemzetközi tudóstalálkozó – amelyen a természet- és társadalomtudományok különféle területein működő különböző nemzetiségű

² A nemzetközi szakirodalmi források felhasználásával, széles körű és részletekbe menő elemzést nyújt e kérdésről Nyilas József, *Korunk tudományos-technikai forradalma és annak fontosabb gazdasági, társadalmi következményei a fejlett tőkés országokban* című kandidátusi értekezése. (Kézirat, Bp. 1961.)

³ Béke és Szocializmus. 1961. 10. sz. 125–131. l. (*A tudomány és az emberiség jövője* című rész, ezen belül J. D. Bernal, *A tudományos haladás és a társadalmi igazság*) és a folyóirat 1961. 12. sz. 112–139. l. (különösen *A technikai forradalom és társadalmi haladás* című rész). Újabb nagyobb szabású anyag e kérdésekről a folyóiratban: *A tudomány szerepe a modern társadalomban*. Interjú. 1963. 4. sz. 72–94. l.

és világnézetű olyan világszerte ismert tudósok vettek részt, mint a Nobel-díjas N. N. Szemjonov akadémikus, Bernal professzor, M. Cornforth, Josue de Castro, Roger Garaudy, vagy mint a polgári szociológia és más társadalomtudományi ágak olyan képviselői mint Alfred Sauvy, G. Gurvitch, Jean Fourastié stb. — fő gondolatát Laugier professzor a következőkben vázolta: „Örökre letűnt már az az idő, amikor a társadalom megengedhette magának, hogy az egyéni felfedezések és találmányok spontán törjenek be az ember életébe. A mi korszakunkban egyre inkább érvényes az, hogy a társadalmi haladás nem is annyira maguktól a tudományos felfedezésektől függ, mint inkább a felfedezések ésszerű, szervezett, az emberiség javára történő felhasználásától.”⁴ Bernal professzor más szavakkal ezt úgy fejezte ki, hogy „Az emberiség legfőbb feladata ma az, hogy gyakorlatilag kihasználja a tudomány nyújtotta új perspektívákat és megfékezze a tudomány romboló erejét.” Továbbá: „A munka megszervezésében — mind a termelés, mind az irányítás szférájában — egyre nagyobb szerepet tölt be a tudomány, mely megteremtette az új típusú számító, mérő és ellenőrző készülékeket — az elektronikus gépeket.”⁵

A tudomány egyre növekvő szerepe a munka megszervezésében azonban önmagában még nem oldja meg a problémákat — folytatódik a gondolatmenet —, mert már jelenleg is véget lehetne vetni a világon a nélkülözésnek, az ismeretek elég gazdagok hozzá. A siker a társadalom megszervezésén múlik, a társadalmi berendezésen. Bernal professzor megállapítása szerint a termelés évi 10–20 százalékos növekedése lehetővé tenné bármely országnak, hogy egy emberöltőnél rövidebb idő alatt felszámolja az elmaradottságot és túlszárnyalja a jelenlegi legmagasabb gazdasági színvonalat. Ugyancsak az ő megállapítása az, hogy egy évtized alatt a felsőfokú képzettséggel rendelkezők számát a háromszorosára lehetne növelni, az analfabétizmus felszámolásával pedig a világ szellemi potenciáját a jelenleginek a hússzorosára.

Ez a perspektíva, amelynek gazdasági-tudományos realitásához Szemjonov akadémikus közölt adatokat a konferencián (energia-források, élelmiszertermelés), megvalósulhat, kibontakozásának fő feltétele a társadalmi berendezés, nem pedig a tudományos-technikai adottságok vagy a munkaerő- és nyersanyagforrás, amelyek már

⁴ Béke és Szocializmus. 1961. 10. sz. 109. l.

⁵ Béke és Szocializmus. 1961. 10. sz. 128–129. l. (Kiemelés tőlem — R. Gy.)

jelenleg is elegendők volnának világszerte a rohamos társadalmi fejlődéshez.⁶

A tudományos-műszaki forradalom hatásainak korlátozott voltáról a kapitalizmusban és kibontakozásáról a szocializmusban, korunk egyik legfontosabb dokumentuma, a Szovjetunió Kommunista Pártjának a XXII. kongresszuson elfogadott Programja a következőket állapítja meg: „Az emberiség az egyik leghatalmasabb tudományos és technikai forradalom időszakába lép, amely az atomenergia hasznosításában, a világűr meghódításában, a kémia, a termelés automatizálásának fejlődésében, a tudomány és a technika sok más nagyszerű vívmányában fejeződik ki. A kapitalizmus termelési viszonyai azonban túlságosan szűkek a tudományos és technikai forradalom számára. Csak a szocializmus képes ezt a forradalmat véghezvinni és gyümölcseit a társadalom érdekében hasznosítani.”⁷

A Program több vonatkozásban is foglalkozik a tudomány vívmányainak hasznosításával és a tudománypolitika és tudományszervezés problémáival. E tekintetben alapvető megállapítása az, hogy „A tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik”.⁸ A Program kiemeli, hogy „a tudományos és műszaki haladás legmesszebbmenő meggyorsítása rendkívül fontos közügy. . .” és hogy az SzKP teljes erővel előmozdítja és ösztönzi a tudományok szerepének további növekedését, a kutatómunkát, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazását és elősegíti, „hogy a tudományos és műszaki tájékoztatás, a bel- és külföldi tapasztalatok tanulmányozásának s elterjedésének egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg”.⁹

⁶ Béke és Szocializmus. 1961. 12. sz. 112–113. l.

⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártjának a XXII. kongresszuson elfogadott Programja: *A kommunizmus építőinek kongresszusa*. 1961. október 17–31. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 502 l. (Az SzKP Programja. 355–482. l.) (Idézet az I. rész IV. fejezetéből 377. l. Kiemelés tőlem — R. Gy.) A tudományos-műszaki forradalom korlátozottságáról a kapitalizmusban mind a Programban, mind a Béke és Szocializmus idézett anyagaiban részletesebben is szó van, ún. az automatizálás és a munkanélküliség összefüggései, a műszaki haladás hatása a kisárutermelőkre stb.

⁸ Program II. rész I. fejezet 420. l. (Kiemelés tőlem — R. Gy.) Marx a *Grundrisse zur Kritik der Politischen Ökonomie* című munkájában zseniális előrelátással utal erre. (Berlin 1953. 586–587. l.) — Tudományos tájékoztatási szempontból való feldolgozást lásd I. fejezet. 3–12. l.

⁹ Program II. rész I. fejezet 419–420. l. (Kiemelés tőlem — R. Gy.) A tudományos tájékoztatás kérdésére utalás történik a központosított tervirányítás legfőbb feladataival kapcsolatban is: „... a tudományos és műszaki eredmények és a legjobb tapasztalatok elterjesztésére.” Program II. rész. I. fejezet. 3. alfejezet.

A Program összevontan külön alfejezetben is foglalkozik a tudomány feladataival, az elméleti kutatások fejlesztésével (a természet-tudományok és a társadalomtudományok előtt álló legfőbb kérdésekkel), a tudomány és a termelés összekapcsolásával.¹⁰ A Programon különben vörös fonálként húzódik végig a termelőerők, a társadalom, és a munka magasabb színvonalra történő fejlesztése tudományos megalapozottságú szervezésének kérdéskomplexusa.¹¹

És hogy a termelés és a társadalmi élet egészét átfogó kérdéskomplexus megoldása érdekében milyen apparátus működik a Szovjetunióban — ez egyben a tudomány népgazdasági jelentőségét tételesen is mutatja —, azt a következő adatok szemléltetik:

1960-ban 3800 tudományos intézmény működött, ebből 1500 a kutatóintézetek száma; a tudományos dolgozók száma pedig 354 000, ebből közel 11 000 a tudományok doktora és több mint 98 000 a kandidátusi fokozattal minősítettek száma.¹² Ebből a Szovjetunió Tudományos Akadémiája keretében működött 1961-ben 1127 tudományok doktora és 5951 kandidátus. Az Akadémia kötelékében egyébként 17 225 tudományos munkatárs működik.¹³

A fejlődés hatalmas ütemét és az utóbbi évtizedben (1951 — 1960) a tudomány egyre növekvő jelentőségét tanúsítja a kutatóintézetek számának növekedése a Szovjetunióban: 1951-ben a kutatóintézetek száma 1157, 1960-ban 1500 (1941-ben 786 kutatóintézet működött). Az összes tudományos intézményekre vonatkozóan a növekedés évi mintegy 86 intézmény (1961: 2848, 1961: 3800). Figyelembe kell vennünk ezen adatoknál, hogy kutatás nemcsak a kutatóintézetekben folyik, hanem a felsőoktatási és egyéb intézmények (pl. egészség-

¹⁰ Program II. rész. V. fejelet. 3. alfejelet.

¹¹ A Programnak a tudományra vonatkozó főbb megállapításainak részletes feldolgozása: *Tájékoztató*. MTA Könyvtára, 1961. 5. sz. 5—10. l.

¹² M. V. Keldis, *Szovetszkaja nauka i sztroitel'sztvo kommunizma*. (A szovjet tudomány és a kommunizmus építése.) Pravda, 1961. június 13.

¹³ *Nauka — mogucsee oruzsie sztroitelej kommunizma*. Obscssee szobranie Akademii Nauk SzSzsZR noszvascsennoe itogam XXII. szezda KPSzsZ. (A tudomány — a kommunizmus építésének hatalmas fegyvere . . .) Pravda, 1961. november 17. — Legújabb adatok szerint a szovjet akadémiai intézetekben 20 000 tudományos munkatárs dolgozik: Keldis elnök beszámolójából a SZUTA 1963. évi közgyűlésén, Vesztnik Akad. Nauk SzSzsZR. 1963. 6. sz. 3—25. l.

ügy) keretében is. A tudományos dolgozók számának évi növekedése az 1950–1960-as évtizedet tekintve átlag mintegy 17 000 fő, a felsőoktatást leszámítva pedig az évi növekedés (1950: 70,5 ezer, 1958: 141 ezer növekedést alapul véve) mintegy 10 000 fő.¹⁴

Összehasonlításként egy a Szovjetuniónál sokkal kevesebb anyagi lehetőséggel bíró ország tudományos erőfeszítéseit illetően, mint amilyen például Magyarország, a következő adatok szemléltetik a fejlődést. Amíg a felszabadulás előtt kutatóintézeti hálózatról beszélni nem lehet, 1961-ben már 125 intézetben és több mint 600 (többnyire egyetemi és főiskolai tanszéken) kutatóhelyen folyt szervezett tudományos munka. A kutatóintézeti dolgozók összlétszáma 1960 végén 13 792 fő. Ebből a kutatók és a tudományos segédszemélyzet száma több mint tízezer.¹⁵ 1964 végén az akadémiai doktorok és kandidátusok száma meghaladja a 3000 főt.

A tudományos intézmények és a tudományos dolgozók számának növekedése mellett nem kevésbé szemléletesek és meggyőzőek a tudományos költségvetésre vonatkozó adatok sem. A legnagyobb tőkés ország példáján: az Egyesült Államokban a tudományos kutatásra és fejlesztésre fordított összegek az 1940. évi 900 millió dollárról 1959-re hozzávetőleg 12 és fél milliárdra emelkedtek.¹⁶ Ez az összeg a bruttó nemzeti termék értékének százalékos arányában kifejezve 2,5%-ot tesz ki.

¹⁴ Visszatekintő adatok: Nyilas József, *Korunk tudományos-technikai forradalma és annak fontosabb gazdasági, társadalmi következményei a fejlett tőkés országokban*. Bp. 1961. 53., 55. l., Kézirat. A szovjet tudományos apparátusról áttekintést és beszámolót a szovjet tudósok első össz-szövetségi értekezletéről lásd: Szerényi Sándor—Wirth Ádám, *A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában*. Társadalmi Szemle. 1961. 11. sz. 83–96. l.

¹⁵ Szerényi Sándor—Szántó Lajos, *Politikai munka a Tudományos Akadémián és intézeteiben*. Pártélet, 1961. 7. sz. 19–25. l. — Szerényi Sándor, *Tudományos életünk néhány időszaki kérdéséről*. Magyar Tudomány, 1961. 7–8. sz. 393–402. l. — A kutatóhelyek statisztikai adatfelvételéről lásd Szalai Sándor, *A TFT 1961 évi országos kutatási adatfelvétele és a hazai kutatási statisztika alapjai*. Magyar Tudomány, 1963. 4. sz. 236–246. l.

¹⁶ Ezen belül rendkívüli mértékben megnövekedett a katonai jellegű kutatások költségvetésének részaránya. Az állami költségvetésből fedezett kutatási összes költségekből 1959-ben 84% volt katonai jellegű. Részletes kimutatások és elemzés, továbbá a monopóliumok által finanszírozott kutatások arányairól: Nyilas József, *Korunk tudományos-technikai forradalma és annak fontosabb gazdasági, társadalmi következményei a fejlett tőkés országokban*. Budapest 1961. 59–67. l. (Kézirat.)

A Szovjetunióban 1940–1959 között a szociális és kulturális költségvetés (ideértve a tudományos költségvetést is) 40 903 millió rubelről 232 200 millióra emelkedett, az összállami költségvetés 32,8%-át teszi ki. Az oktatási és népművelési kiadások abszolút számban és százalékosan az össz-szociális és kulturális kiadásokhoz viszonyítva: 1959-ben (tervszám): 94 300 millió rubel, illetve 40,6%. Ezek az adatok nem foglalják magukba az ipari és más gazdasági szektorok kutatási költségeit. Hogy pedig ezek milyen helyet foglalnak el a Szovjetunió összkutatási költségvetésében, azt az jellemzi, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának részaránya mintegy 8% volt. Megközelítő adatok szerint 1950-ben a tudományra fordított összeg 874 millió új rubel volt, míg 1960-ban 3260 millió, 1961-ben pedig több mint 3800 millió.¹⁷ Magyarországon 1961-ben 1,6 milliárd forintot fordítottak kutatásra, ami a nemzeti jövedelem több mint 1 %-ának, illetve az állami költségvetés mintegy 2 %-ának felel meg.¹⁸

Az olyan, a természettudományok valamennyi ágazata szempontjából alapvető kutatások, mint a Nemzetközi Geofizikai Év (1957) keretében kibontakozott űrkutatások, el sem képzelhetők a tudományok minden irányú fejlesztése és az ezt lehetővé tevő hatalmas méretű tudományos apparátus és anyagi ráfordítás nélkül. A Szovjetunióban 1957. október 4-én kilőtt első szputnyik, az 1961. április 12-én ugyancsak a világon először útjára bocsátott és sikeresen leszállt űrhajó Gagarin őrnaggyal, és az ezt követő űrrepülések, korunk tudományának ezek a mérőkövei mind-mind a tudományok és az ipar komplex fejlesztésének az eredményei, az elméleti és az alkalmazott kutatások összekapcsolásának és ezek eredményeinek a gyakorlatban, adott esetben az iparban való felhasználásának, alkalmazásának tudhatók be.

A tudomány, a kutatómunka világszerte végbemenő ugrásszerű növekedéséről érdekes képet nyújtanak a következő adatok. Hivatalos források és ezek alapján végzett számítások alapján a századfordulótól a 20-as évek elejéig a világon mintegy 50 000-re tehető a kutatásban és a felsőoktatásban dolgozók száma, ebből mintegy 15 000 fő esett a kutatásra. A kutatás összköltségei félmillió font sterlingre rúgtak (J. D. Bernal, *Science in history*. London 1954.). 1960-ban már mintegy 650 000 fő foglalkozott tudományos kutatással és a kutatás költségei 20 milliárd dollárra becsülhetők.

¹⁷ *Tájékoztató*. MTA Könyvtára, 1961. 3. sz. 27. l., 39. l. és 1961. 4. sz. 60. l.

¹⁸ Szerényi Sándor–Szántó Lajos, *Politikai munka a Tudományos Akadémián és intézeteiben*. Pártélet, 1961. 7. sz. 19. l.

Az első hivatalosnak tekinthető nemzetközi összehasonlítást a fejlett országok kutatási ráfordításairól a nemzeti jövedelemhez viszonyítva egy UNESCO dokumentum közli: *Étude bibliographique comparative sur les dépenses consacrées à la recherche scientifique et technique de 1957 à 1963*. (Párizs. UNESCO/NS/ROU/24. 1963. IV. 30. 25 l. — a Természettudományi Főosztály Kutatásszervezési Csoportjának összeállítása), amely a Szovjetunió, az USA, Anglia, Franciaország, Japán, Német Szövetségi Köztársaság, Hollandia és Belgium vonatkozó adatait veti össze. E szerint 1961-ben három ország, az USA, a Szovjetunió és Anglia vezetnek a ráfordítások terén 2,5–3,5%-os ráfordítással a nemzeti jövedelemből.

A tudományos intézmények, a kutatóintézetek, a tudományos dolgozók, a tudományos költségvetés részesedési arányának egyre fokozódó, az utolsó évtizedben ugrásszerű növekedése a fejlett országokban bármelyik gazdasági szektorhoz képest, a tudománynak valamennyi gazdasági szektor (ipar, mezőgazdaság, közlekedés, szállítás stb.) fejlődésében betöltött döntő jelentőségét bizonyítja.

A tudomány és a kutatás a termelőerők fejlődésében korunkban a motor szerepét tölti be. A kutatómunkán belül pedig az alapkutatásé a vezető szerep. Érdekes adatokat szolgáltat ehhez — jóllehet becslésen alapuló felméréssel — Bernal professzor, aki a *World without war*. (Háború nélküli világ. London 1959.) című könyvében a következőképp vázolja a főhivatásszerűen elméleti kutatásokkal foglalkozók számát a legfejlettebb országokban: Szovjetunió 80 ezer, Egyesült Államok 40 ezer, Anglia 10 ezer (hozzávetőleges számok). Az egész világon pedig 200 ezerre tehető az elméleti kutatásokkal foglalkozók száma, mely szám rendkívül gyorsan növekedik. Bernal professzor számítása szerint a fejlettebb országokban a tudományos kutatók száma évi 7%-kal emelkedik, tehát gyorsabban, mint bármely más foglalkozási ágban. Könyvének 1960. évi orosz kiadásában számításokat közöl arra vonatkozóan, hogy 2050 körül a föld aktív lakosságának kb. 20%-a tudományos területen dolgozik, a kutatásban foglalkoztatottak száma meg fogja haladni az ipari munkásokét.

Ugyancsak egy UNESCO dokumentum közöl a tudományos munkaerők megoszlására és távlati keresletére vonatkozóan is hivatalosnak tekinthető adatokat: *Étude bibliographique comparative sur les ressources humaines en science et technologie*. Situation actuelle — Offre et demande en 1970. (Paris. UNESCO/NS/ROU/28. 1963. IV. 30. 83 l.), amely összefoglaló áttekintést nyújt a tudományos és műszaki

káderállomány összehasonlító szakosított statisztikájáról a kínálat és a szükségletek szempontjából.

Mindez érthetővé teszi, hogy könyvekben, folyóiratokban és a lapok hasábjain egyre inkább fel-felbukkan az a gondolat, hogy a tudományt önálló iparágként lehet felfogni, egyes nyugati szerzők megfogalmazásában, hogy a tudomány „üzlet” — méghozzá a legjobb üzlet, mert beruházásai a leghatékonyabbak — „research is big business”.¹⁹

Jellemző e tekintetben — és általában a tudományos munka szervezési, gazdasági és tudományos problémái iránti ugrásszerűen megnövekedett érdeklődésre, amelynek eredői nem utolsósorban a Szovjetunió tudományos eredményei általában — az úrkutatásban elért eredményei pedig különösen —, hogy az egyik legjelentékenyebb nyugati társadalomtudományi-közgazdasági kutatóintézet, a párizsi Institut de Science Économique Appliquée tanulmányorozatot indított a tudományszervezés problémáiról. Ennek a sorozatnak, a *Problèmes économiques de la recherche et de l'information scientifique*-nek első száma megállapítja, hogy a kutatás és a fejlesztés iparnak („kutatási ipar”), sőt termék jellege folytán *alapvető iparnak fogható fel*, amelynek lényeges funkciója a tudományos és műszaki ismeretek „termelése”. Ennek az „iparnak” legfőbb terméke a felfedezés és a találmány, amelynek legfőbb közgazdasági hatásuk a termelékenység növelésében nyilvánul meg.²⁰ A sorozat célja egyébként az, hogy elemezze a kutatás és a tudományos információ „üzemtanát”, pontosabban, hogy hozzájáruljon ennek kialakításához — a kutatásszervezés szakirodalmának feldolgozása által. A kutatásszervezés irodalma pedig nagy arányokban növekedik.

Érzékeltetésül erre néhány cím. A washingtoni National Science Foundation rövid időn belül három bibliográfiát is közzétett e témakörből: *A selected bibliography on research and development and its impacts on the economy*. Washington 1958. Supt. of Docs. 21 1.; *Bibliography on the economic and social implications of scientific*

¹⁹ D. W. Hill, *Research as a business*. Transactions of the Manchester Statistical Society. Session 1957—1958. Norbury, Lockwood 1958. 1—23. l.

²⁰ F. Russo—R. Erbes, *La recherche-développement*. Concepts et problèmes de base, environnement et propagation de l'information scientifique et technique. (Kutatás-fejlesztés. . .) Párizs 1959. 80 l. Cahiers de l'ISEA. Série T. no. 1.; no. 2.: J. M. Collette, *La recherche-développement en Grande-Bretagne*. (Kutatás-fejlesztés Angliában.) 1961. 192 l.; no. 3.: *Les brevets d'invention dans l'économie*. I. Caractères institutionnels et problématique économique. (Találmányok, szabadalmak a gazdaságban.). F. Russo, M. Pinson etc. 1961. 162 l.

research and development. Washington 1959. Supt. of Docs. 52 l.; *Current projects on economic and social implications of scientific research and development*. Washington 1961. 124 l. Ezek mind a tudomány és a kutatás gazdasági hatásának szakirodalmát dolgozzák fel. Két másik irodalomjegyzék kifejezetten a kutatásszervezés problematikájával foglalkozik: G. P. Bush, *Bibliography on research administration. Annotated*. (The Wash. Univ. Press. Washington 1954. 146 l.) – ennek a nyugati kutatásszervezési irodalmat legteljesebben feltáró bibliográfiának tulajdonképpeni folytatása a G. P. Bush–L. H. Hattery, *Scientific research, its administration and organization*. (The American Univ. Press. Washington 1950. 190 l.) című munkának és a *Bibliography on research administration, management, organisation and use*. Science Inf. Assoc. Houston 1960. 23 l. A svéd Atomenergia Bizottság a kutatásigazgatásról adott ki egy bibliográfiát, E. Rhenman–S. Svensson, *Research administration. A selected bibliography of recent literature*. 2. kiad. Aktiebolaget Atomenergi. Stockholm 1961. 57 l. AE-28. A belga tudományos tanács tematikus bibliográfiákban adja közre a tudományszervezés újabb irodalmát (Conseil National de la Politique Scientifique – Bibliographie no. 1: *Le financement de la recherche scientifique*. 24 l.).

A tudományszervezés és a kutatómunka közgazdasági kérdései iránti növekedő elméleti érdeklődést a szocialista országokban tanúsítja, hogy például Magyarországon már több ilyen témájú *kandidátusi* disszertáció is készült (pl. Harsányi István *A mérnökök – technikusok munkájáról, társadalmi – anyagi helyzetéről*. Bp. 1960. 252 l., Klár János, *Az ipari kutatás gazdaságosságának néhány főbb kérdése*. Bp. 1961. 203 l. stb.).

A szocialista országok közül a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon önálló bibliográfiai és dokumentációs időszakos kiadványok tájékoztatnak folyamatosan a tudománypolitika és a kutatásszervezés időszerű irodalmáról. A Szovjetunióban, a VINITI *Itogi nauki* (A tudomány eredményei) címmel indított tudományszervezési sorozatot,²¹ továbbá a Fundamental'naja Biblioteka

²¹ Egyes kötetei: *Naucsnyie i kulturnie ucsrezszenija SzSA*. Moszkva 1961. 163 l., N. P. Eliszenko–E. P. Jupatov, *Naucsno-isszledovatelszkie i kulturnie ucsrezszenija Volikobritanii*. Moszkva 1961. 178 l. Ezek a két vezető nyugati hatalom, az USA és Anglia tudományos-kulturális helyzetével foglalkoznak. – A Szovjetunióban folyó tudományszervezési dokumentációra vonatkozóan lásd: O. A. Barükina tanulmányát: *Bibliotecsno-bibliograficeszkaia rabota po voproszamu nauki i ee organizacii*. Trudü BAN i FBON VI. tom. 1962. 5–47. l.

Obcsesztvennüh Nauk Akademii Nauk SzSzsZR szerkesztésében és kiadásában két időszakos kiadvány is megjelenik 1947 óta: *Novaja szovetszkaja literatura o nauke i naucsno-iszszledovatel'szkoj rabota v SzSzsZR* és *Novaja literatura o nauke i naucsno-iszszledovatel'szkoj rabote za rubezsom*, mindkettő évi 12 számban. Könyv és folyóirat-cikk címeket egyaránt közölnek, válogatással annotáltan. E két sorozatban megjelenő tájékoztató kiadvány felöleli a teljes szovjet, illetve a nemzetközi szakirodalmat.

A prágai UTEIN (műszaki-gazdasági információs intézet) számos kiadványt jelentet meg a tudományszervezés kérdéseiről.²² A Szlovák Akadémiai Könyvtár két nagyobb tudományszervezési bibliográfiát jelentetett meg: V. Sabik, *Vedecke kádre*. Vychova, skladba, pocet. (Tudományos káderek ...) Slov. Akad. Vied. Ustr. Kniz. Bratislava 1962. 47 l., Bibliografické materialy 4/62. és V. Sabik, *Teoria a organizacia vedeckeho vyskuku*. 103 l. Bibliografické materialy 5/62. A Lengyel Tudományos Akadémia tudományos tájékoztatói intézete (Osrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN—ODiIN) *Biuletyn, Informatory, Materialy* stb. kiadványsorozataiban számos tudományszervezési feldolgozást bocsát közre.

Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványaként jelenik meg 1961-től évi 6 számban a *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról* című folyóirat.²³

A tudományelmélet, a tudánypolitika és a kutatásszervezés irodalmának nemzetközi áttekintése azt tanúsítja, hogy a „kutatási ipar”-nak megfelelően kialakul a kutatásszervezés saját folyóirat

²² Ismertetés: *Tájékoztató*. MTA Könyvtára, 1962. 3–4. sz. 75–77. l.

²³ (E kiadvány elődjének és előzményének tekinthető bizonyos mértékben az MTA Könyvtárának két kiadványsorozata: *Tájékoztató a külföldi akadémiák működéséről*. 1–5. sz. 1954–1956. és *A megújított Magyar Tudományos Akadémia*. Bibliográfia. (1–3) l. 1949–1953., 1954. 156 l., 2. 1954., 1955. 137 l., 3. 1955., 1956. 318 l. Címváltozás 1954-től: *A Magyar Tudományos Akadémia működése*. Bibliográfia.)

Szemle rovata tanulmányszerűen, összefoglalóan dolgoz fel számonként néhány témát (pl. *A tudományos kutatómunka állami koordinálása és az akadémiák új feladatai a szocialista országokban*. 1961. 3. sz. 10–25. l.), vagy ismertet bővebben egy-egy átfogó témájú jelentékeny könyvet, illetve egyéb kiadványt. Figyelő rovata rövidebb tájékoztatásokat közöl, míg a bibliográfia rovat szakirodalmi (annotált) ismertetéseket és folyamatos szakbibliográfiai áttekintést nyújt külön-külön a tudományszervezés legfrissebb nemzetközi és magyar irodalmáról. *Ism.: Közgazdasági Szemle*. 1961. 11. sz. 1387–88. l., *Magyar Tudomány* 1962. 1. sz. 60–61. l.

irodalma is.²⁴ Ebbe beletartoznak a kifejezetten akadémiai és egyéb tudós szervezeti jellegű folyóiratok, mint a szocialista országok központi tudományos folyóiratai (pl. *Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR, Magyar Tudomány*), továbbá az olyanok, mint a Tudományos Munkások Világszövetségének több nyelven megjelenő közlönye (*Mir Nauki, Wissenschaftliche Welt* stb.). Ezek mellett idetartoznak a

²⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának *Kurrens külföldi periodikus kiadványok* (Bp. 1960. 517 l.) című jegyzékében több tucatra rúg az egyetemes jellegű tudományos folyóiratok és a kutatásszervezéssel foglalkozó folyóiratok száma. — A teljesség igénye nélkül soroljuk fel a jelentősebb tudományos-szervezési tematikájú kiadványokat:

a) kifejezetten kutatásszervezési periodikák

Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée, Série T.: Problèmes Economiques de la Recherche et de l'Information Scientifiques et Techniques. Paris, rendszertelen; Série AI: La Politique d'Orientation de la Recherche Scientifique et Technique, rendszertelen

Minerva. A review of science, learning, and policy. Committee on Science and Freedom. London, havi

Research Management, Industrial Research Institute, New York-London, negyedéves

Reviews of Data on Research and Development, National Science Foundation (NSF), Washington, rendszertelen

Scientific Manpower, NSF, Washington, éves

Scientists and Engineers in the Federal Government, NSF, Washington, éves

Scientists and Engineers in American Industry, NSF, Washington, éves

Scientific Research and Development of Non-profit Organizations, NSF, Washington, éves

b) általános tudományos, tudományos-szervezési kérdésekkel is foglalkozó jelentősebb folyóiratok

Chemical and Engineering News, American Chemical Society, Washington, heti

C. S. I. R. Research Review, Council for Scientific and Industrial Research, Union of South-Africa, Pretoria, negyedéves

Forschung—Lehre—Praxis, Informationsblatt der Gewerkschaft Wissenschaft, Berlin (NDK), havonta

Impact of Science on Society, UNESCO, Paris, negyedéves

I(ndustrial and) E(ngineering) C(hemistry), American Chemical Society, Washington, havonta

Informations Scientifiques, Ministère des Affaires Étrangères, Paris, rendszertelen

Informations-UFOD, Union Française des Organismes de Documentation, Paris, havonta

International Associations-Associations Internationales, Union of International Associations, Bruxelles, havonta

kutatással valóban, mint egy önálló ipar problémáival foglalkozó periodikák is (pl. *Research Management*, *Reviews of Data on Research and Development*). Mindezek mellett a kutatásszervezés kérdései egyre nagyobb helyet foglalnak el az olyan nagymúltú tudományos folyóiratok hasábjain is, mint amilyenek a *Science* vagy a *Nature*.

A szocialista országokban a tudományos kutatás, lévén teljes egészében állami feladat, a kutatásszervezés- és tervezés legfontosabb dokumentumai jogszabályokban öltenek testet, míg a tudománypolitika legfőbb irányelvei a megfelelő párt- és kormányzati dokumentumokban kapnak helyet.

Igen bonyolult — a nagymennyiségű publikáció ellenére is — a kutatásszervezés áttekintése a nyugati országokban, amelyekben a kutatás csak részben állami feladat és a monopóliumok nem egy területen előtte járnak az állami kutatásnak, sőt sok esetben csak ők rendelkeznek bizonyos területeken kutatószervezetekkel (ez leginkább az Egyesült Államokra vonatkozik).²⁵

Nemzetközileg nem alakult ki még teljes egyértelműséggel a kutatásszervezés terminológiája, ami nem egyszerűen terminológiai, hanem tartalmi kérdés is. Ez azzal is összefüggésben van, hogy a szocialista és a kapitalista országokban a tudányszervezés a két társadalmi

ICSU Review, International Council of Scientific Unions, Amsterdam, negyedéves

Magyar Tudomány, a Magyar Tudományos Akadémia értesítője, Budapest, havonta

Nature, London, heti

Nauka Polska, Polska Akademia Nauk, Warszawa, negyedéves

Science, American Association for the Advancement of Science, Washington, heti

Scientific World (Wissenschaftliche Welt, Mir Nauki, Monde Scientifique),

World Federation of Scientific Workers, London, negyedéves

Spektrum, Mitteilungsblatt für die Mitarbeiter der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (NDK), havonta

Szpiszanie na Bölgarszkata Akademija na Naukite, Szofija, negyedéves

Vestnik Ceskoslovenské Akademie Ved, Praha, évi 5 szám, Vestnik Slovenskej Akademie Vied, Bratislava, rendszertelen

Vesztnik Akademii Nauk SzSzsZr, Moszkva, havonta

²⁵ A nyugati kutatásszervezésről lásd Szalai Sándor, *Kutatástervezés és kutatásszervezés a fejlett nyugati tőkés országokban*. Magyar Tudomány, 1960. 10. sz. 586–607. l. és a szerző *A tudományos kutatómunka központosított szervezésének és tervszerű irányításának főbb problémái és megoldási módszerei a fejlett nyugati tőkés országokban*. Budapest 1960. 53 l. kéziratos munkáját.

rendszer közötti különbségeknek megfelelően más és más. Amint a nemzeti jövedelem számítása és összehasonlítása vagy az életszínvonal mérése és nemzetközi összehasonlítása vagy a munkatermelékenység mérési metodikája és összehasonlítása ma még meglehetősen bonyolult, ugyanúgy a kutatásszervezés- és tervezés és ennek költségvetésének összemérése is meglehetősen szövevényes. A nemzetközi mérések és összehasonlítások módszertana az előbbi kérdéskomplexusokkal kapcsolatban a szakemberek érdeklődésének előterében áll nemzetközileg, tekintettel a két rendszer békés gazdasági versenyére. Mivel a gazdasági verseny jelentős mértékben a két rendszer közötti tudományos verseny is, a tudományos munka igazgatásának, szervezésének, hatékonyságának, gazdaságosságának, gazdasági tényezőinek stb. összemérhetősége, összehasonlíthatóságának metodikája is egyre jobban kialakul.

A nemzetközi összehasonlítást, a tudománytervezési módszerek összevetését még sem csak az teszi bonyolulttá, hogy a különböző társadalmi berendezésű államok költségvetési rendszere, államigazgatása, nemzeti jövedelem számítása különböző, hanem az is, hogy a kutatási gyakorlati szükségletek gazdasági igényekből adódóan jóval előtte jártak a tervezési és szervezési kérdések elméleti kidolgozásának és ily módon egyes országokon belül is ki kell alakulnia az egységes tudományos tervezési, a kutatási koordinálási módszereknek, a tudományos költségvetés legracionálisabb rendszerének, a tudományos munkaerőtervezés metodikájának, a kutatómunka gazdaságossági számításának és egyéb normatíváinak.

A szocialista országokban kidolgozás alatt állnak a távlati népgazdasági tervek (15–20 éves tervek) és ezzel összefüggésben a távlati tudományos tervek is. A távlati népgazdasági tervekhez hasonlóan, a távlati tudományos tervezésnél is jelentkezik a nemzetközi munkamegosztás problémája (ennek keretében mit, hol kutatni a legkedvezőbb adottságokkal és perspektívával: a leggyorsabban, a legkisebb ráfordítással, a maximális eredményességgel). A nemzetközi gazdasági munkamegosztás elméletével, módszereivel és gyakorlatával összefüggésben alakul ki maga a nemzetközi tudományos munkamegosztás is.

Ugyancsak nem választhatók el a kutatásszervezés- és tervezés rendszerezési (és ezzel együtt terminológiai) problémái a tudományelméleti és tudományszervezési problémáktól. A XIX. század második felétől a szaktudományok és elsősorban a természettudományok fejlődésének hatalmas ütemével, gazdasági-műszaki felhasználásának

növekedő mértékével párhuzamosan új tudományágak jelentek meg, a tudományágak egymás közötti viszonya bonyolulttá vált. Kialakult a sajátos tudományos módszertan és technika, a tudományos munka a XX. században kollektív jellegűvé vált. A kutatás a munkamegosztás szerves részévé lett és a kutatási szférán belül is munkamegosztás alakult ki. E fejlődés nyomán tudományfilozófiai és rendszerezési problémák merültek és merülnek fel egyre nagyobb számban.²⁶ A szocialista és a nyugati tudományelmélet például társadalomtudományokon csak részben érti ugyanazt. Az azonos fogalmak tartalma különböző.²⁷

A rendszerezési problémák jelentőségére a tudományban szemléletes képet nyújt az ún. Auger-jelentés. Ez az ENSZ és az UNESCO megbízásából készült jelentés a tudományos kutatások eredményeinek békés felhasználásáról és koordinálásáról egyik fő feladatának tekinti a tudományok (természettudományok) osztályozását és a kutatómunka rendszerezését (kutatási szintek, irányok, szervezési területek stb. szerint). A rendszerezés a tudományszervezésben nagy fontosságú *gyakorlati* jelentőséggel is bír (a kutatásfejlesztés, felsőfokú oktatás és tudósképzés irányai, az ezekhez szükséges ráfordítások mennyisége, a kutatási eredmények felhasználása, komplex-kutatások tervezése stb.). A tekintetben, hogy mi tartozik egyértelműen a különféle kutatási szférákba, szintekbe ún. alap- és alkalmazott kutatás, továbbá a fejlesztés szférájába, e fogalmak pontos körülhatárolása elméletileg még nem tekinthető befejezettnek.

Ugyancsak nem alakult még ki ez idő szerint a tudományok átfogó érvényű osztályozása sem. A legutóbbi időben jelentős kísérletek történtek és történnek a marxizmus – leninizmus klasszikusainak tanításai alapján a marxista tudományrendszerezés kialakítására. Ennek egyik megnyilvánulása a kérdés egyik legismertebb szakértőjének, Kedrov professzornak újabb 3 kötetre tervezett munkája, illetve annak megjelent első kötete.²⁸

A tudományos-technikai forradalom kibontakozása, a tudomány közvetlen termelőerővé válása maga után vonja a tudományszervezés ága-

²⁶ Ez a bevezető gondolatmenete Márkus György, *A neopozitívizmus válságáról*. Valóság, 1961. 4. sz. 1–14. sz. című cikkének, amely részletesen kifejti a tudományfilozófia több jelentős problémáját.

²⁷ Lásd I. fejezet 13. sz. jegyzet.

²⁸ B. M. Kedrov, *Klasszifikacija Nauk*. Tom 1. *Engel'sz i ego predsesztvenniki*. (A tudomány osztályozása, Engels és elődei.) Moszkva 1961. Izd. VPS i AON pri CK KPSzSz. 471 l.

nak mint quasi új diszciplinának mint egy új ismeret- és tevékenységi ágnek kialakulását, amely a maga során létrehozza, kifejleszti sajátos dokumentációs bázisát mint a tudományos tájékoztatásnak közgazdaságilag is egyik fontos új ágát – a tudományszervezési dokumentációt.

2. A TUDOMÁNYSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ KÖRE ÉS RENDSZEREZÉSE

Az előzőkben vázolt tudományszervezési elméleti és gyakorlati problémák nagyban-egészben meghatározzák a tudományszervezés dokumentációjának problematikáját is. A történetileg már kialakult tudományágak kialakult dokumentációjával (pl. mezőgazdaság, ipar) szemben a tudományszervezés mint ismeretág, kialakulásának rohamos fejlődési fázisában van. De nemcsak ez és nem is a leglényegesebb megkülönböztető jegye a tudományszervezési dokumentációnak a szaktudományi dokumentációkkal szemben. Sokkal inkább a valamennyi tudományágot érintő jellegében, valamennyi tudományággal szoros összefüggésben való fejlődésében nyilvánul meg az új a tudományszervezési dokumentációban.

A tudományszervezési dokumentációnak ez a minőségileg más jellege a tudományági szakdokumentációval szemben *az egyetemesség, az összetettség és a szintetikus jelleg.*

A tudományszervezési dokumentációnak csak annyiban feladata az egyes tudományágak kutatási eredményeit feldolgozni és folyamatosan figyelemmel kísérni, amennyiben azok a kutatások egyetemessége szempontjából is jelentőséggel bírnak, mindenekelőtt tervezési, szervezési, módszertani, üzemgazdasági szempontból, vagy pedig olyan horderejűek, hogy kisugároznak több tudományterületre is. A tudományági dokumentáció feladata az egyes szakterületek szakirodalmának feltárása, ideértve a kutatási műhelyek (intézetek, főiskolák, laboratóriumok) problémáinak és eredményeinek vagy a termelési egységeknek (ipari és mezőgazdasági üzemek) a kutatás szempontjából számbajövő tevékenységének nyilvántartása.

Egy új vegyület kutatóintézeti vagy üzemi kikísérletezése és az erre vonatkozó szakirodalom nyilvántartása nem tartozik a tudományszervezési dokumentációba, de egy olyan publikáció, amely az új vegyület kikísérletezésével kapcsolatban a kutatóintézet és a termelőüzem újfajta, újtypusú alkotó együttműködését, az együttműködésnek

sajátos szervezési formáit, módszereit elemzi, igen. Egy másik példával: valamelyik klinikán kikísérletezett új diagnosztikai eljárás szakirodalmának dokumentálása az orvostudományi dokumentáció körébe tartozik, de az, hogy a klinikai kutatások költségvetésileg hogyan illeszthetők be az egészségügyi, továbbá az országos kutatási tervbe — ez már a tudományszervezési dokumentáció feladata. Ez utóbbi pedig azért, mivel az egészségügyi kutatások (*tudományos tervezés és költségvetés*) többnyire egybefonódva jelentkeznek az orvosképzéssel (*felsőoktatási tervezés és költségvetés*) és a gyógyítással (*egészségügyi ellátási tervezés és költségvetés*).

A *komplexitás* kétféle értelemben is irányító szempontja a tudományszervezési dokumentációnak, úm. több jelentős tudományágat is érintő vagy a tudományok egészét nagymértékben előrevivő kutatások szervezési-tervezési (és nem technikai) szakirodalmának feltárása pl. űrkutatás vagy atomkutatás, valamint a termelőerők és a tudományok fejlődése folyamán jelentkező új tudományágak jelentkezésének jelzése — első értelmezésben. Továbbá a kutatási tevékenység sokoldalú összefüggéseinek feltárása, ideértve elsősorban nem a technikai vagy technológiai vonatkozásokat, hanem a rendszerezési (szintbeli: alap-, alkalmazott kutatás, fejlesztés, technológia), módszertani-szervezési és a közgazdasági, tudományos munkaerőgazdálkodási, valamint üzemgazdaságtani összefüggéseket — ez a komplexitás második értelmezése.

A sugárbiológia vagy különböző iparágak eredményei, fejlettségi színvonala például önmagában nem témája a kutatásszervezési tudományos tájékoztatásnak, ezzel a megfelelő szakdokumentáció foglalkozik. Ezzel szemben az űrkutatásnak mint *komplex*, új tudománynak, amelynek része egyebek között a sugárbiológia és a különböző iparágak hozzájárulása is, bizonyos vonatkozásban mint egy több tudományágat felölelő kutatási terület részei, szervezési, tervezési szempontból amennyiben összefüggnek az űrkutatással, a kutatásszervezési tudományos tájékoztatásnak a témái is. Ugyanígy a matematika mint úgyszólván valamennyi tudományágat érintő diszciplína, nem önmagában tárgya a tudományszervezési dokumentációnak, hanem mint sajátos alkalmazási lehetőség a különböző tudományokra és magára a tudományszervezésre és a tudományos tájékoztatásra (matematikai logika, műveletkutatás, fordítógépek, gépi dokumentáció stb.) — a komplexitás első értelmezéséhez. A másodikéhoz pedig: a gépipar fejlesztésének kérdései a műszaki dokumentációba tartoznak, azonban a gépipar fejlesztésének mérnöki munkaerőszükségletei,

az iparág kutatási igényei, ennek felmérése és tervezése, továbbá a gépipari fejlesztésnek csak fő vonatkozásai, a technika és a tudományok egésze fejlesztésével való összefüggésben témája a tudományszervezési dokumentációnak.

A tudományszervezési dokumentáció összetettségének egyik fontos vonása, hogy a tudományos munkát, a kutatást hatóerő szempontjából *két aspektusban* is feltárja: egyfelől, hogyan szolgálja a tudomány a gyakorlatot, hogyan válnak a kutatás eredményei anyagi erővé, végső fokon hogyan válik a tudomány közvetlen termelőerővé, másfelől pedig, mit és hogyan kap a tudomány a gyakorlattól, hogyan gazdagodik a termelés és a társadalom szervezése tapasztalatai, eredményei által. Ennek az egymásba átmenő, szakadatlan kölcsönhatásnak a figyelemmel kísérése és feltárása a tudományszervezési dokumentáció *egyik leglényegesebb eleme*.

Ugyancsak a tudomány egyetemessége és a kutatások összetettsége (mindkét értelmezésben) szempontjainak figyelembevételével foglalkozik a tudományszervezési dokumentáció a nemzetközi tudományos munkamegosztás, a nemzetközi tudományos kapcsolatok kérdéseivel is. Itt megint nem az egyes intézmények egyedi nemzetközi kapcsolatai vagy egy-egy nemzetközi kongresszus, konferencia a téma, hanem egy-egy fontosabb tudományág vagy egy lényegesebb tudományterület több országra kiterjedő közös kutatásai, a kutatások összehangolásának módszerei, a munkamegosztás szervezési formái, a nemzetközi kooperáció és specializáló sajátosságai jönnek elsősorban figyelembe.

A *tudományos tájékoztatás* (tudományos könyvtárügy, bibliográfia, dokumentáció) mint a *kutatásszervezés szerves része* kapcsolódik a tudományszervezési dokumentációhoz, megint nem önmaga technológiáját tekintve, hanem összességében és összefüggésében a kutatómunkával.

Amíg a műszaki és egyéb *tudományági dokumentációk mindenelelőtt analitikai jellegűek*, a konkrét kutatómunkához és a fejlesztéshez nyújtanak segítséget, addig a *tudományszervezési dokumentáció szintetikus jellegű*, elsősorban a tudománypolitikai irányító munkához, a *kutatási intézmények vezetéséhez* nyújt átfogó tájékoztatást a tudományos munka kérdéseiről, („... a tudományos élet irányító szervei számára fontos forrás, útmutató és az intézkedések kialakításának hasznos segédeszköze”, továbbá „Segíti és könnyíti a tudományos élet irányítása sokrétű és bonyolult problémáinak megoldását.” Lásd 23. jegyzet: Magyar Tudomány).

A tudományszervezési dokumentáció tételesen a következőkre terjed ki (lásd: Szinoptikus táblázat a tudományszervezési dokumentáció rendszerezéséről 113 l.).

a) *Tudománytörténet, tudományelmélet, tudományfilozófia, tudományrendszerezés*

E kérdéscsoportba tartoznak a tudomány általános elvi és elméleti kérdései.

A *tudománytörténeti* művek (az egyes tudományok nagy történeti összefoglalói is) számos tanulsággal szolgálnak a kutatásszervezéshez (a tudománytörténet egyben a tudományszervezés története is), alkalmasak a tudománypolitika számára is következtetések levonására. A tudománytörténet sok vonatkozásban egyben a termelőerők fejlődésének története is és így adalékul szolgál annak a napjainkban lejátszódó folyamatnak a megértéséhez is, hogy hogyan válik maga a tudomány termelőerővé. Marx megfogalmazásában „A szellemi és az anyagi termelés közötti összefüggés megvizsgálásához mindekelőtt az szükséges, hogy magát az anyagi termelést ne általános kategóriaként, hanem *meghatározott történelmi* formában fogjuk meg. Így például a tőkés termelési módnak a szellemi termelés más fajtája felel meg, mint a középkori termelési módnak. Ha magát az anyagi termelést nem *sajátos történelmi* formájában fogjuk meg, lehetetlen felfognunk azt, ami a neki megfelelő szellemi termelésben meghatározott, és a kettő kölcsönhatását.” (Marx, *Értéktöbblet-elméletek*. I. rész. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 249. l.), továbbá „Az anyagi termelés meghatározott formájából adódik először is a társadalomnak egy meghatározott tagozódása, másodsor az embereknek egy meghatározott viszonya a természethez. Államiságukat és szellemi felfogásukat e kettő határozza meg. Tehát szellemi termelésük jellegét is.” (I. h.) A tudománytörténeti munkák ugyanakkor a világ és az egyes országok művelődéstörténetének is fontos részei. Idetartoznak a nagy felfedezések, tanulmányok, expedíciók történetei is, továbbá nagy tudósok életrajzai is.

A *tudományelméleti és tudományfilozófiai* munkák, a tudományok fejlődésének mozgatóerőit elemzik, megvilágítják a társadalmi haladás és a tudományok összefüggéseit, *a társadalmi rendszer hatását a tudományra (és megfordítva)*, a tudományok helyét, szerepét a társadalomban és a tudományok egymáshoz való viszonyát. A tudománytörténeti művekkel együtt az e kategóriájú munkák elemzik a haladás

és reakció erőinek harcát a tudományokban, a materializmus és az idealizmus harcát, amely egyidős magával a tudománnyal. A tudományelméleti- és filozófiai munkák sorában alapvető jelentőségűek a marxizmus–leninizmus klasszikusainak írásai a tudományról (utalunk olyan alapvető művekre, mint az engelsi tudományrendszerezést magába foglaló *A természet dialektikája* vagy az *Anti-Dühring*). Ide tartoznak az egyes tudományágak világnézeti problémáiról szóló írások, az egyes tudományok fejlődési irányairól nyújtott elvi áttekintések és általában a dialektikus materializmus szerepéről szóló művek a tudományos tevékenységben.

A tudományok rendszerezésének, osztályozásának kérdései a marxizmus – leninizmus klasszikusait is foglalkoztatták. Ideológiai jellegük mellett ez nagyhorderejű gyakorlati kérdés is, amely befolyásolhatja a tudományszervezést és a konkrét tudományos munkát.

Az 1. kérdéscsoportba tartozó irodalom elméletileg mintegy megalapozza a tudományos tevékenységek összességét és áttételek útján kihat számos, ha nem valamennyi vonatkozására.

b) Tudománypolitika, a tudományos munka állami irányítása

Az elméletileg megalapozott tudományos munka gyakorlati megvalósításának eszköze a tudománypolitika, a kutatások állami irányítása. E kategóriába tartoznak mindazon rendelkezések, intézkedések, határozatok, amelyek egy országon belül a tudományos munka egészének fejlesztését, összehangolását, továbbá harmonikus és célszerű beillesztését a társadalmi és az állami életbe, a termelőmunkával történő racionális összekapcsolását irányozzák elő.

E tekintetben gyökeresen különböző a helyzet a szocialista és a kapitalista országok között. Míg ugyanis a szocialista országokban a tudományos munka, az egyéb társadalmi tevékenységekhez hasonlóan része a népgazdasági tervnek és a tudományos munka irányait, feltételeit az állam szabja meg és biztosítja, addig a tőkés országokban az állam csak részben gazdája a tudományos munkának, a kutatások tekintélyes része a monopóliumok „monopóliuma”, irányukat többnyire nem az egész társadalom érdeke, hanem a profit szabályozza. Ezzel nem ellentétes, hogy az effajta kutatások rendkívül eredményesek és társadalmilag is hasznosak legyenek, de kiindulópontjuk többnyire nem a társadalom tervszerű haladásának szolgálata és nem részei egy állami szinten kidolgozott és összehangolt tervnek. Az állam-monopolista kapitalizmus erősödési tendenciájával, valamint a

katonai kutatások arányának növekedésével párhuzamosan növekedik a tőkés állam tudománypolitikai szerepe is. A nyugati országokban a monopóliumokon, nagyvállalatokon kívül jelentős szerepük van a kutatásokat finanszírozó alapítványoknak (Rockefeller, Ford, Carnegie Foundation stb.), amelyek létesítése és működése igen nagy mértékben összefügg a kapitalista államok adózási rendszerével (adókedvezmények és mentességek az alapítványokra fordított összegekre).

A szocialista országokban a tudománypolitika, a gazdaságpolitikához és a társadalmi élet valamennyi jelentős megnyilvánulásához hasonlóan, a kommunista pártok központi bizottságainak elvi irányítása alatt áll. A szocialista országokban a tudománypolitika legfontosabb dokumentumai közé tartoznak a vonatkozó párt- és kormányhatározatok, törvények és rendeletek, népgazdasági tervek, állami költségvetések.

A kapitalista országokban az állami költségvetéseken, az illetékes tudománypolitikai szervek határozatain, rendeletein kívül különös figyelmet érdemelnek a nagyvállalatok jelentései, üzleti beszámolói, az alapítványok „report”-jai, amelyek „részei”, mintegy tükröi a tudománypolitikának.

A tudománypolitikai dokumentumok tartalmazzák egy-egy ország tudományos helyzetének áttekintését, konkrét összefüggéseit az egyéb társadalmi tevékenységekkel, a kutatások irányát és arányait, fejlesztési terveit; ily módon az e kategóriába tartozó irodalom hatósugaránál, általános, hangsúlyozottan valamennyi tudományra kiterjedő érvényénél fogva közvetlenül az elméleti irodalom mellett helyezkedik el a tudományszervezési dokumentációban.

c) Nemzetközi tudományos kapcsolatok

Az állami tudománypolitikának része a nemzetközi tudományos kapcsolatok ápolása és a nemzetközi munkamegosztás kiépítése, több országra kiterjedő közös kutatások megszervezése.

A közös kutatások minőségi változást jelentenek a nemzetközi tudományos kapcsolatokban, ezek által ugyanis, e kapcsolatok hagyományos formái mellett, úm. nemzetközi tudományos értekezletek szervezése, külföldi tanulmányutak, nemzetközi cikksere és kiadványcsere, a közös kutatási témák kidolgozása, a tartalmi tudományos nemzetközi kooperáció és specializáció lehetővé teszi, hogy az ebben résztvevő országokban azt és olyan mértékben kutassák, ami-

hez a legmegfelelőbb adottságokkal rendelkeznek. Továbbá, a közös kutatások lehetővé teszik az olyan kutatások végzését is, amelyek egy ország anyagi és tudományos teherbíróképességét meghaladják, de több ország részvételével a nemzetközi tudományos munkamegosztás alapján elvégezhetők.

A szocialista országok a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében összehangolják gazdaságfejlesztési terveiket, ezzel összefüggésben kialakul és fejlődik tudományos-műszaki együttműködésük is. Ennek az együttműködésnek egyik megnyilvánulási formája a dubnai Egyesített Atomkutató Intézet vagy a szocialista országok közös agrártudományi folyóirata, a *Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle*. 1962-ben megalakult a KGST tudományos kutatásokat koordináló albizottsága és ezzel a tudományos eredmények kölcsönös és ingyenes kicserélésén alapuló együttműködés minőségileg új szakaszába lép, amelyet már nemcsak a fentiek szerinti egyszerű együttműködés, hanem az előbbi és az összehangolt munka jellemeznek együttesen. A közös kutatások megszervezésének formái, módszerei, a kutatások nemzetközi koordinálása a szocialista országok tudománypolitikájának érdeklődése előterében állnak.

A kapitalista országokban az állam csak részben rendelkezvén az ország kutatási kapacitásával, a közös kutatásokat részlegesen valószínűsíti meg, a közös kutatások pedig mindezekelőtt a katonai jellegű kutatások összehangolására terjednek ki, jóllehet a monopóliumok közötti versengés ezt is befolyásolja. Mindenesetre a nyugati gazdasági integrációs folyamattal („közös piac”, „szabadkereskedelmi társulás” „európai szén- és acélközösség” — Montánunio stb.) párhuzamosan, tendenciaszerűen erősödik a tudományos kooperáció is (pl. „Euratom”).

Az Egyesült Nemzetek Szervezete vagy a nem-kormányközi (az ún. ONG — organisations non-gouvernementales) nemzetközi tudományos szervezetek keretében pedig világméretű együttműködés alakult ki (csak példaképpen néhányat: Nemzetközi Atomerő Ügynökség, WHO: egészségügyi világszervezet, nemzetközi meteorológiai szervezet stb.).

A tudományszervezési dokumentációnak e fejezetében kerül ugyan csak feldolgozásra a nemzetközi együttműködés hagyományos formáinak irodalma (külföldi ösztöndíjak, tanulmányutak, tudományos képzés és továbbképzés külföldön, cikksere és kiadványcsere stb.), a nemzetközi tudományos szervek és szervezetek működésére vonatkozó irodalom, különös tekintettel ezek tudományszervezési tevékeny-

ségére (ENSZ Gazdasági és Szocialista Tanácsa, UNESCO, a gyengén fejlett országok irányába folyó tudományos „assistance technique, ICSU – a Tudományos Uniók Nemzetközi Tanácsa stb.), valamint a nemzetközi rendezvények, kongresszusok, konferenciák, symposiumok, munkaértekezletek, kollokviumok, „table ronde”-ok irodalma is, különös tekintettel ezek rendelkezésének szervezési-módszertani vonatkozásaira. Az UNESCO 1961-ben felállította a Research Organization Unit-ot, a tudományszervezési kérdések tanulmányozására.

Az e kategóriájú irodalomból újabban különös érdeklődésre tarthatnak számot a fejlett államok és a függetlenségüket a közelmúltban elnyert ázsiai–afrikai országok közötti tudományos kapcsolatokra vonatkozó ismeretek.

A nemzetközi tudományos munkamegosztás kérdései szervesen egészítik ki a tudománypolitika, a tudományos munka állami irányításának problémakomplexusát.

d) *A tudományos munka tervezése, szervezése, igazgatása*

Míg a nemzetközi tudományos kapcsolatok a tudománypolitika „külpolitika” részét alkotja, addig a tudományos munka tervezése, szervezése és igazgatása a tudománypolitika konkrét alkalmazására irányul, annak „belpolitikája”. E kettő között természetesen szerves, állandó jellegű a kölcsönhatás.

A kutatás tervezés–szervezés és igazgatás lényegében *hármasszinten történik: államigazgatási-népgazdasági, ágazati és üzemi (kutató-intézeti) szinten*. Ennek megfelelően mindhárom szintű tervezésnek, szervezésnek, igazgatásnak megvannak a magas *sajátos* problémái és módszerei. E hármasszint között sem a megoldandó feladatok, sem pedig a módszerek tekintetében nincsenek merev választóvonalak, e hármasszint egymással állandó szerves kölcsönhatásban van, *feltételezik egymást*, mint ahogy maga a kutatástervezés, szervezés és igazgatás is *egymással kölcsönhatásban*, egymást feltételezve nyilvánul meg.

A mindhárom szinten folyó kutatás tervezés–szervezés–igazgatás során ugyanakkor nemcsak az említett kölcsönhatások nyilvánulnak meg, hanem mindenekelőtt a *termelés* (ipar és közlekedés, mezőgazdaság stb.) oldaláról jelentkező hatások. Mégpedig *két vonatkozásban*: a termelés *mint a kutatás eredményeit szakadatlanul és egyre nagyobb mértékben igénylő folyamat* és a termelés *mint a kutatásnak*

állandóan tapasztalatokat, impulzusokat, eredményeket rendelkezésre bocsátó folyamat. A termelés és a kutatás közötti összefüggésnek e két oldala (a természet- és a műszaki tudományok tekintetében) és átvitt értelemben a társadalom és a kutatás közötti összefüggés (a társadalomtudományok tekintetében) határozza meg a tudomány mind aktívabb társadalmi jellegét.

A tudományos munka *tervezése* körébe tartozik — a teljesség igénye nélkül — az országos *kutatási kapacitás* felmérése, ennek összehangolása a *népgazdasági kutatási irányokkal* (ideértve a szociális—kulturális—egészségügyi ágazatot is, továbbá a valamennyi tudományágat vagy az ezek többségét érintő elméleti jellegű témákat). Mindezek — és még egyéb tényezők (például nemzetközi munkamegosztás, káderhelyzet) — számbavételével és figyelemmel az anyagi teherbíróképességre készül az országos tématerv, rövidlejárátú és távlati tervezés formájában. Ez magába foglalja a tudománypolitika által kitűzött célok megvalósítása érdekében a kutatások *irányának és arányainak* meghatározását, a legfontosabb (kiemelt) kutatások *prioritásának* biztosítását és a kutatások *koordinálását*. A tudományos tematikai tervezésnek összhangban kell lennie a *gazdasági* tervezéssel, a kutatások beruházási, személyi és dologi költségvetésével és fedezetével.

A tudományos munka *szervezésének és igazgatásának* konkrétan és folyamatosan biztosítania kell a tudományos terv *végrehajtásának* szervezeti, ellenőrzési, személyi és dologi feltételeit. Ugyancsak ide tartozik a tudományos *kooperáció és specializáció* és a kutatások koordinálásának gyakorlati megvalósítása is. Továbbá biztosítja a tudományos *eredményeknek a gyakorlatban történő átvitelét, alkalmazását* a népgazdaságban, az új eredmények minél gyorsabb, hatékonyabb elterjesztését, a kutatások *hasznosítását*. Ugyanide tartozik a kutatási intézmények legracionálisabb *szervezeti formáinak kialakítása* a tudományos kutatók tapasztalatainak figyelembevételével.

A tudományos munka tervezésének, szervezésének, igazgatásának ezek a nagy vonalakban vázolt feladatai *tartalmilag* is jelentős mértékben megszabják a kutatások eredményességét, tekintettel arra, hogy a korszerű kutatások *kollektív, „nagyüzemi”* jellegűek és eredményességük nemcsak egy-egy tudós zsenialitásán vagy a kutatók színvonalán múlik, hanem rendkívül nagymértékben a *szervezőmunkán* is. A kutatók színvonalát viszont ugyancsak nagymértékben determinálja a tervező és szervező munka (tudományos munkaerőképzés, elosztás,

kutatási feltételek biztosítása, tapasztalatcsere, dokumentáció, publikációs lehetőség stb.). Az egyéni, elszigetelten dolgozó kutatók helyett a nagylétszámú kutatókollektívák (és segédszemélyzet) és rendkívül bonyolult, költséges felszerelések és berendezések veszik át, komplex, több tudományágat érintő és ezek közreműködését igénylő kutatások. *E sokrétű, bonyolult apparátus működtetése, mechanizmusának kialakítása maga is tudományos megalapozottságot igénylő szervezési feladattá válik.*

Ennek következtében a vonatkozó tervezési és szervezési elmélet, igazgatási eljárások, módszerek dokumentálása a tudományszervezési dokumentáció egyik legfontosabb területe.

e) A kutatás szintjei

A tudományos munka tervezésének, szervezésének, igazgatásának kérdései egyaránt vonatkoznak a kutatómunka különböző szintjeire, amelyeket a nemzetközileg általában három fő csoportra tagolnak (bár korántsem tekinthető még véglegesen kialakultnak a terminológia, még kevésbé annak körülhatárolása, hogy melyikbe mi is tartozik bele) ún. *alap* (elméleti és kísérleti jellegű) kutatások, *alkalmazott* (ágazati) és *fejlesztési* (üzemi, technológiai) kutatások.

A kutatások e három szintje nem határolódik el mereven egymástól és nem ritka a tudományok történetében, hogy alkalmazott kutatásnak vagy fejlesztési munkának (üzemi, technológiai jellegű kutatásnak) indult feladatból, a megoldás során vagy annak „melléktermékeként”, vagy a kutatás közben kialakult körülmények folytán alapkutatói eredmény keletkezett. És a fordított eset, amikor elméleti kutatási célzatú munka „melléktermékeként” vagy járulékosan, alkalmazott kutatási vagy technológiai jellegű eredmény jött létre.

Az *alapkutatások* általában új törvényszerűségek megismerését, felfedezését szolgálják, mely új törvényszerűségeknek a gyakorlatban való alkalmazása, hasznosítása nem közvetlenül, hanem áttételek útján történik. Az *alapkutatások* meghatározó jellegűek az egész tudományos fejlődés szempontjából. Az *alkalmazott* kutatások (ágazatonként) a már megismert törvényszerűségek tudományos és termelési felhasználását célozzák, míg a *fejlesztési* (üzemi) kutatás már közvetlenül technológiai jellegű termelési célokat szolgál.

E fogalmak — és általában a kutatási kategóriák — tartalmi körülhatárolása, egymáshoz való viszonya és rendszerezése közvetlenül vagy közvetve szinte állandó problémája és témája a tudománypoli-

तिकai szerveknek és a szakirodalomnak (Magyarországon a kutatási szintek meghatározásával kapcsolatban a Tudományos és Felső-kutatási Tanács foglalt állást: *A kutatómunka szervezésével kapcsolatos fogalmak értelmezéséről*. Magyar Tudomány. 1962. 1. sz.).

f) *A kutatómunka módszertana és technikai felszerelése*

A modern „nagyüzemi” kutatás kialakulásáig a kutatómunka módszertana viszonylag könnyen áttekinthető volt, jobbára az egyes tudományágak sajátos kísérletes módszereinek leírására, az anyaggyűjtés és feldolgozás mikéntjére szorítkozott. Az effajta irodalom jelentősége ma sem vesztett az értékéből.

A modern tudományos kutatás, „a kutatási ipar” viszont csak nagyüzemi alapon működhet, nagy apparátussal, nagyértékű kísérleti felszerelésekkel és berendezésekkel, magas fokú műszerezettséggel. A kutatás ez anyagi feltételeinek, továbbá új, *matematikai alapú* (kibernetika, játékelmélet, műveletkutatás stb.) és egyéb, hagyományos módszereinek az utolsó évtizedekben jelentős irodalma alakult ki.

Ez az irodalom ugyanakkor elsősorban az egyes diszciplínák függvénye, mert bizonyos általános, a tudományos munkával összefüggő kérdések, úm. a szellemi munka szervezése, higiénéje, az anyaggyűjtés módszere és technikája, a szakirodalmi források feldolgozása és más hasonlók mellett, a két nagy tudományos szférának — természet- és műszaki tudományok, társadalomtudományok — és ezeken belül a különböző ágazatoknak vannak a kutatás tárgyából eredő sajátos módszertani problémáik. A tudomány e két nagy szférája szakadatlan termékenyítő kölcsönhatásban áll egymással. Korunkban vagyunk tanúi a „tudományok matematizálódásának”, a társadalomtudományi jelenségek kvantifikálására irányuló törekvéseknek.

A matematikai módszerek általános polgárjogot nyertek immár a közgazdaságtudományban (a szocialista országokban a legutóbbi években egzaktabb népgazdasági tervezési módszerek iránti igényből kiindulva ment végbe ez a folyamat), az elektronikus fordítógépek által a nyelvtudományban is mind szélesebb körű alkalmazásra talál a matematikai logika és matematikai statisztika, illetőleg az ezeken alapuló módszerek. Ezek a módszerek is elősegítik a több tudományágot érintő határterületi komplex kutatások kibontakozását — ami egyik legfőbb jellemzője a modern nagyüzemi tudományos munkának. A komplex kutatások egyik legfontosabb kérdése viszont éppen *a szervezés*, következésképp ennek módszerei is.

A tudományszervezési dokumentáció az *egyes* diszciplínák kutatási módszertanából azt tárja fel, amely ezekben *általános* érvényű (vagy általánosítható), végső soron pedig a kutatómunkában általában alkalmazható szervezési és mechanikai módszereket, eljárásokat.

g) *A tudományos munka közgazdasági kérdései*

A modern kutatás gazdasági jelentőségének megfelelően megnövekedtek a tudományos munka közgazdasági problémái is, méghozzá kétféle értelemben: egyfelől a kutatás mint olyan társadalmi tevékenység, amelynek messzemenő, a termelés valamennyi ágát befolyásoló gazdasági kihatásai vannak és *maga is értéket termel*, másfelől magának a tudományos kutatásnak a *finanszírozása*, fenntartása, működtetése és fejlesztése. A kutatások eredményeinek gazdasági alkalmazása, hasznosítása, jórészt a tudományos munka tervezése és szervezése feladatkörébe tartozik és a d) pontban volt e vonatkozásokról szó.

A tudományos munka közgazdasági problémakörének főbb témái, a teljesség igénye nélkül: *felfedezések és találmányok* (ezek értékesítése, felhasználása, bevezetésük és alkalmazásuk a termelésben, szabadalmaztatásuk kérdései, szabadalmi és újítási rendszer) és ezekkel összefüggésben a *műszaki fejlesztés*; *tudományos költségvetés* (összefüggésben az állami költségvetéssel, aránya a nemzeti jövedelemhez és az állami költségvetéshez, a személyi és dologi ráfordítások aránya, költségarányok tudományágak és kutatási szintek szerint, beruházások, a kutatók és a segédszemélyzet, valamint az adminisztráció aránya, költségnormák kutatási üzemnagyságok szerint); *gazdaságosság és hatékonyság* (számítási módszerek és mutatórendszerek kidolgozása kutatási szintenként a kutatómunka gazdasági eredményességéről, a tudományos beruházások hatékonyságáról); *tudománystatisztika és számvitel* (a kutatások tudományos és gazdasági ellenőrzésének és nyilvántartásának rendszere, a tudományos munka sajátosságainak megfelelő számviteli rendszer); *kutatási üzemgazdaságtan* (a kutatóintézetek belső, üzemszerű szervezése, a kutatómunka termelékenységének mérése, tudományáganként sajátos üzemszervezés, a belső tudományos adminisztráció egyszerűsítése és hatékonysága).

E címszószerű felsorolás távolról sem meríti ki a tudományos munka közgazdasági kérdéseinek tételeit, inkább a vázát nyújtja e tételek rendszerének.

A tudomány közvetlen termelőerővé válásának folyamata egyre sürgetőbbé és mind fontosabbá teszi közgazdasági kérdéseinek meg-

alapozását, kidolgozását. A tudományos *tematikai tervezés prioritása* mellett, növekedik a kutatások *gazdasági* tervezésének jelentősége (a termeléshez hasonlóan a kutatások sokrétű költségcsökkentése, mivel a kutatások produktuma is egy *sajátos termék*), tekintettel a természet- és műszaki tudományos kutatások rendkívül magas fokú ráfordítás igényességére.

Előreláthatóan kibontakozik, kifejlődik a népgazdasági tervezésnek egy új ágazata (a már kialakult ipari, mezőgazdasági, pénzügyi stb. tervezés mellett), a kutatásgazdasági tervezés és ezzel párhuzamosan a már meglevő ágazati gazdaságtanok mellett, a *kutatásgazdaságtan*.

Ez a folyamat olyan mértékben realizálódik, amilyen mértékben a tudomány részesedése növekszik a nemzeti jövedelemben (úgyis mint ráfordítás, úgyis mint „termelő” ágazat) és az állami költségvetésben.

h) *Tudományos munkaerőgazdálkodás, tudományos személyzet*

A tudományos munka termelékenységének egyik kulcskérdése a *tervszerű munkaerőgazdálkodás*, a *tudományos utánpótlás kérdése*. Ez mindenkor távlati tervezési probléma, mivel az *önálló kutatók kiképzésének ideje hozzávetőleg egy évtized* (a felsőfokú képzési idő beszámításával) – tudományáganként ez az idő változó. Lényegében a közoktatási rendszerrel kezdődik a tudományos alapképzés, pontosabban a tudományos alapismeretek megszerzése. Ennek megfelelően a tudományos munkaerőgazdálkodás, képzés fogalomkörébe beletartozik a teljes oktatás (például középiskolai matematikai vagy nyelvi képzés!), tágabb értelemben az iskolán kívüli oktatás is (népművelés, tudományos ismeretterjesztés), amely a tudományos kutató teljes önállósulásáig tart (ideértve a gyakorlatban, a kutatásban eltöltött éveket).

Így a tudományos munkaerőgazdálkodás és a tudományos személyzet problémakörébe a következő fő témák sorolhatók: *közoktatási rendszer* (ennek demokratizmusa, összefüggése a társadalmi rendszerrel, a tudományos fejlődés szempontából különösen fontos természettudományi és műszaki ismeretek az alap- és középfokú oktatásnál); *felsőoktatás* (főiskolai és egyetemi képzés rendszere, ennek összekapcsolása a gyakorlattal, a termelőmunkával, a népgazdasági és elméleti tudományos kutatási igényeknek megfelelő tananyag és tanmenet); *tudósképzés* (a főiskolai végzettséggel rendelkezők tudományos gyakorlata, szervezett képzési formák, tudományos fokozatok

és tudományos minősítések); *tudományos munkások elosztása* (népgazdasági és kutatási szükségletek szerinti tervszerű elosztás kutatási szintenként és tudományáganként); *anyagi érdekelttség* (a tudományos munka díjazása, premizálása, az anyagi ösztönzés különböző formái).

A tervszerű tudományos munkaerőgazdálkodás szervesen összetartozik a távlati kutatási tematikai és népgazdasági tervvel és a demográfiával (népesség megoszlása foglalkozási áganként, gazdasági szektoronként, az aktív lakosság összetétele korosztályonként stb.). A természet- és műszaki tudományok fokozódó gazdasági jelentőségének megfelelően előtérbe kerül a mérnök- és technikusképzés, az alap kutatásokhoz és az olyan tudományok műveléséhez szükséges szakemberek képzése, amelyek a tudományok szinte valamennyi vagy nagyszámú ágára kihat (például biológia, matematika, kibernetika). Ugyancsak előtérbe kerül a szakemberképzésnek olyan vonatkozása is, amely összefüggésben van a modern termelési folyamatok és a kutatások komplex jellegével (kemizálás, automatizálás, mechanizálás, komplex gépesítés), továbbá a termelés és a kutatás magas fokú szervezettségéből következően többirányú képzési igény (például mérnök-közgazdász képzés).

A tudományos munkaerőtervezés mint egyik leglényegesebb alkotó eleme a távlati kutatási tematikai és a népgazdasági munkatervnek, számos szubjektív tényező miatt, módszertanilag is egyike a legbonyolultabb feladatoknak. Ennek megfelelően az utolsó 10 év tudományszervezési szakirodalmának egyik legvitatottabb témája a tudományos munkaerőgazdálkodás („scientific manpower”) és mivel e téren a nemzetközi összehasonlítás különösen fontos (ennek politikai vonatkozása a két rendszer békés versenye, amelynek egyik mutatója a felsőfokú képzettségű szakemberek száma), jelentős statisztikai anyaga alakul ki. Ennek gyűjtése és feldolgozása, bizonyos mértékű összemérhetővé tétele ugyancsak a tudományszervezési dokumentáció egyik fontos feladata.

i) *Tudományos szervek, szervezetek*

A kutatómunka alkotói műhely szempontjából négy nagy területen folyik: *a termelőüzemekben belül* vagy ezekhez hozzákapsolva (vállalati fejlesztési részlegek, laboratóriumok, kutató osztályok, nagyobbaknál kutatóintézetek), *a felsőoktatás* keretében (tanszéki kutatások, egyetemi intézetek, felsőoktatási kutató laboratóriumok, egyetemek-

hez kapcsolt kutatóközpontok), *főhivatású kutatószervezetek* keretében (tudományos kutatóintézetek ún. akadémiai vagy ipari, mezőgazdasági, közlekedési kutatóintézetek, tudományos társaságok, akadémiák, tudományos központok, alapítványok), *nem-főhivatású kutatóhelyek* keretében, amelyeknél a kutatótevékenység járulékos (például bizonyos hivatalok működéséhez hozzátartozik a tudományos és kutatási tevékenység mint a statisztikai, szabványügyi stb. hivatalok, olyan tudományos intézmények mint könyvtárak, levéltárak, múzeumok).

Mind a négy területen folyó kutatómunkának megvannak a sajátos szervezeti formái, keretei, amelyek összefüggnek a kutatások irányai-val (természettudományi, műszaki, társadalomtudományi), tudományági és népgazdasági kapcsolataival. Ezen összefüggések és kapcsolatok láncolatának feltárása és elemzése a kutatási szervezetek legracionálisabb kialakítása érdekében egyike a legjelentősebb tudományszervezési kérdéseknek. Az, hogy bizonyos típusú kutatásoknak milyen szervezeti keretek felelnek meg legjobban és ezen belül melyek a leghatékonyabb szervezeti formák (intézeti munkaszervezetek), a tudományos munka tervezésével, szervezésével és igazgatási egyéb kérdéseivel együttesen, a tapasztalatok és az ezeket tükröző irodalom ad választ. Ehhez pedig hozzásegít a kutatási szervezetek és szervek működésére vonatkozó kiadványok (közgyűlési jelentések, éves beszámolók, évkönyvek, működési leírások, alapszabályok, tudományos testületi címtárak és egyéb hasonló reference munkák) figyelemmel kísérése és feldolgozása.

A kutatómunka legcélszerűbb szervezeti kereteinek kialakításánál — mit-hol lehet tudományos szempontból a leghatékonyabban és leggazdaságosabban kutatni — számos tényező játszik közre ún. az anyagi eszközök és a munkaerő koncentrálnálási lehetősége (a fölösleges párhuzamosságok elkerülése céljából), termelőüzemhez kapcsolás közvetlen kísérleti, tapasztalati és prototípusgyártási bázis szempontjából, bizonyos elméleti kutatások és a felsőoktatás kapcsolata, tudományos szervek és szervezetek szervező és finanszírozó tevékenysége, a modern „nagyüzemi” jellegű kutatások fejleszthetőségi lehetősége a hagyományos és történetileg kialakult tudományos szervezeti keretekben stb.

A nemzetközi munkamegosztással összefüggésben pedig különös figyelemre tartanak számot a nemzetközi tudományos szervek és a legújabb fejlődés folyamán kialakult nemzetközi kutatási szervezetek működéséről szóló dokumentumok.

j) Tudományos tájékoztatás

A tudományos tájékoztatás kérdései a tudományszervezési dokumentáción belül kifejezetten kutatási vonatkozásaikban kapnak helyet, annyiban, amennyiben a tudományos tájékoztatás szerves része a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának.

Tudományszervezési dokumentáció szempontjából két vonatkozásban jönnek számításba a tudományos tájékoztatás kérdései.

A tudományos közlés elmélete, a kiadványformák elemzése, a tudományos publikáció szerkezeti problémái (kivonatolás, indexelés, szerkesztési apparátus, a tudományos publikáció felszereltsége stb.), továbbá az eredeti, *a primér* tudományos kiadványok elemzése és értékelése a használat szempontjából (hivatkozások, utalások egy-egy publikációra, ennek matematikai és egyéb módszerű értékelése), és a „másodfokú” (szekundér) tudományos kiadványok mint a referálófolyóiratok, „abstract”-ok és egyéb dokumentációs közlési formák változatainak *kritikai összehasonlítása*, a tudományos közlemények tematikus elemzése, a tudományos publikációk *új formáinak* (mikrokártya, mikrofilm) kialakulása és az erre vonatkozó kísérletek.

A tudományos könyvtárügy, bibliográfia és dokumentáció kérdései a kutatás szempontjából mint a kurrens tájékoztatás leghatékonyabb módszerei és formái az új szerzeményekről és a folyóiratok tartalmáról, a publikációk feldolgozási rendszere (katalógusrendszer, tárgyi katalógusok, osztályozási sémák a korszerű tudományos ismeretek alapján és a kutatási igények szolgálatában), *modern technikai berendezések és felszerelések* a tudományos tájékoztatásban (mechanikus és lyukkártyarendszerű adattárolás, visszakeresés és feltárás), a szakbibliográfia legcélszerűbb szerkesztési módszerei és formái (válogatás, szakosítás, mutatórendszer), *a dokumentációs munka* változatainak és gazdasági-tudományos *hatékonyságának* elemzése, a tudományos tájékoztatás *centralizációs és decentralizációs* irányának felmérése és értékelése tudományáganként, végül de nem utolsósorban, maga a *tudományos könyvtárügy, bibliográfia és dokumentáció elmélete*.

A tudományos tájékoztatásnak mindezek a tudományszervezést közvetlenül érintő vonatkozásai szervesen beletartoznak a tudományszervezési dokumentációba. A tudományos tájékoztatás elméletének és módszertani tapasztalatainak alapján egyfelől, a tudománypolitika és a tudományszervezés igényeiből kiindulva másfelől, *alakul ki maga a tudományszervezési dokumentáció is mint a tudományos tájékoztatás egy új ágazata*. Ily módon a tudományos tájékoztatás nem ágazata a

tudományszervezési dokumentációnak, hanem megfordítva, a tudományos tájékoztatás a maga egészében a tudományszervezés kategóriája.

A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti egyik leglényegesebb ellentmondás az, hogy egyetemes, ideológiailag megalapozott, a tudományos és a technikai forradalom adottságaira és követelményeire támaszkodó, a gyakorlatban a megfelelő átdolgozással többirányúan alkalmazható tudományelméleti rendszerezés kialakultsága nélkül, az „információtermelés” exponenciális növekedésének körülményei között és ennek megfelelően növekvő információs szükségletekből kiindulva megy végbe e szükségletek kielégítésének bonyolult folyamata a tudományos tájékoztatás csatornáin keresztül, a dokumentációs szolgáltatások sajátos rendszere által. „A tudomány és a termelés összefonódása új társadalmi formájának a megjelenése és fejlődése változásokat idézett elő a társadalom mai struktúrájában is. A tudománynak és a termelésnek, a tudománynak és a társadalom technikai-szervezeti formáinak az összefonódása alapvetően megváltoztatja a munka általános szervezetét az anyagi termelés területén is, az *irányítás és nyilvántartás* területén is.”²⁹

Az irányítás általában, a nyilvántartás pedig különösen a társadalmi-termelési tevékenység legkülönbözőbb területein, szintjein és megnyilvánulási formájában „sui generis” magában hordozza az osztályozás, a rendszerezés elemét. A tudományos tájékoztatás, amely az irányítás egyik eszköze mint a döntésekhez szükséges szakirodalmi információk fő közvetítő csatornája, ebben az összefüggésben sajátos módszerű „aktív” nyilvántartás, amin azt értjük, hogy az információkat nemcsak nyilvántartja, hanem azokat fel is kutatja, válogatja, rendszerezi és aktívan közvetíti, propagálja.

E fő társadalmi funkciójának betöltéséhez, e gyakorlati jellegű tevékenységhez elméleti és módszertani támpontokat szolgálhat az információs forráskategóriák rendszerezése, továbbá magának annak az apparátusnak a rendszerezése, amely az információkat „termeli”, az előbbi értelemben vett „aktív” nyilvántartásnak, magának a tájékoztatási apparátusnak rendszerezése.

Mindez gyűjtőfogalommal *a kutatási apparátus dokumentációs rendszerezését* alkotja és mint ilyen semmilyen vonatkozásban nem helyettesítheti a tudomány rendszerezését, hanem mindenekelőtt

²⁹ *A tudomány szerepe a modern társadalomban.* Béke és Szocializmus. 1963. 4. sz. 75. l. (Kiemelés tőlem — R. Gy.)

módszertani-gyakorlati igénnyel, a rendszerezésnek *tudományszervezési* vetületében kiegészíti azt.

SZINOPTIKUS TÁBLÁZAT

a tudományszervezési dokumentáció rendszerezéséről

1. Tudománytörténet, tudományelmélet, tudományfilozófia, tudományrendszerezés
2. Tudománypolitika, a tudományos munka állami irányítása
3. Nemzetközi tudományos kapcsolatok:
 - nemzetközi tudományos munkamegosztás (közös kutatások)
 - nemzetközi együttműködés (tanulmányutak, cikk- és kiadványcsere)
 - nemzetközi tudományos szervek és szervezetek
 - nemzetközi rendezvények, kongresszusok, konferenciák
4. A tudományos munka tervezése, szervezése, igazgatása
5. A kutatás szintjei:
 - alapkutatások
 - alkalmazott kutatások
 - fejlesztési kutatások
6. A kutatómunka módszertana és technikai felszerelése (berendezések, kísérletek, matematikai, mechanikai és egyéb módszerek)
7. A tudományos munka közgazdasági kérdései:
 - felfedezések, találmányok, műszaki fejlesztés
 - tudományos költségvetés
 - gazdaságosság, hatékonyság
 - kutatási üzemgazdaságtan, tudománystatisztika és számvitel
8. Tudományos munkaerőgazdálkodás, tudományos személyzet:
 - közoktatási rendszer
 - felsőoktatás
 - tudósképzés
 - tudományos munkaerők elosztása
 - anyagi érdekelttség
9. Tudományos szervek, szervezetek:
 - tudós társaságok, akadémiák, alapítványok,
 - a kutatás üzemei
 - termelés
 - felsőoktatás
 - kutatóintézet
 - nem-főhivatású kutatóhelyek (hivatalok, könyvtárak, múzeumok stb.)
10. Tudományos tájékoztatás:
 - tudományos publikációk elemzése
 - tudományos könyvtárügy, bibliográfia, dokumentáció.

3. A TUDOMÁNSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ JELLEGE

Nagy vonalakban a táblázat (lásd 113. l.) 1–10. pontjai (a–j-ig terjedő rész) tartalmazzák a tudományszervezési dokumentáció fogalmi körét, tematikáját, rendszerezését. Ez a fogalmi kör, tematika nem fér bele egyik kialakult és használatos tudományrendszerezési, könyvtári vagy dokumentációs rendszerbe sem, és amint maga a tudományszervezés is új ágazatként, quasi új diszciplínaként jelentkezik, ugyanúgy ennek dokumentációja is a tudományos tájékoztatásnak új ágaként alakul ki, amelynek megvan a maga sajátos fogalmi, tematikai, módszertani, rendszerezési problematikája. Amint a modern gazdasági élet bonyolult mechanizmusa, az ipar, a közlekedés stb. fejlődésében mind nagyobb szerepet játszik a szervezés és ennek tudománya, nem kevésbé indokolt a tudományos munka szervezésének és a kutatásszervezésnek tudományos jellegét tulajdonítani, és a tudományszervezésben legalább annyira összpontosulnak a tudományos munka elemei, mint a szervezéstudományban. Amilyen mértékben a tudomány egyre nagyobb szerepet tölt be a társadalom és a gazdasági élet fejlődésében és szervezésében — és ez a szerepe rohamosan növekedik a műszaki fejlődéssel, a tudományos-műszaki forradalom kibontakozásával —, olyan mértékben nő a tudományszervezésnek és ennek szerves részeként a tudományszervezési dokumentációnak a jelentősége.

Továbbá *a tudományszervezés mint gyűjtőfogalom*, amelybe beletartozik széles értelemben a tudományelmélettől kezdve a tudományos munka üzemgazdaságtani kérdésein keresztül a tudományos tájékoztatásig a tudományos munka valamennyi vonatkozása, maga is tudományos jellegű munkává alakul át. E sajátos tudományos tevékenységen — a tudományszervezésen — belül, amely magába foglalja a tudomány szervezésének egészét, a képzést, a munkaerőgazdálkodást, a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos kérdéseket stb., központi, súlyponti helyet foglal el *a kutatás* mint a tudomány *leghatékonyabb eleme*, amelynek legnagyobb a szerepe *a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatában*. Ennek megfelelően *a kutatásszervezés* a tudományszervezés leglényegesebb eleme, illetve dokumentációs síkon, a kutatásszervezés dokumentációja.

Logikai sémában ábrázolva:

TUDOMÁNY (egész)
Kutatás (rész)

TUDOMÁNSZERVEZÉS (egész)

Kutatásszervezés (rész)

TUDOMÁNSZERVEZÉSI DOKUMENTÁCIÓ (egész)

Kutatásszervezési dokumentáció (rész)

A tudományszervezési dokumentáció szinoptikus táblázatos rendszerezési vázlatában ennek a logikai sémának megfelelően kapcsolódnak a tudomány egészének kérdéseihez a kutatás kérdései, illetve a szervezés és a szervezési dokumentáció, ily módon alkotva szoros egységet az egész és a rész, illetve az általános és a különös.

A tudományszervezési dokumentáció fogalmi körébe továbbá, értelemszerűen beletartozik nemcsak a tudománynak általában és a kutatásnak különösen, a társadalomra, a tudományos-műszaki forradalomra, a műszaki fejlődésre, a gyakorlatra gyakorolt hatása, hanem egyenértékűen fordítva is: a termelés állandó hatása a tudományra, a kutatásra. Nemcsak a tudományos eredmények átvitele a gyakorlatba, hanem a gyakorlati (például az ipar műszaki fejlődésével kapcsolatos) eredmények elméleti általánosítása és továbbfejlesztése a tudomány által egyaránt és azonos értékrendben tartozik a tudományszervezés, illetve a tudományszervezési dokumentáció körébe.

A tudományszervezési dokumentáció gyakorlati szervezése és működése során a vonatkozó tematika irodalmának feldolgozásában (állami szervek határozatai, törvények, rendeletek, költségvetések, testületi közgyűlési és intézeti jelentések, tudományos évkönyvek, monográfiák, cikkek stb.) éppen a tematika komplex volta miatt fokozottan fontos a válogatás és a feltárás módja. A feldolgozásra kerülő dokumentumokban található fő gondolatmenetek, tézisek, új problémafelvetések, megoldási kísérletek, esetleges megoldási módok, az esetleges nemzetközi analógiák feltárása áll előtérben. Különös figyelemre tartanak igényt a vonatkozó dokumentumok elméleti, rendszerezési, igazgatási, módszertani és közgazdasági vonatkozásai. A leíró részek, konkrét anyag- és adatszolgáltatások (tervbeszámolók és tervek, költségvetési adatok, statisztikák, szervezeti leírások stb.) hozzáférhetővé tétele ugyancsak elsőrendű feladat. Mindez természetesen a tudományági dokumentációra általában is vonatkozik, de a tudományszervezési dokumentációra hatványozottabban, mivel anyagát bármely más dokumentációval szemben sokrétűbb, heterogénebb információtermékből nyeri.

A tudományszervezési dokumentáció összetettségéből eredő sajátosságainak megfelelően a feltárás módjainak mind jobban meg

kell közelíteniök az alkotói módszereket, pontosabban ezeknek az *anyaggyűjtési- és feldolgozási fázisait*, vagyis nem egyszerűen címeket, referátumokat és egyéb szokásos dokumentációs vagy bibliográfiai adatokat kell nyújtania, hanem a dokumentumokat tartalmuk szerint valóban közel kell vinnie a kutatáshoz, anélkül, hogy elmosódna a kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti választóvonal.

A tudományszervezési dokumentáció amellelt, hogy transzmisszió a szakirodalom és a kutatómunka között, tárgyából következően *sajátos átmenet* is lehet a dokumentáció és a kutatómunka között. A tudományszervezési dokumentációnak ipari analógiával nem egyszerűen a kutatás „anyagellátását”, „nyersanyagszükségletét” kell biztosítania, hanem „*kutatási félkésztermékeket*”. Ez egyben elméletileg a tudományos tájékoztatási munka perspektivikus fejlődése is. Ez azt jelenti, hogy a választóvonal a tudományszervezési dokumentáció és a kutatás között lényegében a következtetések levonása, adatok általánosító értékelése, minősítése, a tudományos általánosítás, amely már a tudományszervezési alkotó munka sajátja.

A „kutatási félkésztermék” produkálása annyiban áll, hogy a tudományszervezési dokumentáció (és „*mutatis mutandis*” az egyéb dokumentációk is) *tematikusan, táblázatosan, tanulmányszerűen* feldolgozza a dokumentumokat, az adatokat módszertanilag összemérhetővé teszi (különböző országok statisztikai adatait például), egymáshoz való arányaikat értékeli, a leírásokat (szervezeti és igazgatási sémák, kutatóintézetek belső struktúrája, tudományos költségvetési rendszerek, gazdaságossági számítási módszerek stb.) nemzetközileg is egybeveti — *ennyiben korlátozottan kutatójellegű feladatokat is ellát*. Nem végez azonban mindezek alapján tudománypolitikai és szervezési elemzést, nem általánosít, nem dolgozik hipotézisekkel, nem folytat kísérleteket — mindez már a kutatás sajátja.

Más kérdés, hogy a tudományszervezési dokumentáció tárgya részben a tudományos tájékoztatás elmélete és módszertana is mint a tudományos munka szerves része, egyik alkotóeleme, amely a maga során egyéb kutatásokhoz hasonlóan magán viseli a tudományos kutatás felsorolt sajátos jegyeit, de ez már a tudományos tájékoztatás kutatásába tartozik.

A tudományszervezési dokumentációnak az általánosítható elméleti és szervezési-módszertani kérdéseken túlmenően, országonként és az egyes országokon belül is meglehetnek és meg is vannak a konkrét tudománypolitikai szükségességekéből és igényekből adódó szervezeti sajátosságai, formái. Ezek a szervezeti keretek és formák világ-

szerte átalakuláson mennek keresztül, a tudományszervezés és ettől függően a tudományos tájékoztatás kialakuló helyének, szerepének megfelelően. A tudományszervezési dokumentációnak mind hatékonyabb formái alakulnak ki és reális lehetőségek bontakoznak ki arra — különösen a szocialista államokban, amelyekben a tudomány is az egységes népgazdasági terv része —, hogy tevékenységi köre kiszélesedjék.

Így többek között célszerűnek látszik a tudományszervezési dokumentáció *szervezeti centralizációja* bizonyos kérdésekben úm. külföldi tudományos és műszaki fejlesztési jellegű tanulmányutakról készült jelentések nyilvántartása és ezekből köteleespéldány szolgáltatás, országos kutatási témanyilvántartás és a befejezett (nem publikált) témákról köteleespéldány-szolgáltatás. Ezek mellett egyéb olyan kisebb, de gazdaságilag nem elhanyagolható feladatok is ide tartozhatnak, mint egy országon belül az országos tudományos fordításnyilvántartás és a szakfordítások köteleespéldány-szolgáltatása és egyéb hasonló nyilvántartások megszervezése, amelyek hatékonyan szolgálhatják a tudományszervezést.

A tudomány közvetlen termelőerővé válásának folyamatából következően alakul ki a tudományszervezés és ennek megfelelően a tudományszervezési dokumentáció is. Ez a folyamat így ábrázolható: *tudományos-technikai forradalom* → *tudomány mint közvetlen termelőerő* → *tudományszervezés* → *tudományszervezési dokumentáció*.

Az e részben kifejtettek ennek a folyamatnak az utolsó szakaszát mint az az előző három *szerves kiegészítőjét* igyekeznek *fejlődésében* és a maga bonyolultságában, kölcsönhatásaiban és perspektívájában tükrözni. Így egy rohamos fejlődési folyamatról lévén szó, szükségképpen vitatható, problematikus elemeket is tartalmazhat a tudományszervezési dokumentáció tematikája, rendszerezése, nem utolsósorban az ágazati dokumentációkhoz való viszonyában.

A tudományszervezési dokumentáció központosított, a tudománypolitikát és a tudományszervezést, valamennyi tudományágat felölelő szervezése összefüggésben és kölcsönhatásban van a *tudományági*, sőt az *intézeti*, *üzemi* hasonló tevékenységgel, ez utóbbiak megfelelő *tárgyi-tematikai* leszűkítéssel, korlátozással. A tudományági dokumentációk fokozatosan kiegészülnek a tudományszervezési dokumentáció tematikájával a tárgyakat képező tudományágakat illetően. Ez lehetővé teszi a folyamatos részletekbe menő tudományági, intézeti, üzemi, hazai és nemzetközi kutatásszervezési metodikai összehasonlítást, tapasztalatcserét és kiegészíti az országos szinten

folyó ilyen irányú, a teljes tudományos tevékenységre kiterjedő tudományos tájékoztatást.

Ily módon válik a tudományszervezési dokumentáció *egységes elvi és módszertani alapokon*, a centralizáció és decentralizáció, a kooperáció és a specializáció hatékony kombinálásával a tudományos munkának és a gazdasági fejlődésnek is egyik elemévé, *maga is bizonyos mértékig közgazdasági kategóriává* válva. És ez egyben meghatározza helyét is a társadalmi munkamegosztásban.

IV. A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁS EGYES KONKRÉT ESZKÖZEI ÉS MÓDSZEREI

1. AZ ÁLLOMÁNYGYARAPODÁSI JEGYZÉKEK FUNKCIÓI ÉS SZERKESZTÉSÜK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRAKRA

a) *Könyvgyarapodási jegyzékek*

A szakirodalomnak meglehetősen mostoha területe az állománygyarapodási jegyzék, jóllehet előállítása igen munkaigényes, költséges és ami fontosabb: használata sokrétű, egyike a *legszélesebb hatósugarú* könyvtári szolgáltatásnak, illetve kiadványfajtának.

Az állománygyarapodási jegyzéknek különösen a társadalomtudományok területén van jelentősége, ahol a könyv mind a mai napig és — e diszciplínák jellegénél fogva — feltehetően a jövőben is fenntartja a folyóiratok mellett primér ismeretközlő szerepét. Más a helyzet a természet- és műszaki tudományoknál, amelyeknél az ismeretközlés fő eszközévé a technikai fejlődés sürgető igényei miatt egyre inkább a gyors és sűrű megjelenésű folyóirat vagy az intézeti kutatási jelentés válik. Ennek tudható be a műszaki- és a természettudományok területén a dokumentáció nagyarányú kibontakozása és sokféle szolgáltatása is, míg a társadalomtudományokban, ha esetleg csökkenő mértékben is, de a könyv megőrzi „rangját”, és távolról sem szorul olyan mértékben háttérbe. Ebből a szempontból vizsgálva a könyv szerepét a társadalomtudományokban, figyelembe véve e tudományterületeken a dokumentációnak bizonyos mértékben szükségyszerű korlátozottságát, továbbá az irodalomfeltárásnak hagyományos eszközeit és módszereit (cédulakatalógusok, gyarapodási jegyzékek, bibliográfiák stb.), nyilvánvalóvá válik az egyik ilyen eszköznek, az állománygyarapodási jegyzéknek a jelentősége.

Az állománygyarapodási jegyzékek vizsgálata azt tanúsítja, hogy az utóbbi években maguk is átalakuláson mennek keresztül, funkcióik kibővülnek, szerkesztésük egyre változatosabbá válik, és alapvető funkciójuk fenntartása, ti. a kurrens gyarapodásról szóló tájékoztatás mellett ilyen vagy olyan formában túlnőnek az egyszerűen „új könyveink”-szerű jegyzékek keretein.

A vizsgálathoz mindenekelőtt a közgazdasági gyarapodási jegyzékek szolgálnak alapul, mint olyan diszciplínáé, amely a maga összetettsé-

gével alkalmas egyéb társadalomtudományi területeken megjelenő jegyzékekre érvényes tanulságok levonására is.¹

A közgazdasági állománygyarapodási jegyzékekkel kapcsolatos megállapítások nagyban-egészben vonatkoznak a többi társadalomtudományok területén megjelenő jegyzékekre is, mint ahogy maguk a közgazdasági jegyzékek sem jelentkeznek teljesen tiszta formában, hanem tartalmazzák az egyéb társadalomtudományi diszciplínák (szociológia, szociálpolitika stb.) kiadványait is. Szerkesztés és módszer szempontjából pedig bizonyos általános, tudományterülettől független műfaji tapasztalatok is adódnak.²

Állománygyarapodási jegyzéken azt az időszakos kiadványjellegű könyvtári szolgáltatást értjük, amelynek rendeltetése a kutatók folyamatos tájékoztatása az adott könyvtár (vagy könyvtárak) új szerzeményeiről, függetlenül a szerzemények megjelenési idejétől, témájától, kiadási helyétől, nyelvétől és előállítási formájától.

A hangsúly az új – a könyvtárban új – szerzeményen van, ideértve az esetleges eddig fel nem tárt vagy rekatalogizálásra kerülő könyvanyagot. A könyvtárak egy része viszont tudatosan kizárja jegyzékeiből a régiebb (rekatalogizált vagy antikvár) anyagot, s csupán az utolsó 10 vagy az utolsó 4–5 évben megjelent kiadványokat tünteti fel.

Elvileg felvetődik a kérdés, hogy a könyvtárnak kötelessége-e minden új szerzeményt felvennie a gyarapodási jegyzékbe? Korántsem. Mindenekelőtt: a gyarapodási jegyzék elsősorban az új megjelenésű, a korszerű tudományos igényeket kielégítő művek beszerzéséről tájékoztat, ezt kiegészítik az ökonomikus és tudományos szempontú válogatással felvett régi kiadású könyvek, de csak olyanok, amelyek bizonyos tudományos vagy tudománytörténeti értéket képviselnek. Továbbá: a könyvtár diszkrecionális joga, hogy a kiadásilag is új könyvekből mit vesz fel a jegyzékbe, illetve hagy ki abból. Könyvtártípustól, az olvasók (kutatók) körétől, a könyvtár profiljától függően lehet csak és kell eldönteni, hogy mi kerüljön a jegyzékbe.

¹ A téma első felvázolása a szerzőnek a Magyar Könyvszemle 1958. 1. számában megjelent* cikke: *Közgazdasági Könyvtárak gyarapodási jegyzékei.* 87–89. l.

² A kurrens könyvtári gyarapodásról szóló egyéb tájékoztatói eszközöktől és módszerektől (új könyvek szabadpolcos elhelyezése „bongészésre”, permanens borítólap kiállítás, gyorsjegyzékek, figyelő kartonok stb.) eltekintünk, mivel ezek ugyan hasznos kiegészítői az új szerzeményekről való tájékoztatásnak, de műfajilag más jellegűek.

A könyvek (kiadványok) témáját tekintve jóval kisebb mértékben van a válogatásnak indokoltsága. A kifejezetten káros vagy valamilyen szempontból súlyosan kifogásolható művek kivételével az új szerzeményeknek a jegyzékben a helyük. (Az előbbi kategóriába tartozó kiadványok esetében a könyvtár gyakorolja azt a jogát, hogy kölcsönzésüket korlátozza, megszorítsa szükség esetén — függetlenül a gyarapodási jegyzékben való feltüntetésüktől.)

A kiadványok nyelve viszont — lévén tudományos könyvtárakról szó — nem játszhat szerepet a jegyzékbe történő felvételnél. Ebből a szempontból semmiféle válogatás nem látszik racionálisnak.

Viszont — anélkül, hogy a kiadási hely válogatási kritérium lehetne általában, hiszen tudományos szempontból ilyen kritérium eleve nem lehetséges — különböző megfontolások érvényesülhetnek a tekintetben, hogy a gyarapodási jegyzék tartalmazza-e a saját ország publikációit is (amelyek a nemzeti bibliográfiában amúgy is hozzáférhetők), vagy kifejezetten a külföldét. Bármilyen séma helytelen volna. Mindkét gyakorlatnak megvan a létjogosultsága, a kutatás szempontjai mindenesetre a teljesség mellett szólnak, vagyis a nemzeti anyag feltüntetése mellett.

A válogatás kritériumai között azonban feltétlenül figyelembe kell venni azokat a nem-hagyományos kiadvány jellegű dokumentumokat, amelyek esetleg a nemzeti bibliográfiába nem kerülnek be, de a kutatók érdeklődésére számot tarthatnak (például sokszorosított, kis példányszámban közreadott intézeti tervek és beszámolók, kutatási jelentések, nagyobb volumenű, de belső használatra szánt intézeti bibliográfiák, disszertációk és egyéb hasonló jellegű „kiadványok”). A nemzeti bibliográfiák gyakorlata nem egyértelmű e téren. Az utóbbi időben a nemzeti könyvészetek egy része — így a Magyar Nemzeti Bibliográfia is — felveszi a tartalmilag jelentős sokszorosított kiadványokat is. Sok esetben az effajta anyag kutatási szempontból érdekesebb lehet a nyomtatott kiadványoknál, a gyarapodási jegyzékekben tehát mindenképpen ott a helyük.³

Ezzel szemben elég csak a katalógusokban nyilvántartani azokat az elavult vagy politikailag káros irodalmi termékeket, amelyeket a könyvtár valamilyen megfontolásból beszerez vagy megőriz, de amelyek a gyarapodási jegyzék használhatóságát nem növelik, hanem ballasztként hatnak.

³ Ennek a fontos dokumentumfajtának nyilvántartását, feltárását — ha más kiindulópontból és nézőpontból is — Györe Pál tanulmánya tárgyalja: *A kutatási jelentés*. Budapest 1962. OMK. 91 l.

A gyarapodási jegyzék teljessége tehát nemcsak gyakorlatilag, de elvi megfontolásokból is mindent összevetve *korlátozott teljesség*, abban az értelemben, hogy a kiadványokat válogathatja a megjelenés ideje szerint (egy bizonyos időhatárt vonhat meg vagy korlátozva közli a régi kiadványokat), téma szerint — ha kis mértékben is — de ugyancsak válogathat. A megjelenés helye, nyelve és előállítási forma tekintetében viszont teljességre törekvő, végül alternatívan közli vagy sem a nemzeti irodalmat.

Az előbbiekből következik, hogy az állománygyarapodási jegyzéknek feladata a válogatott kurrens állományfeltárás, nem pedig feltétlenül és mechanikusan a teljességre törekvés. A katalógushálózatnak kell tükröznie a teljes állományt, míg a gyarapodási jegyzékek számainak ennek bő „kivonatát”. (Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha a könyvtár megszervezésekor egyidejűleg megindította gyarapodási jegyzékét is.)

Katalógus és gyarapodási jegyzék szoros, objektív összefüggésben áll egymással. A katalógus teljesebb, pontosan: a teljes állományt tükrözi, szemben a gyarapodási jegyzékkel, amely tudatosan korlátozott teljességű, tehát bizonyos szubjektív elemet is tartalmaz. E vonatkozásban a gyarapodási jegyzék — legkorszerűbben kifejlődött formájában — a katalógus és a bibliográfia között helyezkedik el, szervesen, szorosan közel a katalógushoz, de valamelyes átmenetként a bibliográfához (bővebben kifejtve a szakbibliográfiai funkciót tárgyaló résznél).

Az állománygyarapodási jegyzék nemcsak tájékoztató jellegű szolgáltatás a kutatók részére, hanem a katalógushálózathoz hasonlóan munkaeszköz. Munkaeszköze a kiadó könyvtár olvasó- és bibliográfiai szolgálatának, de munkaeszköze más könyvtáraknak is, így többek között a szerzeményezéshez, lelőhely megállapításhoz, reference munkához és így tovább. (Az indexelés — erről a szerkesztés során lesz szó — nagyban elősegíti többrétű használatát.)

A *kurrens és válogató jellegű állományfeltárási tájékoztató alapfunkció* mellett, az állománygyarapodási jegyzékek így módon egyéb funkciókat is betölthetnek és be is töltenek.

Vegyük sorjába az állománygyarapodási jegyzékek lehetséges főbb funkcióit.

a) *Lelőhelykatalógus funkció*

Szakkönyvtári viszonylatban hangsúlyozottabban érvényesül a gyarapodási jegyzékek egyik általános vonása, nevezetesen: szűkebb érte-

lemben vett lelőhelykatalógus funkciót is betöltenek. Ily módon hasznos kiegészítői a központi címjegyzékeknek, kollektív katalógusoknak is. Abban az esetben pedig, amikor több könyvtár közösen ad ki állománygyarapodási jegyzéket, ez — ha korlátozott mértékben is — kurrens szakmai, tudományági központi katalógus szerepét is betöltheti.⁴

Kérdéses azonban, hogy akár országos, általános gyarapodási jegyzék, akár tudományági központi címjegyzékek esetén — mindkét esetben hangsúlyozottan nem egyszerű cédulanyilvántartást, hanem kurrens kiadványokat feltételezve — van-e létjogosultsága az egyedi, illetve országos, általános jegyzék létezése esetén tudományági — szakmai gyarapodási jegyzékeknek. Elméletileg aligha, gyakorlatilag az adott központi címjegyzékek köre, terjedelme, hatósugara, szerkesztése, periodicitása és a feldolgozás gyorsasága — egyszóval a kutatás szempontjából való használhatósága — dönti el a kérdést. Mindezt egybe kell vetni az adott ország könyvtárügyének szervezettségével és esetleges kutatási sajátosságaival. Az olyan fajta általános központi gyarapodási jegyzékek, mint például az 1961-ben megindult Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke, az előbb említett követelmények szempontjából és a magyarországi tudományos viszonyokat figyelembe véve, alkalmasnak látszik arra, hogy mellőzhetővé tegye mind a tudományági, mind az egyedi gyarapodási jegyzékeket.⁵

Az egyedi és a központi (szakmai vagy általános) gyarapodási jegyzék összefüggése azonban nem ilyen egyszerű és egyértelmű, annak ellenére, hogy a „pars pro toto” elve alapján is elméletileg, mindenhol, ahol erre lehetőség van, a központi gyarapodási jegyzék

⁴ A központi címjegyzékek fogalmát, problematikáját a periodikák szempontjából, de értelemszerűleg számos vonatkozásban a könyvekre is érvényesen, gazdag nemzetközi irodalomfeldolgozás alapján Sz. Németh Mária tanulmánya tárgyalja: *A központi folyóirat címjegyzék kérdései*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai. 12. Budapest 1959. 44 l., továbbá a központi katalógusok általános problematikájára vonatkozóan lásd Sz. Németh Mária másik tanulmányát: *A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon*. Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai 14. Budapest 126 l. Sajátosan társadalomtudományi vonatkozásban, az új beszerzésekről való tájékozódást, a kollektív jegyzékek kérdését megvitatta a lengyel társadalomtudományi és közgazdasági könyvtárosok 1957. évi tanácskozása. *Przegląd Bibliograficzny Pismienictwa Ekonomicznego*. 1957. 2. sz.

⁵ Megjelenik havonta az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában, két sorozatban: természettudományok, társadalomtudományok. Lényegében magába foglalja a teljes Magyarországra beérkező külföldi könyvanyagot.

megvalósítása látszik a legcélravezetőbb megoldásnak. A kétféle jegyzéknek ugyanis nem egészen azonos a rendeltetése. Az egyedi jegyzék (vagy néhány könyvtár közös jegyzéke) arra a kérdésre válaszol, hogy *egy vagy néhány könyvtárnak mi az új gyarapodása*, míg a központi jegyzék arra, hogy *adott országba milyen külföldi tudományos irodalom érkezett be*. Ez utóbbinál tehát elmosódik, jelentéktelenné válik a kutató szempontjából az adott könyvtárnak teljes gyarapodása, viszont előtérbe kerül maga az irodalom. A kutató így módon elveszti a könnyű és folyamatos áttekintést egy könyvtár úgyszólván teljes gyarapodásáról, helyette viszont *magasabb hatásfokú és szintű* tájékozódást nyer általában a világ tudományos irodalmáról, de szűkebb szakterületének irodalmáról is. Korunkban ma már a legjobb adottságokkal és lehetőségekkel rendelkező könyvtár (egy könyvtár) sem képes kielégíteni az összes igényeket, erre csak a könyvtárak összessége alkalmas. Ez a kérdés viszont már elvezet a könyvtárpolitikához.

E helyütt csak annyit jegyünk meg ezzel kapcsolatban, hogy a szocialista országokban a könyvtárak szervezésében általában érvényesülő *hálózati elv* minőségi változást jelent a könyvtárpolitikában, és témánk vonatkozásában alkalmas a könyvtárak közötti kooperáció specializáció és a munkamegosztás megvalósítására és az ezekkel kapcsolatos gazdaságos megoldásokra — amelyeknek egyik jelentős eszköze kétségtelenül a központi gyarapodási jegyzék is.

Az előbbieken kifejtettek teljesen a központi gyarapodási jegyzékek mellett szólnak. De vannak az egyedi vagy a tudományági kollektív jegyzékek mellett is érvek, és hogy ezek mennyire reálisak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kurrens, rövid periodicitású (egy hónapos) — a magyaréhoz hasonló — központi gyarapodási jegyzékre viszonylag kevés a példa, mind a szocialista, mind a nyugati országokban. Figyelmen kívül hagyva a nyilvánvalóan ható konzervatív szemléletet e kérdésben („az én könyvtáram, az én gyarapodási jegyzékem”) és az egyedi gyarapodási jegyzéknek azt az előnyét, hogy egy könyvtárról viszonylag teljesértékű áttekintést nyújt folyamatosan, nyomós tudományos jellegű, tartalmi szempontok is közrejártsanak. Nevezetesen az egyedi vagy a tudományági közös gyarapodási jegyzék szakbeosztása, szerkesztése (mutatórendszere, utalásai, hivatkozásai, esetleges annotálása) —, mindaz, amit részletesen tárgyal a Szerkesztés és módszertan című rész — olyan előnyöket biztosít, amelyekre az általános központi jegyzék éppen általánossága miatt alkalmatlan.

Egy analógiával: amint a nemzeti könyvészet nem egyenlő a nemzeti szakbibliográfiák összességével, nem pótolja azokat (természetesen ez

megfordítva is érvényes), és valamelyik tudományág nemzeti bibliográfiája nem egyszerűen a nemzeti bibliográfia bizonyos szakcsoportjának (vagy szakcsoportjainak) mechanikus kumulációja, ugyanúgy nem egyenértékű az általános központi gyarapodási jegyzék bizonyos szakcsoportjainak egyszerű kumulációja a tudományági, szakmai gyarapodási jegyzékekkel. Szinte azt lehetne mondani, hogy egyrészt a nemzeti bibliográfia és a nemzeti szakbibliográfiák összessége, másrészt az általános központi gyarapodási jegyzék és a tudományági-szakmai jegyzékek összessége nem egy dolog, de ... nem is kettő. Egy-egy tudományterület irodalmának átfogása, feldolgozása, címanyagának a kutatás sajátos igényeihez idomuló szerkesztése, a szakterület kutatójának megkímélése számára érdektelen szakoktól (bár a tudományoknak határterületekben való fejlődése ez ellen szólhat) mind-mind olyan gyakorlatot látszanak igazolni, hogy a kurrens, kisperiodicitású egyedi, illetve tudományági jegyzékek *mellett*, éves kötetben (kötetekben) összevontan, általános központi gyarapodási jegyzékszerűen is megjelenjen az adott országba beérkező külföldi irodalom.

Az eredeti kérdésfelvetésre visszatérve, az általános központi gyarapodási jegyzék és az egyedi, illetve tudományági-szakmai jegyzék közötti összefüggések és ellentmondások elemzése arra a következtetésre vezet, hogy egyik vagy másik létjogosultságának kérdését nem lehet pusztán spekulatív úton megoldani (átmenetek is elképzelhetők, pl. az egyedi jegyzékek mellett éves központi jegyzék), hanem minden esetben *konkrétan* kell azt az adott körülmények figyelembevételével megvizsgálni. Merev és mechanikus vagy-vagy szemlélet helyett rugalmas, a tudánypolitikai szükségletekből kiinduló, a lehetőségeket figyelembe vevő konkrét elemzés lehet célra-vezető.

Néhány országban kísérletek folytak — és részben folynak — társadalomtudományi, illetve közgazdasági közös gyarapodási jegyzékek kiadásáról. Erre egyik példa a jelentősebb lengyel társadalomtudományi-közgazdasági könyvtárak közös gyarapodási jegyzéke, amelyet sokszorosított formában a varsói Tervgazdasági és Statisztikai Könyvtár (Biblioteka SGPS) jelentetett meg CENTRALNY KATALOG WYDAWNICTV ZAGRANICNYCH TRESCI SPOLECZNO-EKONOMICZNEJ ZNAJDUJACYCH W POLSKICH BIBLYOTEKACH SPOLECZNO-EKONOMICZNYCH címen (A lengyel társadalomtudományi-közgazdasági könyvtárak új külföldi társadalomtudományi-közgazdasági könyveinek központi katalógusa).

A lengyel vállalkozáshoz hasonló volt az ÚJ KÜLFÖLDI KÖZGAZDASÁGI MŰVEK JEGYZÉKE (1955–1957), amely a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem szerkesztésében jelent meg a legjelentősebb közgazdasági gyűjtőköri könyvtárak bevonásával (Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Nemzeti Bank, Országos Tervhivatal, MTA Közgazdaságtudományi Intézete könyvtárai stb.). Ennek folytatásaként és kibővítve – kurrens cikkbibliográfiával egyetemben – jelenik meg a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, a Központi Statisztikai Hivatal és az MTA Közgazdaságtudományi Intézete könyvtárainak közös kiadványaként évi 12 számban, több más közgazdasági gyűjtőköri könyvtár bevonásával a KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ. Bibliográfiai Szemle.⁶ A KSIT műfajára nézve kurrens szakbibliográfiai jellegével egyenértékűen tudományági közös gyarapodási jegyzék, ebből következően korlátozott mértékű szakmai központi (közgazdasági-statisztikai) címjegyzék is. A közös gyarapodási jegyzékeknel tehát fokozottan érvényesül a lelőhelykatalógus funkció.

A szocialista könyvtárügy, amelynek – mint említettük – egyik jellemzője a hálózati elv érvényesülése, több példával is szolgál a hálózati közös gyarapodási jegyzékre (így Magyarországon az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ jelentetett meg kurrens hálózati szerzeményi jegyzéket). Általában kibonatkózóban van egy olyan fejlődési folyamat, amely a kutatás érdekeiből (a tudományos könyvtárak alapvető szempontjából) kiindulva, egyre inkább előtérbe helyezi a lelőhelykatalógus funkciót, e tekintetben pedig a különböző típusú kollektív gyarapodási jegyzékeké a vezető szerep.

β) Szerzeményezési funkció

A szerzeményi jegyzékek – legalábbis tudományos szakkönyvtári szempontból – fontos segédletei a szerzeményezési munkának. A szakfolyóiratok recenziós és szakirodalmi tájékoztató rovatai mellett (a kiadói katalógusokkal és prospektusokkal egyetemben) a gyarapodási jegyzékek a szerzeményezés fő bibliográfiai forrásai közé tartoznak.

⁶ Ismertetését lásd: Szepessy László, *Egy új közgazdasági-statisztikai bibliográfiai szemléről*. Közgazdasági Szemle. 1958. 4. sz. 443–444. l.

A többnyire meglehetősen késedelmesen megjelenő és az egyes tudományterületek sajátos igényeit szakozási (csoportosítási) szempontból megfelelően kielégíteni aligha képes nemzeti bibliográfiák, amelyek különféle kritériumok szerint válogatják ki a hazai kiadványtermés publikálendő címeit (pl. könyvkereskedelmi forgalomba nem kerülő anyagokat sok esetben fel sem vesznek), nem minden tekintetben alkalmasak szakkönyvtári szerzeményezésre.

E megállapítás érvényét némileg csökkenti, de lényegében nem változtatja meg az sem, hogy a nemzeti bibliográfiák egyre inkább súlyt helyeznek az utóbbi időben a kurrenciára, a gyorsaságra (a Magyar Nemzeti Bibliográfia áttérése például kéthetes ciklusra). A gyarapodási jegyzék természete szerint rugalmasabb (a közlendő címek válogatásának kritériumai egészen mások a nemzeti könyvészetben és a gyarapodási jegyzékben, a tételek csoportosításában jelentkező szükségyszerű különbségek stb.), és ennek a rugalmasságnak a kurrencia csak az egyik eleme.

A gyarapodási jegyzékek egy-egy tudományág irodalmát többnyire gyorsan, a kutatás igényeihez alkalmazkodó szakszerű rendszerezésben adják közre, tekintet nélkül a megjelenés körülményeire, az előállítás formáira. Ily módon a nemzeti bibliográfiák és a tudományági egyedi vagy kollektív gyarapodási jegyzékek legalábbis egyenértékű részei a szerzeményezés bibliográfiai forrásainak.

A gyarapodási jegyzékek egyik lényeges közös vonása a jegyzékekben szerepeltetett műveknek — többnyire az egyes tudományágak sajátos szempontjait figyelembe vevő — egyedi tematikus vagy tárgyszavas rendszerű csoportosítása. A csoportosításban általában nem a saját könyvtáraik tárgyi katalógusait követik, hanem valamilyen tematikus csoportosítást a nemzetközi társadalomtudományi bibliográfia-szerkesztési gyakorlat szerint.

Anélkül, hogy már itt foglalkozni kellene az állománygyarapodási jegyzékek szerkesztési kérdéseivel (az a Szerkesztés és módszertan című résznél történik meg), megállapítható, hogy azon jegyzékeknél, amelyek a könyvek mellett cikkmutatót is közölnek, a szerzeményi funkciót erősíti, ha a felsorolás nem vegyesen történik, hanem előre külön kivétítve a könyveket és utána külön a folyóiratcikkeket. Ez műfajilag is differenciáltabbá teszi a kérdéses jegyzékeket.

Azáltal, hogy a szakkönyvtári gyarapodási jegyzékek viszonylag gyorsan, az új szerzemények műfaji korlátozás nélküli felvételével, a kutatás sajátos igényeihez alkalmazkodó csoportosításban nyújtanak tájékoztatást, a szerzeményezési munkának egyik jelentős bibliográ-

fiai eszközévé válnak. Ily módon alkalmasak bizonyos keretek között — különösen vonatkozik ez a kollektív jegyzékekre — az állománygyarapítási munka koordinálását is elősegíteni.

γ) Szakbibliográfiai funkció

A kutatás igényeiből kiindulva több könyvtár az idők folyamán rátért az állománygyarapodási jegyzék és a kurrens cikkbibliográfia összekapcsolására, és ezáltal az állománygyarapodási jegyzék műfajilag átalakult tulajdonképpeni bibliográfiai szemlévé. Ez különösen akkor érvényes, ha több könyvtár közös vállalkozásáról van szó, mint amilyen például a már említett KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ.

Az állománygyarapodási jegyzék kereteinek kibővülése cikkbibliográfiával és az ebből származó kiadványfajta mindamellett magán visel bizonyos megkülönböztető jegyeket, mind a „tisztá”, „hagyományos” formában jelentkező gyarapodási jegyzékekkel, mind pedig a cikkbibliográfiákkal szemben. Ezek a megkülönböztető jegyek a következők:

A kurrens szakbibliográfiai szemleként is jelentkező állománygyarapodási jegyzék könyvanyaga egyfelől éppen szakbibliográfiai jellegénél fogva erősebben válogatott, tehát szűkebb, mint az önálló, „főhivatású” könyvszerzeményi jegyzékeké, másfelől a közölt cikkbibliográfiai anyag bármily gazdag legyen is, szemben a „tisztá” cikkbibliográfiával, mégis csak egy — kollektív kiadvány esetén esetleg néhány — könyvtár állományára szorítkozik, vagyis a bibliográfiával szemben, meghatározott állományt vagy állományokat tükröz. E vonatkozásban tehát hatósugara szűkebb, korlátozottabb (ezzel szemben betölt lelőhelykatalógus funkciót is, ami viszont a „tisztá” bibliográfiáknál hiányzik).

A leglényegesebb megkülönböztető jegy a bibliográfia és az állománygyarapodási jegyzék között mindenképpen az, hogy a bibliográfia — amellet, hogy nem korlátozódik egy vagy több meghatározott állományra — sokkal több szubjektív elemet tartalmaz. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a gyarapodási jegyzék, a katalógushoz hasonlóan lényegében „objektív” jellegű (bár ez utóbbival szemben több szubjektív elemet is tartalmaz), míg a bibliográfia (ezen szakbibliográfiát értünk itt) kifejezetten „szubjektív” jellegű.

A gyarapodási jegyzék (bizonyos szubjektív elemek mellett is) lényegében a könyvtári állomány objektív mozgását tükrözi, míg

a bibliográfiát a világ szakirodalmi termésén kívül semmi sem köti.

Következik-e vajon mindebből, hogy az állománygyarapodási jegyzékek kurrens szakbibliográfiai funkcióját fordítva is lehetne értelmezni, és beszélhetünk-e bizonyos kurrens szakbibliográfiák szerzeményezési jegyzéki funkciójáról? Közel a gondolat, hogy igen, különösen olyan kiadványok esetében, mint például a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Alapkönyvtára (Fundamental'naja Biblioteka Obscsesztvennüh Nauk AN SzSzsR) kurrens társadalomtudományi ágazati „bibliográfiái” esetében, amelyek azonban egyben a könyvtári gyarapodási jegyzékek funkciót is ellátják.

A Fundamental'naja Biblioteka 21 sorozatban teszi közzé folyamatosan 10 napos időköztől havi megjelenésig könyvgyarapodását és a könyvtárba beérkező folyóiratok cikkeinek anyagát tudományterületenként, többek között a művészettörténetre, irodalomtörténetre, archeológiára stb. vonatkozóan. Ezen kiadványok címükben nem viselik sem a bibliográfia, sem a gyarapodási jegyzék megjelölést, hanem általában az „Új irodalom ...” megjelölést használják, például: NOVAJA INOSZTRANNAJA EKONOMICSESZKAJA LITERATURA. Vüpuszk 10. *Literatura posztupivcsaja v Biblioteku sz 6 oktjabrja pò 5 nojabrja 1960 g.* (Kiemelés tőlem — R. Gy.). A hangsúly műfaji szempontból a kiemelt alcímen van, ti., hogy egy adott könyvtárban bizonyos időszakban beérkezett irodalom feldolgozásáról, közreadásáról van szó. Ebből következőleg a kiadvány gyarapodási jegyzék műfaj jellegét még erőteljesen aláhúzza az a tény, hogy közli a könyvek raktári jelzetét is. Ugyanakkor a kiadvány bibliográfiai jellegére utal erősen az a szerkesztési mód, hogy a könyvek, szemben a KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ-val, amely az egyes fejezetek élén a könyveket hozza betűrendben és nyomdajellel elválasztva utána a folyóiratcikkeket, a NIEL az egyes szakcsoportokon belül betűrend szerint vegyesen a könyvcímeket — amelyeknek gyarapodási-jegyzékszerűen megadják raktári jelzetét — és a folyóiratcikk-tételeket. Továbbá a NIEL sajátos szakcsoportosítása, a több szakcsoportba is kívánczó tételekre való utalások, az idegen nyelvű tételek címfordítása, mind-mind a kiadvány szakbibliográfiai jellegét domborítják ki.

Mindezek után valójában kurrens szakbibliográfiák gyarapodási jegyzéki funkciójáról van-e szó vagy pedig fordítva, gyarapodási jegyzékek szakbibliográfiai funkciójáról? Véleményünk szerint *mind-*

kettőről. Átmeneti formával állunk szemben, és a kérdést nem technikai-műfaji ismérvek döntik el, hanem az adott kiadvány, kiadványfajta *objektív rendeltetése, a kutatás szempontjából való használhatósága*. Kétségtelen, hogy a kutatót az érdekli, vajon az adott könyvtár meghatározott időszakban, milyen műveket szerzett be, de nem kevésbé érdekelt abban sem, hogy a könyvek mellett folyamatosan tájékozódjék a szakterülete legfrissebb eredményeit tükröző folyóirat-irodalomról is. Ha e kettőt történetesen egyben kapja, aligha gyengül ezáltal a tájékoztatás hatásfoka, sőt bizonyos tekintetben a kutató orientálódását ez a módszer elősegíti. A Fundamental'naja Biblioteka 21 sorozata együttesen tölti be a könyvtár gyarapodási jegyzékének szerepét is, a KSIT egy kiadvány keretében oldja meg három könyvtár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Központi Statisztikai Hivatal, MTA Közgazdaságtudományi Intézete könyvtárai) gyarapodási jegyzékének feladatát is, a kurrens szakbibliográfiai funkcióval párhuzamosan és egyenértékűen.

Az állománygyarapodási jegyzéknek tehát egy *átmeneti formájáról* van szó, amelyet a kutatás igényei hoztak létre a gyarapodási jegyzék és a cikkbibliográfia egyesítése útján, amely *műfajilag a könyvtári szolgáltatásokon és kiadványfajtákon belül a gyarapodási jegyzék és a kurrens szakbibliográfiai szemle között helyezkedik el*.

A gyarapodási jegyzékeknek az előzőkben elemzett *lelőhelykatalógus, szerzeményezési és kurrens szakbibliográfiai funkciói* érvényesülésének bizonyos szerkesztési-módszertani feltételei is vannak.

b) Szerkesztés és módszertan

A következőkben megvizsgáljuk a gyarapodási jegyzékek szerkesztését és módszertanát. Ennek tapasztalatai arra utalnak, hogy nemcsak funkciók tekintetében, hanem szerkesztésileg és módszertanilag is igen változatosak a gyarapodási jegyzékek. (Az elemzés kiegészítéseképpen, a tipográfiai elemek elrendezésének illusztrálása érdekében *faksimilekben* is bemutatjuk néhány gyarapodási jegyzék szerkesztési-módszertani variánsait. Lásd 175. l.

Bibliothek Nederlandsche Ekonomische Hoogeschool. Rotterdam.

AANWINSTENLIJST EN OVERZICHT VAN VOORNAMSTE TIJDSCHRIFTARTIKELN.

A Holland Közgazdasági Főiskola Könyvtárának gyarapodási és folyóiratcikk jegyzéke havonta jelenik meg. Tárgymutatószerű tartalomjegyzéket alkalmaz. Ez meglehetősen bonyolulttá teszi az áttekintést, tekintettel arra, hogy kizárólag betűrendben közli a fogalmakat lapszám megjelöléssel.

1960. decemberi számának tartalomjegyzéke például:

Inhoudsopgave

Accountancy, Boekhouden	blz. 20
Agrarische Vraagstukken	blz. 69—70
.	
Geld-, Krediet- en Bankwesen	blz. 9
.	
Statistiek	blz. 61—62
.	
.	

Címfelvétele:

ROSSER, J. B.

Logic for mathematicians, New York, McGraw—Hill. 1953. 23 cm.,
XIV, 530 blz. Met fign. en lit. opg.

PROCEEDINGS

Of the colloquium: the concept and the role of the model in mathe-
matics and natural and social sciences.

Synthese, Vol. 12 (1960) no. 2/3, blz. 125—319.

A könyv- és folyóiratcikk-tételeket vegyesen hozzá, feltüntetni a könyvek
mellett a folyóiratfolyamok raktári jelzetét is.

Bibliothèque de la Chambre de Commerce de Paris. Párizs.

CATALOGUE PERMANENT DES DERNIERS DOCUMENTS ENTRÉS (1. fakszimile.)

A Párizsi Kereskedelmi Kamara Könyvtárának évi 12 számban megjelenő
gyarapodási jegyzéke, amely feltüntetni az újonnan beszerzett folyóirat évfo-
lyamokat is (nem cikkeket!).

A jegyzék szerkesztése rendkívül gondos munka és bőven él a technikai út-
mutatás változatos lehetőségeivel. Címfelvételi példával illusztrálva (1960.
8—9. sz.):

1960	I—5
24360 — VERHAEGEN COSYNS (E.) — Traductions françaises	
de littérature russes et soviétiques 1945—1960.	
Bruxelles, Commission Belge de Bibliographie, 1960.	
In — 12, 516 p.	(825—201)
1956	I—2
24353 — TRAVAIL SOCIAL. — 1956—...	
Paris, Fédération Française des Travailleurs sociaux.	
In — 4°, (trimestriel).	(605.484)

A megjelenés évét a címfelvételen kívül is kivetítve közlik, a jobboldali
kivetített szám a szakrendi jelzet. A címfelvétel előtti szám az adott tétel jegyzéki

folyószámát jelöli (a jegyzék 1. számtól folyamatosan is számozott, minden tétel folyószámmal is jelölt, valamennyi oldalon feltüntetik az adott oldalon található folyószámokat tól—ig, pl. 24350 á 24359; a jegyzék új sorozata egyébként 1960-ban 14. évfolyamát fejezi be). A címfelvétel alatti kerekzárójeles jelzet a raktári szám.

A jegyzék tartalomjegyzéke feltünteti mind az oldalszámokat, mind pedig az egyes szakcsoportok kumulatív tételszámain (pl. I. Documents de références et sources de documentation nos. 24305—24361, pages 1 á 6). A tételszámokra utaló részletes tárgymutató segíti még az eligazodást a tartalomjegyzéken kívül.

Éves betűrendes tárgymutató és ötvenként kumulatív szisztematikus és szerzői, illetve címmutató segíti elő a kutató tájékozódását a könyvtár állományában.

A jegyzék kéthasábos szedése lehetővé teszi, hogy két példányos beszerzés esetén a kutatók vagy az érdekelt intézmények a jegyzék szétvágásával kiépítsék érdeklődési területüknek megfelelően, saját dokumentációs kartotékrendszerüket (dokumentációs funkció!).

A Catalogue permanent . . . jó példa arra, hogy a gyarapodási jegyzék különböző szerkesztési módszerekkel, bibliográfiai eszközökkel mennyire hozzáférhetővé, „élővé” tudja tenni a könyvtári állományt és — ha korlátozott mértékben is — a cédulakatalógust is pótolhatja *folyamatos kötetkatalógus formájában*, de mindenesetre hatékonyan kiegészítheti azt (katalógus kiegészítő funkció!).

British Library of Political and Economic Science. London School of Economics and Political Science. London.

MONTHLY LIST OF ADDITIONS (2. fakszimile.)

A londoni közgazdasági egyetem könyvtára havonkénti megjelenésű gyarapodási jegyzékének szerkesztési sajátossága az, hogy az egyes csoportokon belül a kiadási év sorrendjében sorolja fel tételeit (azon belül betűrendben), továbbá az egyes országok fővárosaiban kiadott könyveknel nem tünteti fel a kiadás helyét (pl. annál a francia nyelvű kiadványnál, amelynél hiányzik a kiadás helye, Párizs értendő).

Címfelvételi példa (1960. november. No. 159.):

1959

RAJKIEWICZ (A.) Problemy zatrudnienia. Książka i wiedza. pp. 80. R(p) HD 5/c 66

.

1960

.

A címfelvétel végén raktári jelzet.

Számonként, utolsó fejezetében sima betűrendben feltünteti a könyvtár periodikáit („serials”), külön-külön csoportosítva a kurrens hivatalos (pl. statisztikai évkönyvek) és a nem-hivatalos kiadványokat. Külön csoportosítva sorolja fel a megszűnt periodikákat („closed”). Példa:

UGANDA. Ministry of Commerce and Industry. Review of the activities of the Ministry, etc. Entebbe, Oct., 1958/Dec., 1959, 1st issue, to date. R(O) 676 U (Ry3)

Department of Labor. United States. Washington.

SELECTED LIST OF RECENT ADDITIONS TO THE LIBRARY.
(3. faksimile.)

Az Egyesült Államok Munkügyi Minisztériuma Könyvtárának havonta megjelenő válogatott gyarapodási jegyzéke. Tárgyszavas részletes csoportosításban, a tárgyszavak betűrendjében és ezeken belül ugyancsak betűrendben sorolja fel tételeit. Az egyes műveknek megadja raktári jelzetét, ezen kívül — szerkesztési sajátossága — füzetenként a hónap számát jelölve és 1-gyel kezdődően sorszámozva folyamatosan teszi könnyebben azonosíthatóvá a tételeket és segíti elő ezáltal kumulálásukat.

Példa címfelvételre (1961. 2. sz.):

- 2— 64 Aptheker, Herbert, ed. Disarmament and the American economy;
a symposium. New York, New Century Publishers, 1960.

Department of Political Economy. The John Hopkins University. Baltimore.

ECONOMIC LIBRARY SELECTIONS SERIES I: NEW BOOKS IN
ECONOMICS (4. faksimile 178.)

A John Hopkins Egyetem politikai gazdaságtani kara „közgazdasági könyvtári válogatások” című nyomtatott, annotált negyedéves kiadványa egyedülálló műfaji sajátossággal bír. A kiadvány — amely csak igen korlátozott mértékben tekinthető gyarapodási jegyzéknek — ugyanis kifejezetten szerzeményezési tájékoztatási jellegű, amennyiben annotált címfelvételei mellett szerepel a könyvek bolti ára (ez némely folyóirat recenziós vagy „beérkezett könyvek” rovatában szokott szerepelni, mint például az American Economic Review-nél), a könyveket A B C D E betűk valamelyikével minősíti, aszerint, hogy milyen évi kölgazdasági könyvvásárlási kerettel rendelkező könyvtárnak javasolja beszerzésüket (évi 250—1500 dollárig terjedő skála alapján), és ennek megfelelően osztályozza a könyveket A—D betűk között (például a C betűjelű könyveket elsősorban a III. kategóriába tartozó évi 500—1000 dolláros kerettel bíró könyvtáraknak javasolja), míg az E minősítésű könyvek beszerzését alternatív módon, vagylagosan.

Példa (1958. december. Series I. no. 20.):

24. INDIA, Government Planning Commission,

Review of the First Five Year Plan.

(Delhi: Government of India. 1957. Pp. IV. 479. Pap.) An official, sector-by-sector appraisal of the execution of India's First Five Year Plan. (D)

A kiadvány számonként 1-től kezdődően sorszámozza tételeit, számonként ad névmutatót és kb. 10 számonként kumulatíván.

Deutsches Wirtschaftsinstitut. Bibliothek. Berlin (NDK)

ZUGÄNGE IN DER ZEIT VOM...

Az NDK Nyugat-Németország gazdaságával és világgazdasági kérdésekkel foglalkozó kutatóintézete könyvtárának kéthetenként kiadott gyarapodási jegyzéke. Pontos címfelvételei mellett feltünteti a raktári jelzetet.

Címfelvétele (1960. Zugänge . . . 16.—31. Mai 1960):

Bernal, John D.: Welt ohne Krieg. — Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften. 1960. VII, 497 S. 19093

Ekonomický Ustav. Studijní oddelení. Československá Akademie Ved. Prága.

VYBER EKONOMICKÉ LITERATURY

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete tanulmányi osztálya által évi 12 számban kiadott gyarapodási jegyzék és cikk-bibliográfia két különböző részből áll: az első, „tisztá” formájú könyvtári gyarapodási jegyzék, a második annotált, decimális jelzetekkel ellátott cikk-bibliográfia dokumentációs célokat szolgáló, szétvágásra alkalmas formátumban.

Címfelvétele (1960. Cislo 3—5):

C 2162 Baranskij N. N. Ekonomiceskaja geografija
Ekonomiceskaja kartografija
1960, Moskva: Geografiz 452 str.

Fundamental'naja Biblioteka Obszesztvennüh Nauk AN SzSzsZr. Moszkva.

NOVAJA SZOVETSZKAJA EKONOMICSESZKAJA LITERATURA

(5. fakszimile.)

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Társadalomtudományi Alapkönyvtára 10 naponként megjelenő gyarapodási jegyzéke és cikkbibliográfiája az új szovjet közgazdasági irodalomról. Rendeltetését illetően és szerkesztésileg kurrens szakirodalmi tájékoztatónak felel meg, jóval túlmenve a gyarapodási jegyzékek „hagyományos”, „új könyveink”-szerű tájékoztatásán. Rendkívül részletező — talán túlságosan is aprólékos — egyedi szakrendszerben vegyesen közli a könyv- és a folyóiratcikk-tételeket. A könyveknek megadja raktári jelzetét (gyarapodási jegyzékek ismertető jegye!). Több csoportba is tartozó tételeknél utalókat alkalmaz (a megfelelő tételszámokra). Számonként 1-gyel kezdődően folyamatosan számozza tételeit. A tételek válogatva annotáltak (bibliográfiai jellemző!). Kéthasábosan tipografizálva.

Címfelvétele (1961. Vüpuszk 1. Literatura posztupivcszaja v Biblioteku sz 1 po 10 janvarja 1961 g.):

208.

Gruz. jaz.

Puicsadze, Noj Vardenovics.

BN Hozraszcsot i rentabel'noszt'szo-
2761 cialiszticeszkih predpriyatij. Tbiliszi,
P 129 „Szabcsota Szakartvelo”, 1960.
173 sz.
Opiszano po poszled. sztr.

A címfelvétel baloldalán kivetítve a raktári jelzet, a tételszámmal egysorban megjegyzés a kiadvány nyelvére.

A Novaja Szovetszkaja Ekonomiceszkaja Literaturához hasonlóan, a Fundamental'naja Biblioteka úgyszólván valamennyi társadalomtudományi területre vonatkozóan megjelentet kurrens egyesített gyarapodási és cikkbibliográfiai jegyzéket és ezek összességének könyvtételei adják az állomány gyarapodását.

Hamburgisches Weltwirtschafts Archiv. Bibliothek. Hamburg.

BIBLIOGRAPHISCHER WOCHENBERICHT (6. fakszimile.)

Auswahlliste der Neueingänge

A Hamburgi Világgazdasági Archívum Könyvtárának heti gyarapodási jegyzéke. Számonként 1-gyel sorszámozza tételeit, amelyek válogatottan annotáltak. „Länderkunde...”-fejezetében ország-rend szavakon belül csoportosítja anyagát (... Nigeria, Ostasien, Polen, Spanien...). A raktári jelzet mellett megadja a kiadványok bolti árát is. Címfelvétele részletező.

Példa az 1960. 26. számból (2. Juli. 1960. Auswahlliste der Neueingänge):

45. Henzler, Reinhold. Die Genossenschaft, eine
fördernde Betriebswirtschaft.

Essen: Girardet 1957. 228 S. 8°

DM 19.20

1959 A 573

Dem Verfasser kommt es darauf an...

.....
.....

*Institut für Wirtschaftswissenschaften. Bibliothek. Deutsche Akademie der
Wissenschaften zu Berlin. Berlin. (NDK)*

NEUERWEBUNGSLISTE. Auswahl.

A Német Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtárának kurrens, rendszertelen időközökben megjelenő gyarapodási jegyzéke. (A Könyvtár Neue Wirtschaftswissenschaftliche Literatur. Internationale Auswahlbibliographie című kurrens közgazdasági bibliográfiája főképp cikkanyagot tartalmaz, könyveket csak igen erős válogatással.)

Sajátos, részletező szakcsoportosításban sorolja fel tételeit teljes címfelvételt adva, az idegen nyelvű könyvek címfordítását feltüntetve, kivétítve a raktári jelzeteket (1961. 3. számból vett példa):

- 1961 Goceva, Rosica

585 Rabotnata zaplata na rabotnicite v promislenostata na Naroda
Respublika Bŏlgarija. Sofija: Izd. na Bŏlgarskata Komunisti-
ceskaja Partija. 1959. 164 S. 8° [Bulgar.]

[Der Arbeitslohn d. Arbeiterinnen in d. Industrie d. Volksre-
publik Bulgarien.]

*International Labour Office — Bureau International du Travail. Library —
Bibliothèque. Genf.*

**ADDITIONS TO THE LIBRARY — LISTE D'ACQUISITIONS (7. fak-
szimile.)**

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Könyvtárának évi 12 számban megjelenő gyarapodási jegyzéke. Évi 1-gyel kezdődő folyamatos lap- és tételszámozás, éves kumulatív névmutató. A raktári jelzet mellett megadja a művek decimális szakjelzetét is.

Címfelvétele (1959. 11. sz.):

1824 Hentzsch, Heinz.

Das Arbeitszeitrecht in der Deutschen Demokratischen Republik.
Berlin, Deutscher Zentralverlag, 1958.

102 p. (Deutsche Institut für Rechtswissenschaft. Arbeitsrecht.
Schriftenreihe, Heft 6) 331.81 (43) H 25

Az Additions to the Library sajátossága, hogy „melléklapként”, a „főlaphoz” hasonló szerkesztéssel SLAVIC SUPPLEMENT-et is tartalmaz. Ennek címe némileg megtévesztő, mert kizárólag a cirillbetűs, pontosabban a szovjet kiadványokat foglalja magába. A szerzők nevét transliterálja (zárójelben tünteti fel az eredeti cirillbetűs nevet), a címfelvétel egyébként teljesen követi az eredetit.

Library of Congress. Washington.

EAST EUROPEAN ACCESSIONS INDEX

Az Egyesült Államok nemzeti könyvtárának havonta megjelenő gyarapodási jegyzéke és cikkbibliográfiája a szocialista országok irodalmáról. (E mellé felveszi ezen országok reakciós emigrációs irodalmának termékeit is.) Annak ellenére, hogy az Index nevében viseli a „gyarapodás” megjelölést (1951–1957 között a kifejezetten „Accessions List” címet viselte), műfajilag egyike a legvitathatóbb kiadványoknak (erősen politizáló jellegétől eltekintve is, amelyre itt nem térünk ki). Az első a tulajdonképpeni gyarapodási jegyzék része, amely a kelet-európai országok és ezeken belül 17 szakcsoportban sorolja fel külön-külön a beérkezett monografikus és időszakos irodalmat, megadva bizonyos folyóiratoknak a tartalomjegyzékét, illetve közölve a beérkezett szám adatait. Raktári jelzetet nem tüntet fel. (Az Index második — nagyobbik fele — részletezett folyóiratcikk tárgymutató.)

Címfelvételi példa (1961. 3. sz.):

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT. 7. Kongresszus.

Budapest, 1959. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa, 1959. november 20—december 5. [Budapest] Kossuth Könyvkiadó, 1959. 222 p. [The 7th Congress of the Hungarian Socialist Workers Party, November 30—December 5, 1959]

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár — Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára — Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtára. Budapest.

KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ
Bibliográfiai Szemle. (8. faksimile.)

A három szerkesztő könyvtáron kívül magába foglalja a lényegesebb közgazdasági gyűjtőkörű magyar könyvtárak közgazdasági könyvgyarapodását is. Évi tizenkét számban megjelenő gyarapodási jegyzék és cikkbibliográfia. Két önálló részből áll: statisztika és közgazdaság. Számonként (statisztika és közgazdaság külön-külön) 1-gyel kezdődő tételszámozás. A könyveket nyomdajellel választja el a folyóiratcikkektől. Megadja az idegen nyelvű tételek fordítását is, továbbá a lelőhelykönyvtárak szígláját (lelőhelykatalógus funkció!). A kiad-

vány lényegében korlátozott mértékű kurrens tudományági központi katalógusnak is tekinthető.

Címfelvétele (1959. 7—8. sz.):

1. BIBLIOGRAFIA polskiej mysli ekonomicznej 1831—1871. Zeszyt
2. Zagadnienia społeczne. Warszawa. 1959. Zakład Nauk Ekonomicznych. IV, 196, XII p. A lengyel gazdasági gondolkodás bibliográfiája, 1831—1871. 2. rész.

KGI KSH

Ministère des Affaires économiques ... Direction Générale ... de la Documentation. Bibliothèque Centrale (Fonds Quetelet). Bruxelles.

ACCROISSEMENTS ... LISTE MENSUELLE

A belga gazdaságügyi minisztérium központi könyvtárának havi gyarapodási jegyzéke és cikkbibliográfiája. ETO-rendszer szerint sorolja fel az új könyvszerzeményeket és cikkcímeket vegyesen, az egyes szakcsoportokon belül nem is betűrendben, hanem szigorúan az ETO-jelzetek beosztási rendjében, ami a keresést nem könnyíti meg. Tartalomjegyzéke csak az ETO-ban járatos kutatót segíti, mert nincs tárgymutatója. Címfelvétele részletező, a bibliográfiai szakcsoportban közli a jelentősebb, ún. rejtett bibliográfiákat is (pl. könyveket). Az egyes tételek (a könyveket és folyóiratcikkeket tipográfiailag különbözteti meg) részletes ETO számszáma mellett megadja mind a könyvek, mind a folyóiratok raktári jelzetét is.

Tételeit nem számozza, a füzetek viszont folytatólagosan számozottak.

Címfelvétele (1962. 11. sz. 714—780. p.)

RILEY (Véra) 016: [65.012.1:519.28]

1958. — Bibliographie choisie.

V.: 1958. — Introduction à la recherche opérationnelle Paris, 1958, 8°, p. 186—203.

20.076 + 7.203

Az évszámot minden tételnél előrevetítve a cím előtt is közli.

Nations Unies. Bibliothèque. Genf.

LISTE MENSUELLE D'OUVRAGES CATALOGUÉS À LA BIBLIOTHÈQUE ...

Az Egyesült Nemzetek Szervezete genfi (volt népszövetségi) könyvtárának évi 12 számban nyomtatásban megjelenő gyarapodási jegyzéke (1963-ban 36. évfolyamába lépett). Részletes, egyedi szakcsoportosításban közli tételeit. Kivetítve megadja az ETO és a raktári jelzetet. Esetenként a címfelvételt kiegészítő tömör útbaigazítást is ad.

Címfelvétele (1963. 1. sz. 23. p.)

630(43) Deutsche Akademie der Landwirtschaftswissenschaften,

D 4852 Berlin. 10 [Zehn] Jahre — —. [Berlin? 1961?] 111 p. illus., map, diagrs. 30 cm.

Státni Knihovna CSR. Bibliografické Středisko Společenských Ved. Praha.

NOVINKY ZAHRANICNI LITERATURY. Marxizmus—leninizmus. Filosofie. Vedecky komunizmus. Stát i Právo. Historie. (9. faksimile.)

A Csehszlovák Állami Könyvtár évi 12 számban megjelenő kurrens központi címjegyzékszerű gyarapodási jegyzéke és cikkbibliográfiája. Évi 1-gyel induló folyamatos lapszámozás, külön-külön részben közli a folyóiratcikk- és a könyvtételeket a nemzetközi társadalomtudományi irodalomból. Válogatva annotálja tételeit, címfordítást minden esetben ad. A KSIT-tel szemben, nemcsak a lelőhelykönyvtárak szígláit közli, hanem a raktári jelzeteket is.

Címfelvétele (1960. Císló 8.):

Arnol'dov, A. I.: Kommunizm i kul'tura. M., 1960. 47 S.

SKRd 68.561, SKSV F 71.678

Kommunismus a kultura.

Amint a címfelvételből kitűnik, a kiadási helyet betűjellel közli, kiadót pedig egyáltalán nem közöl.

(A Novinky Zahranicny Literatury testvér-kiadványa a BIBLIOGRAFIE EKONOMICKE LITERATURY — amely a Csehszlovák Állami Könyvtár és a prágai, valamint a bratislavai közgazdasági könyvtárak évi 12 számban megjelenő bibliográfiai folyóirata. Szerkesztési szempontból hasonló a Novinky ...-hez.)

Zaklad Nauk Ekonomicznych. Polska Akademia Nauk. Varsó.

BIULETYN INFORMACYJNY BIBLIOTEKI ZAKLADU NAUK EKONOMICZNYCH P. A. N.

A Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtárának rendszertelenül megjelenő gyarapodási jegyzéke. Tételeit számozza és utal a több szakcsoportba is tartozó tételekre.

Címfelvétele (1959. 1—2. sz.):

6. SLOWNIK

Sygn. 2925

Maly slownik ekonomiczny.

Warszawa 1958 Pol. Wydawn. Gospod.

8° S. 1020

A bemutatott és elemzett gyarapodási jegyzékek azt tanúsítják, hogy e jegyzékek rendeltetése, hatósugara és használati köre, funkciója és szerkesztése rendkívül változatos, sokrétű.

A primér olvasószolgálati rendeltetésen túlmenően a modern kutatás igényeinek figyelembevételével megnyilvánul az a törekvés a könyvtárak részéről, hogy a gyarapodási jegyzékben rejlő *tartalmi tájékoztatási lehetőségeket* minél jobban kihasználják.

E törekvés megvalósítása során *ellentmondásos tendencia* nyilvánul meg. A gyarapodási jegyzék ugyanis — és ezt az előzőekben végzett konkrét elemzés bizonyítja — ennél inkább válik alkalmassá tájékoztatási funkcióinak betöltésére, annál kevésbé maradhat meg „klasszikus”, „tisztá” műfajú és formájú jegyzéknek. Műfaji korlátai, keretei tágabbá válnak, kibővülnek, tárgyi tartalmának

kiterjesztésével (cikkmutatókkal való összekapcsolása például) különböző, változatos szerkesztési-módszerbeli eljárások (például az indexelés többretű alkalmazása vagy az annotálás) által mind több bibliográfiai és dokumentációs vonással gyarapodik. Ennek egyik megnyilvánulása az, hogy a gyarapodási jegyzék némelyike szakbibliográfiai szemleként is (pl. *Fundamental'naja Biblioteka, Státni Knihovna C. S. R.*), némelyike kurrens tudományági központi katalógusként is (pl. *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató*) jelentkezik, mindezenetire a gyarapodási jegyzék mint könyvtári „műfaj”, mint kiadványjellegű szolgáltatás átalakuláson megy keresztül, tájékoztatói funkciói bővülőben vannak, kiterjednek, a gyarapodási jegyzék több vonatkozásban érintkezik a bibliográfiával és a dokumentációval.

Ez a tendencia különösen a szocialista könyvtárügyben figyelhető meg. Az államilag szervezett kutatás, a társadalomtudományok szerepe a szocialista országokban, a könyvtárügyben érvényesülő hálózati elv — mind abban az irányban hatnak, hogy a könyvtárak mindinkább kikísérletezzék, kialakítsák hozzájárulásuk sajátos formáit, eszközeit, módszereit a tudományos kutatáshoz. Ebből a szempontból, a tudományos munka tájékoztatói szempontjából mint e tájékoztatás egyik sajátos formája, módszere, eszköze vizsgálendő a gyarapodási jegyzék műfajilag, fejlődésében, a tudományos tájékoztatás egyéb formáival, eszközeivel való összefüggéseiben.

Szerkesztésileg, módszertanilag is tanulságos a gyarapodási jegyzékek vizsgálata. Anélkül, hogy műfajilag kiterjedne, szerkesztési módszerekkel (és itt nem a technikaiakra gondolunk, mint amilyenek például a különböző raktár és egyéb jelzetek kivetítése, a címfelvétel sajátosságai stb.), a gyarapodási jegyzékek némelyike jelentős katalógus kiegészítő funkciót is betölthet, mint például a Párizsi Kereskedelmi Kamara Könyvtárának *Catalogue Permanent*... című kiadványa. A szerkesztési eljárások további finomításával a gyarapodási jegyzék kötetkatalógussá fejleszthető ki (éves kötetek és ezek nagyobb időszakokra történő ciklusos kumulációja). A szerkesztési módszereket illetően több tekintetben a nyugati társadalomtudományi könyvtárak „hagyományos” jegyzékei figyelemre méltót produkálnak (pl. *Monthly List of Additions*).

A gyarapodási jegyzék — legalábbis társadalomtudományi szakkönyvtár vonatkozásában — többretű funkciójával, a benne rejlő tájékoztatói-bibliográfiai lehetőségekkel és ennek megfelelő változatos szerkesztési módszerek alkalmazása által a korszerű, színvonalas könyvtári tájékoztatói munkának nélkülözhetetlen eszközévé válik.

c) Folyóiratjegyzékek

A könyv állománygyarapodási jegyzékek funkcióitól, szerepétől, némileg eltér a folyóiratjegyzékek szerepe. A legfőbb formai megkülönböztető jegy a könyvgyarapodási jegyzékek periodicitásának viszonylagos sűrűsége, szemben a folyóiratjegyzékek leginkább éves megjelenésével.

Míg a könyvek áradatszerűen, egy éves időszakot tekintve is a könyvtárak szempontjából nagyjában megtervezhetetlenül, egyedileg jelennek meg, addig a periodikák, (folyóiratok, újságok, részcímes periodikák, sorozati jellegű kiadványok, évkönyvek, intézeti sorozatok és kutatási beszámolók, almanachok stb.) nagyobb részének (a szoros értelemben vett periodikáké, a folyóiratoké és a hírlapoké) beszerzése legnagyobbbrészt egy alkalommal történik meg évente,

tehát teljes évfolyamok állnak a kutatás rendelkezésére. Míg a monográfia könyvtári egysége egyedi, a példány, addig a periodikáké az évfolyam.

Ebből következik, hogy a folyóiratjegyzékek *minimális* periodicitása elvileg is legalább éves, ha rendszeresen jelennek is meg. Gyakorlatilag azonban nagyobb igényű folyóiratjegyzékek megjelentetése nem történik évenként, tekintettel arra, hogy összeállításuk rendkívül munkaigényes, egy évfolyam átfutása igen sok esetben jóval több mint egy év, a periodika állományváltozása általában nem olyan nagyméretű évenként, hogy tizenkét hónaponként új jegyzéket igényelne. (A változások pótlás-jegyzékekkel is nyilvántarthatóak a kutató számára.) Ezzel szemben az állománygyarapodási jegyzékek *maximális* periodicitása a használhatóság határain belül, legfeljebb éves lehet, de többnyire rövidebb a periodicitás: 1–3 hónap.

Bizonyos mértékig az előbbiekből is következik, hogy a folyóiratjegyzékek funkciói, szerkesztési módszerei kevésbé sokrétűek, nem kevésbé munkaigényesek, de egyszerűbbek, mint a könyvgyarapodási jegyzékeké, jóllehet számos területen — különösen a természet- és műszaki tudományokban — a modern és szakosított kutatómunka mind erőteljesebben támaszkodik a periodikákra, szemben a monográfiákkal.

Kutatósi szempontból a folyóiratjegyzékeknél fokozottan érvényesülnek bizonyos, a könyvgyarapodási jegyzékekkel szemben csak korlátozottabban megnyilvánuló követelmények.

E követelmények közül ki kell emelni a *kollektív jelleget*, a kollektív folyóiratjegyzékek, a folyóirat központi katalógusok jelentőségét. A folyóiratokra hangsúlyozottabban vonatkozik az, hogy egy könyvtár, a legkielégítőbb — gyakorlatilag megvalósíthatatlan — anyagi, raktározási és személyi ellátottság esetén sem képes járni valamennyi őt, illetve kutatóit érdeklő periodikus kiadványt. Ugyanakkor a tudományos munka szempontjából számbajöhető folyóiratok *tartalmilag* olyan szóródást mutatnak, hogy sok esetben egy évi 6–12 számban megjelenő folyóiratévfolyamból mindössze 2–3 cikk, tanulmány az, amely a kutatást érdekli, de ehhez a 2–3 cikkhez rendelkezni kell a teljes évfolyammal. (Más kérdés, hogy 2–3 cikket valamilyen fotósokszorosításban is a kutató rendelkezésére lehet bocsátani, de valamelyik könyvtárban meg kell lennie magának a folyóiratnak.)

További problémát vet fel, hogy különösen a társadalomtudományok területén nem elhanyagolható tényező a „lecture”-szerű olvasás, vagyis a folyóiratok átnézése, egy-egy cikk elolvasása függetlenül a kutatót konkrétan érdeklő témától. A kifejezetten „cél”-olvasást előmozdítják a különféle referálólapok, dokumentációs szemlék, bibliográfiák tucatjai, de mindezek nem pótolják az „eredeti” olvasás, tallózás élményét és asszociációs lehetőségeit.

Mindebből következik, hogy a könyvtárak tekintélyes számú folyóiratállománnyal rendelkeznek, helyesebben, a könyvtárak szükségszerűen *kiegészítik* egymást a folyóiratok tekintetében és még egy tudományágat illetően sem törekedhetnek teljességre, a könyvtárak *együttesen* tehetnek csak eleget az időszakos irodalom iránti igényeknek. Jól demonstrálja ezt a helyzetet egy felmérés, amely szerint a tudományos folyóiratok száma a XIX. század elején mintegy 100 volt, 1850-ben mintegy 1000, 1900-ban meghaladta a 10 000-et, míg 1960-ban hozzávetőleg meghaladja az 50 000-et.⁷

⁷ Chronique de l'UNESCO. 1960. 11. sz. 421. l.

A folyóiratoknak ez a valóban áttekinthetetlen és egyre növekvő mennyisége okozza, hogy a XX. század második felében tanúi vagyunk olyan közleményeknek, amelyek a tudományos folyóiratok „jövője”-vel foglalkoznak, és azt kérdésesnek tartják.⁸

Mindez a kollektív folyóiratjegyzékekkel összefüggésben arra utal, hogy különös jelentőségük van az effajta kiadványjellegű központi katalógusoknak, amelyeknek problematikája egyébként kívül esik vizsgálódásunk körén. (Ennek egyébként jelentékeny nemzetközi irodalma van, lásd 4. jegyzet. Ugyancsak nem foglalkozunk részletesen egy könyvtár teljes folyóiratállományát közreadó jegyzék műfajával sem, ami a könyvek kötetkatalógusával rokon.)

Néhány könyvtári — a könyvgyarapodási jegyzékekhez hasonlóan — közgazdasági könyvtári folyóiratjegyzék vizsgálata alkalmas — ha nem is olyan mérvű következtetések levonására, mint az előbbieknél — bizonyos szerkesztési-módszerbeli vonások, sajátosságok kiemelésére.

Deutsches Wirtschaftsinstitut. Archiv. Berlin (NDK).

VERZEICHNIS LAUFEND EINGEHENDER ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN (REGIONAL)

Az NDK nyugatnémet és világ gazdasági kérdésekkel foglalkozó intézetének 1956. júniusban sokszorosított formában kiadott folyóiratjegyzéke az intézet profiljának megfelelően regionális, földrajzi rendszerezésű. Felépítése: napilapok (NDK, Nyugat-Németország, külföld), folyóiratok (NDK, Nyugat-Németország, ENSZ és szakosított szervezetei: FAO — élelmezésügyi és mezőgazdasági szervezet, ILO — nemzetközi munkaügyi hivatal — stb., utána: európai országok, ázsiaiak, afrikaiak, amerikaiak, ausztráliaiak, ezeken belül az országok német betűrendje szerint).

Az országokon belül a folyóiratok betűrendben követik egymást. A jegyzék megadja az egyes folyóiratokra vonatkozó fontosabb adatokat: cím, alcím, megjelenés helye, hányadik évfolyamtól és mióta jár az archívumnak:

DIM — Berichte zur Lage auf den kapitalistischen Warenmärkten.

Deutsches Institut für Marktforschung. Berlin. 1955/II. ff.

.....

Wirtschaftswissenschaft. Berlin.

1. 1953 ff.

Nem jelöl periodicitást, ami a jegyzék használatát némileg megnehezíti.

⁸ Az IFLA (nemzetközi könyvtár-szövetség) folyóiratának, a Libri-nek 1956. vol. I. 7. számában (71–75. l.) Bourgeois, Pierre, *L'avenir du périodique scientifique*, továbbá Csapodi Csaba közleménye: *L'avenir des périodiques scientifiques*. Budapest 1958. 79–81. l. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai. 13. (Eredetileg megjelent a Revue de la Documentation-ban, a FID — nemzetközi dokumentációs szövetség — folyóiratának 1958. 3. számában.)

Institut National de la Statistique et des Études Économiques. Service Central de la Documentation. Bibliothèque. Párizs.

CATALOGUE DES PÉRIODIQUES FRANÇAIS ET ÉTRANGERS CONSERVÉS A LA BIBLIOTHÈQUE

A francia Országos Statisztikai és Közgazdasági Intézet Könyvtárának folyóiratjegyzéke nyomtatásban jelent meg a párizsi Person Kiadónál 1956-ban 175 l. terjedelemben. A jegyzék (amely egyébként számos hirdetést tartalmaz) mintegy 3000 tételt közöl. Felépítése: betűrendes rész, földrajzi rész (kiadási hely szerint: először a nemzetközi szervek, majd az országok francia nevének betűrendjében), szakrendi rész.

Az egyes részekben belül a folyóiratok betűrendben követik egymást.

A betűrendes rész tartalmazza a folyóiratok részletes leírását: cím (angol, német, spanyol címeken kívül az idegen nyelvű tételek címfordításával), alcím, kiadó, periodicitás, kiadási hely, milyen évfolyamok találhatók a könyvtárban, esetleges előző cím vagy milyen címmel folytatódik:

INFORMATION (L'). Politique, économique et financière. Quotidien. Paris (France).

1912 à 1937; 1940; 1950 ...

A repris: La tribune économique en 1950.

.....

TRIBUNE (LA) ÉCONOMIQUE. Hebdomadaire. Paris (France)
1945 à 1949.

Repris par: L'information.

A földrajzi részben csak a folyóiratok címe szerepel, míg a szakrendi rész (vagy a tárgymutató) ugyancsak a címeket közli, zárójelben megjelölve a kiadó országot.

Részletes tartalomjegyzék, a jelzetek és a rövidítések jegyzéke egészítik ki a kötetet.

Az INSEE folyóiratjegyzéke tulajdonképpen állománykatalógus, amelyre építve bizonyos időközökben kurrens jegyzékeket lehet kiadni. Kutatási szempontból a folyóiratjegyzéknek ez a fajtája, helyesebben az állománykatalógus a legmegfelelőbb, amelyet szerencsésen egészíthetnek ki 1–3 éves időközökben a változásokat feltüntető kurrens jegyzékek.

Organisation Européenne de Coopération Économique — Organisation for European Economic Cooperation. Párizs.

INVENTAIRE DES PUBLICATIONS PÉRIODIQUES REÇUES À LA BIBLIOTHÈQUE 1959 — INVENTORY OF PERIODICALS RECEIVED BY THE LIBRARY 1959 (10. fakszimile.)

Az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OECE) Könyvtárának 1959-ben megjelent folyóiratjegyzéke (112 l.) az 1959 évi könyvtári rendelkezés, csere- és tiszteletpéldányos beszerzést tükrözi.⁹

⁹ A szervezetnek, a könyvtáron kívül rendelésre járó folyóiratainak jegyzéke: *Liste de Abonnements aux Publications Périodiques pour 1959.*

Bevezetője kifejti, hogy periodikán valamennyi olyan kiadványt ért, amely legalább évente egyszer rendszeresen megjelenik. A jegyzék 2582 tételt sorol fel.¹⁰

Alaprendszerezése földrajzi (az országok francia nevének betűrendjében, a nemzetközi szervezetek a végén), ezen belül szakrend, a szakrenden belül betűrendes felsorolás. Betűrendes országmutató és befejezésül az egyes országokból származó folyóiratmennyiség- és példányszámjegyzék egészíti ki a kiadványt.

Szerkesztésileg a kiadvány (amelyet a bevezető egyébként munkaeszköznek — document du travail — minősít) több érdekességet is mutat. Rovatokkal és jelzetekkel (amelyeknek megadja a kulcsjegyzékét) operál.

Rovatai és beosztása:

Raktári jelzet	Cím	Periodicitás	Példányrendelés csere-ingenyes	Megjegyzések
1938 p	AGRAR- WIRTSCHAFT	M (havonta)	1 A + 1 E (1 rendelés + 1 csere)	

Rövidítések (betűjelek) jelzik a periodicitást és a beszerzés módját (például: M = Mensuel, A = Abonnement stb.). A megjegyzések rovat különböző, a folyóiratok kezelésére vonatkozó bejegyzésekre szolgálnak (pl. P = állandó kölcsönzésre, „kihelyezésre”).

A jegyzék, bár szerkesztésileg igen mutatós és valóban tartalmaz is bizonyos racionális elemeket (rövidítések használata, rovatrendszer) és elfogadhatónak látszik a földrajzi és szakrendi összekapcsolása, a betűrendes rész kihagyása által erősen fogyatékos.

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Budapest.

FOLYÓIRATJEGYZÉK AZ 1959-BEN JÁRÓ FOLYÓIRATOKRÓL ÉS NAPILAPOKRÓL

A jegyzék 727 tételt tartalmaz. Háromféle csoportosítást alkalmaz: betűrendit, szakrendit, földrajzit (elől a nemzetközi szervezetek folyóiratai).

A betűrendes rész sorszámozza tételeit (1—727), megadja a folyóiratok címét, alcímét, közreadóját (kiadóját), kiadási helyét, periodicitását (és amennyiben tanszékre kihelyezett folyóiratról van szó, a tanszék rövidítését):

200. FINANSZI I KREDIT. Szpisanje na Miniszersztvo na Finanszte, Bölgarszka Narodna Banka, Bölgarszka Investicionna Banka, Dörzsavna Szposztovna Kasza, Dörzsaven Zaszhahovaten Insztitut Szófia (12)

A szakrendi rész az Egyetemes Tizedes Osztályozás szerint sorolja fel a folyóiratokat, utalva a betűrendes rész tételszámára:

¹⁰ Sajátos módon — bár több szocialista ország szerepel a jegyzékben — a Szovjetunió és az NDK hiányoznak.

A földrajzi mutató a szakrendihez hasonlóan ugyancsak rövidített felvételt közöl, utalva a betűrendes rész tételszámára.

A kutató jobb eligazodását szolgálja a szakrendi szisztematikus mutató (utalással az oldalszáma):

338.4 Ipari termelés. Ipargazdaságtan . . . 61

Lásd még 62 + 66/69 Műszaki tudományok.

Egyes iparágak.

és ennek fordítottja, a szakrend tárgyköri mutatója (utalással az oldalszáma):

Agrárpolitika 333 58

A jegyzék gazdag mutatórendszere lehetővé teszi a maximálisan gyors és megbízható eligazodást.

A könyvtár teljes állományát tükröző *Folyóiratkatalógus* (összeállította: Donáth Ilona) 1962-ben jelent meg (166 l.).

A kutatómunka szempontjából és a folyóiratjegyzékek elemzéséből levonható főbb következtetések arra utalnak, hogy mindenekelőtt az átfogó jellegű *központi címjegyzék-szerű kiadványfajták* bírnak jelentőséggel (általános vagy szakmai). A nagyobb (ezzen felüli) állományú könyvtárak esetében — amennyiben országosan a teljes állományt tükröző központi jegyzék nincs — kívánatos nagyobb időközökben (5—10 év) teljes állományjegyzék (az INSEE-kötet példájára) megjelentetése és ezek kiegészítéseként — amennyiben országos vagy tudományági kurrens központi címjegyzék nincs — 1—3 évenként kurrens jegyzékek megjelentetése (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára jegyzékének mintájára). Ideálisnak az tekinthető, ha van egy országos, teljes állományt magában foglaló központi folyóiratkatalógus és erre épülve jelenik meg évenként az országos kurrens jegyzék (akár egyben, akár tárgyszerinti kötetekben). Kutatási szempontból ez a megoldás a legracionálisabb, de egyben könyvtári szempontból is a leggazdaságosabb megoldás.¹¹

Szerkesztésileg-módszerbelileg kívánatos a folyóiratjegyzékek hármas tagolt-sága: betűrendes rész (alap), szak- és földrajzi részzel (mutatókkal) kiegészítve.

Mind a könyvgyarapodási, mind a folyóiratjegyzékek funkcióinak, feldolgozási körének, szerkesztési módszereinek kidolgozásánál, kialakításánál, periodicitásuk megállapításánál a tudományos munka szempontjai szolgálnak kiindulásul. Amint a tudományos és szakkönyvtár tevékenysége egészénél, úgy itt is a könyvtár sajátos társadalmi funkciója a meghatározó, tudományos könyvtárakról lévén szó: a kutatás érdekei és ennek alárendelt valamennyi többi (könyvtártechnikailag esetleg lényegesnek látszó, de a tájékoztatást tartalmilag előre nem vivő) megoldás.

*

A társadalomtudományok területén tekintettel az időszakos irodalom mellett a könyv, a monografikus publikáció primér ismeretközlő szerepére, az új

¹¹ A román nemzeti könyvtár például, a Biblioteca Centrala de Stat R. P. R. éves kötetekben adja ki az országba a tárgyévben beérkezett külföldi folyóiratok jegyzékét.

kiadványokról való tájékozódáshoz a tudományos munka rendszeres, folyamatos és sokoldalú eligazítást igényel. Ezen igény kielégítésének legalkalmasabb műszere a könyvtári állománygyarapodási jegyzék. A nemzeti bibliográfia, a kurzus szakbibliográfia, a kiadói katalógus és az új kiadványokról való egyéb tájékozódási lehetőség önmagában és külön-külön is jelentős, de nem pótolhatja az állománygyarapodási jegyzéket.

Az állománygyarapodási jegyzék lényegében kettős feladatot old meg: egyrészt folyamatosan és szakszerűen tájékoztatja a kutatót az egy (vagy több) könyvtárban feldolgozott új szerzeményekről, másrészt tájékoztatja egy (vagy több) tudományág legújabb szakirodalmi termékeiről — nemzetközi síkon, és így módon a legalaposabb és legsokoldalúbb munkaeszköze az új (társadalomtudományi) irodalomról való tájékozódásnak.

Az állománygyarapodási jegyzék első feladatát tekintve a könyvtári állomány objektív mozgását (gyarapodását) tükrözi. Második feladatát tekintve pedig fejlődése folyamán a kutatás érdekeiből kiindulva — a benne rejlő tájékoztatási lehetőség sokréttű kihasználása céljából — bizonyos szubjektív vonásokkal, elemekkel gyarapodik, műfaji keretei kibővülnek. Tárnyilag több esetben kibővül folyóiratcikk mutatóval, a címfelvétel kiegészül annotációval (vagy egyszerű címfordítással), különböző szerkesztési eljárásokkal (például indexelés) mind több bibliográfiai és dokumentációs vonást vesz fel. Ennek következtében funkciói is többrétűvé válnak és így módon bizonyos, korlátozott mértékű lelőhelykatalógus, szerzeményi, szakbibliográfiai funkciókat is betölt. Ugyancsak betölthet bizonyos korlátozott mértékű kötetkatalógus és dokumentációs funkciókat is.

Műfaji szempontból a gyarapodási jegyzék funkcióinak kibővülésével némileg hibriddé válik. Tendenciaszerűen olyan mértékben fejlődik ki tájékoztatásának sokréttűsége és növekedik ennek határfoka, amilyen mértékben elveszíti hagyományos — „új könyveink”-szerű — jegyzék formáját.

Mind a könyvek, mind a periodikák tekintetében egyre nagyobb a jelentősége a kollektív jegyzékeknek (általánosaknak és tudományágiaknak egyaránt) általában, az időszakos irodalomban való tájékoztatásban pedig különösen.

A kétféle jegyzék közötti megkülönböztető jegy, a jegyzékek tárgyának jellegéből adódik: a monográfia (homogén tartalom, „rendszeretlen” megjelenés, tájékoztatási és könyvtári egység az egyedi példány); periodika (heterogén tartalom, rendszeres megjelenés, könyvtári egység az évfolyam, míg tájékoztatási egység a periodika szám is). A periodicitásban mutatkozó különbség a kétféle jegyzék között abban áll, hogy ami könyvnél a maximális — 1 év —, az a periodikánál a minimális.

Az állománygyarapodási jegyzék mint kiadványjellegű könyvtári szolgáltatás, műfaji kereteit több irányban kiterjesztve mindinkább a kutatás érdekeit szem előtt tartva fejlődik.

2. A LAPKIVÁGAT-ARCHÍVUM TÁJÉKOZTATÁSI FUNKCIÓI

A társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás forrásai és eszközei között sajátos helyet foglal el a lapkivágat-archívum.

A tudományos és általában a könyvtári gyakorlat bármilyen írásos dokumentumot azzal a céllal gyűjt be, hogy azt az olvasók számára feldolgozza (hozzáférhetővé tegye) és megőrizze (az utókor számára is). Ily módon könyvtári szempontból a dokumentumok bármiféle megcsonkítása, különösen pedig teljes felvágása, vagyis magának a dokumentum létének megszüntetése az előbbiekből következőleg tökéletesen idegen módszer.

Amennyire viszont a könyvtár a periodikákat, beleértve az újságokat, igyekszik kiegészíteni, az évfolyamokat teljessé tenni, beköttetni és így konzerválni a kutatás (és az utókor) számára, és állományában egész, hiánytalan évfolyamok alkotnak egy könyvtári egységet, annyira nehézkes volna viszont a dokumentációs gyakorlatban, ugyancsak a kutatás érdekében, az újságok épségbentartása, konzerválása. E helyett a dokumentációs gyakorlat igyekszik a lapokat minél gyorsabban „megsemmisíteni”, azaz meghatározott rendszer szerint minél több részre szétvágni, és az ily módon „átlényegült” újságot, helyesebben annak tartalmuk szerint különálló közleményeit (cikkeit, híryanagot, statisztikát stb.), részeit a kutatás rendelkezésére bocsátani.

a) *A lapkivágat-archívum mint a társadalomtudományi dokumentáció egyik forrása*

A tudományos tájékoztatás két nagy szférájának, a dokumentumokat rendeltetés és alapfunkciói szerint *gyűjtő-feltáró-megőrző* könyvtárnak és a dokumentumokat kizárólag tartalmilag *feltáró* funkciójú dokumentációnak a módszereiben és gyakorlatában aligha van még példa ilyen végletes technikai jellegű különbségre: azonos rendeltetés és cél (kutatási forrás és tájékoztatási eszköz megalkotása és működtetése) érdekében teljesen ellentétes kezelése és feltárása a dokumentumok bizonyos fajtájának, az újságoknak. Ezt az ellentmondást az oldja fel, hogy a könyvtári hármas alapfunkcióval szemben a dokumentációnak priméren csak az egyik (a feltárás) a sajátja.

Meghatározott dokumentumoknak, a lapoknak a könyvtár és a dokumentáció részéről történő ez az ellentétes előjelű kezelése és ennek megfelelően feltárása, egyebek mellett nem kevés félreértésre adott és ad okot az elvileg egységes fogalomként felfogható tudományos tájékoztatási tevékenység e két fő szférájának és bázisának merev különállását illetően. Holott lényegében (a könyvtár egyéb irányú, mint a közművelődési, muzeális, oktatási stb. funkcióinak figyelmen

kívül hagyásával) a szakkönyvtár és általában a tudományos könyvtár szakkönyvtári funkciói és a dokumentációs szervezetek különböző műfajú tájékoztató tevékenysége (figyelőszolgálat, referálólapp, tematikus bibliográfia stb.) azonos társadalmi igények kielégítésére hivatottak, nevezetesen a tudományos munka, a kutatás elősegítésére.

E tekintetben pedig *a módszerekben és a technikában*, a tájékoztatói igények változatainak megfelelően lehetségesek és vannak is különbségek. Ezek a különbségek azonban nem okvetlenül szervezeti jellegűek, és gyakorlatilag, amint erre Magyarországon is nem egy példa van, könyvtár és dokumentáció *a műfaji sajátosságok* figyelembevételével és ennek megfelelően racionális szervezeti formában egymást kiegészítve egyazon keretben is hatékonyan működhet.¹²

És megfordítva: mind a szocialista országokban, mind nyugaton több példa van arra is, hogy különösen magas fokú centralizáció esetén a dokumentációs szervezet önállóan működik. Pregnáns példa az önálló dokumentációra a világ legrégebb és egyik legrangosabb referáló folyóirata, a *Chemisches Zentralblatt*, amely több mint száz éves történelme folyamán szervezetileg könyvtártól függetlenül jelent meg.¹³ A dokumentációs tevékenység szervezeti kerete tehát a tartal-

¹² Magyarországon: Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ, Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. Külföldön többek között: Hamburgisches Weltwirtschafts Archiv (három részre tagolódik: könyvtár, dokumentációs archívum, tudományos osztály), a kielői Institut für Weltwirtschaft könyvtári és dokumentációs szolgálata, a párizsi Országos Statisztikai és Közgazdasági Intézet (INSEE)-ben a „dokumentációs” főosztály keretében működik a könyvtár is, a Deutsches Wirtschaftsinstitut (az NDK világ gazdasági és a nyugatnémet gazdasággal foglalkozó intézete) Abteilung Information-ja keretében működik a könyvtár, a folyóiratosztály, a lapkiadvány-archívum, fordító részleg stb.

¹³ Megjelenik az NDK központi dokumentációs intézményének, a Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin felügyelete alá tartozó Institut für Dokumentation-nak a kiadványaként. — Ugyancsak a magas fokú centralizáció elve alapján működik a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának dokumentációs intézete, a VINITI is, amely mintegy 2000 belső és 20 000 külső munkatárssal dolgozik és különböző tudományterületekről jelenteti a *Referativnij Zsurnal*-okat (lásd *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról*, 1961. 3. sz. 51—58. l.) Franciaországban, a kormány titkársága keretében működik az egyik legjelentősebb dokumentációs szervezet és kiadványaként jelenik meg a *Documentation Française* több sorozatban (*Notes et Études Documentaires*, *Problèmes Économiques* stb.).

mat nem meghatározó forma jellegével bír. Mindenesetre világszerte tapasztalható tendencia a könyvtárak hagyományos kereteit, passzívvabb jellegű gyűjtő és tároló funkcióit fesztítő rugalmasabb, az időszakos irodalmat gyorsan, változatos módszerekkel feltáró dokumentáció szervezeti önállósulására irányuló törekvés.

b) *A lapkivágat-archívum kialakulásának előzményei és feltételei*

Ezeknek a törekvéseknek a forrása és eredője, a modern kapitalizmus kialakulásával összefüggően, mindenekelőtt a gazdasági-műszaki tájékoztatás iránti igények nagymértékű és rohamosan fokozódó jelentkezése. A gyorsan fejlődő ipar, a világkereskedelem fejlődése a századfordulón, objektív szükségletté tette a nagy mennyiségű, szakszerű tudományos-műszaki és üzleti adatok és információk gyors cseréjét, amely adatok és információk elsődleges lelőhelye a modern társadalmi-gazdasági átalakulásnak megfelelően az egyre nagyobb arányokban kifejlődött időszakos irodalom. A tudományos könyvtár, a maga jobbára történeti (és olykor konzervatív) szemléletével és apparátusával ezeknek a modern, specializált, újfajta kutatási és üzleti tájékoztatási igényeknek nem mindenben tudott eleget tenni. Így jönnek létre már a XIX. század második felében és fokozódó mértékben a századforduló után a szakkönyvtárak és a dokumentációs apparátusok.

Az újfajta igényeknek, amelyeknek egyik jellemzője, hogy gyors kielégítést kívánnak, csak *újfajta munkamódszerekkel és irodalomfeltárási technikával* lehetett eleget tenni. A hagyományos és történetileg beváltak bizonyult könyvtári tárgyi cédula- és kötetkatalógus (a cikk-katalógus pedig meglehetősen ritka is volt) kevésbé volt erre alkalmas, különös tekintettel az időszakos irodalomra.

Így jönnek létre a századforduló első évtizedében — különösen a világpolitikában és gazdaságban egyre nagyobb helyet követelő Németországban — egyre-másra a társadalomtudományi dokumentációnak mindmáig leghagyományosabb eszközeivel, a *gazdasági lapkivágat-gyűjtemények* szervezésével a gazdasági archívumok („Wirtschafts-archiv”).¹⁴

¹⁴ Rheinisch-Westfälischen Wirtschaftsarchiv (Köln, alapítási év 1906), Südwestdeutschen Wirtschaftsarchiv (Saarbrücken, alapítási év 1906), ugyanerre az időre esik a lipcei Handels-Kammer keretében megszervezett Archiv zur Wirtschaftsgeschichte, Schweizerischen Wirtschaftsarchiv (Basel, 1910), Hamburgisches Weltwirtschaftsarchiv (Hamburg, 1908), Wirtschaftsarchiv

c) *A lapkiváogat-archívum alkalmazási köre a gazdasági munkában és egyéb területeken*

A gazdasági archívumok nem levéltárak, hanem dokumentációs szervezetek, amelyek gyűjtőkör és hatósugár szempontjából nemzetközi, országos, regionális, ágazati vagy vállalati jellegűek. A hamburgi *Kolonial Institut*-ból alakult *Hamburgisches Weltwirtschaftsarchiv* (1908) például kezdettől fogva világgazdasági (és ezen belül természetesen erősen német gazdasági) dokumentációval foglalkozik. A nemzetközi jellegű archívumok általában egyenértékűen foglalkoznak a saját ország gazdasági dokumentációjával is, hiszen a nemzetközi gazdasági anyag- és adatfeldolgozás megszervezésének fő rendeltetése lényegében a hazai gazdaságkutatás és üzleti körök tájékozódásának előmozdítása. Ehhez viszont szorosan hozzátartozik a hazai adatoknak összevetése a nemzetköziekkel. Az ágazati archívumok elsősorban egy-egy iparági vagy mezőgazdasági vagy egyéb gazdasági szektor sajátos tájékoztatási igényeinek kielégítésére alakultak. Míg a regionális archívumok egy-egy terület gazdasági fejlődésének dokumentálására fordították figyelmüket, addig az ágazatiak, egy-egy gazdasági ágra (jobbára a gazdasági érdekképviseltek és a külkereskedelmi vállalatok konjunktúra- és piackutatási céljaira), a nagyvállalatok (üzemek, bankok) pedig sajátos fejlesztési és piackutatási céljaikra (pl. Krupp-Archiv. 1905.) létesítettek gazdasági archívumokat.

A gazdasági archívum körébe beletartozik mindenekelőtt a lapkiváogat-gyűjtemény (lapkiváogat-, sajtó vagy újság-archívum), a továbbiakban *lapkiváogat-archívum*, üzleti kiadványok és jelentések, bank-jelentések, prospektusok, ár- és árujegyzékek, nyomtatott katalógusok (pl. kereskedelmi és ipari kiállításokról és árumintavásárokról), gazdasági propaganda kiadványok, kisebb mértékben kéziratos szakfordítások és gazdasági beszámolók, tanulmányok. A gazdasági iratok (állami és vállalati ügyiratok) helye a gazdasági levéltár, ezek tehát nem tartoznak bele a gazdasági archívum fogalmába.

A gyűjtőkörből következőleg a gazdasági archívum *reference-jellegű gyűjtemény*, és ennek megfelelően jól felszerelt reference-könyvtár egészíti ki (lexikonok, szótárak, statisztikák, kézikönyvek, cím-

des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr (Kiel, 1912). Magyarországon a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara keretében alakul ki ugyancsak még az első világháborút megelőzően az értékes kamarai szakkönyvtár (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának alapítóanyaga) kiegészítően gazdasági lapkiváogat-archívum.

tárak stb.). A gazdasági archívumnál a könyvtár kiegészítő jellegű még akkor is, ha esetleg több tízezerre rúg is köteteinek száma.

Az archívum (levéltár) hagyományos irattári fogalmától lényegileg különbözik tehát a főleg kiadványjellegű (nyomtatott és sokszorosított) dokumentumokat beszerző és ezeket sajátos, mind a könyvtári, mind a levéltári kezeléstől és feltárástól eltérő módszerrel és technikával feltáró gazdasági archívum. A gazdasági archívum pillére pedig a lapkiváogat-archívum.

A gazdasági-archívum és ezzel kapcsolatosan a lapkiváogat-archívum a tudományos tájékoztatási és a könyvészeti szakirodalomnak viszonylag elhanyagolt területe. Ennek egyik oka — és alighanem a leglényegesebb —, hogy a gazdasági archívum alkalmazási területe általában, a lapkiváogat-archívumé pedig különösen, gyakorlati, többnyire gazdasági-üzleti jellegű és ezért inkább szervezési-gyakorlati szempontból foglalkoztak és foglalkoznak vele.¹⁵ A lapkiváogat-gyűjtemény ugyanis igen sok esetben nem helyezkedik el valamilyen gazdasági archívumon belül, hanem önálló gyűjteménye, munkaeszköze egy gazdaságkutató intézetnek (dokumentációs osztálynak), külkereskedelmi vállalat piackutató osztályának stb.

Tárgyánál és rendeltetésénél fogva a lapkiváogat-archívum, jóllehet a gazdasági dokumentáció területén a legelterjedtebb, mégis korántsem ez az egyetlen alkalmazási területe.

A lapkiváogat-archívum a gazdasági kutatáson és általában a gazdasági munka területén kívül igen elterjedt alkalmazással bír a sajtó területén (külpolitikai dokumentáció, életrajzi nyilvántartások, eseménynyilvántartás) és minden olyan munkaterületen, amely „naprakész” gyors és friss anyag- és adatszolgáltatást kíván meg. Így pél-

¹⁵ Mind a gazdasági archívum, mind pedig a lapkiváogat-archívum történetéhez, szervezéséhez, funkcióihoz adalékok találhatók a következőkben: W. Gülich, *Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. Voraussetzungen und Grundlagen weltwirtschaftlicher Forschung*. Fischer, Jena 1939. 87 l.; *Die Dokumentation und ihre Probleme*. Harrasowitz, Lipcse 1943. 205 l. című gyűjteményes kötetből W. Gülich, *Die Dokumentation in den gesamten Staats- und Wirtschaftswissenschaften* (85—96. l.) és különösen F. Hellwig, *Die Einrichtung von Wirtschaftsarchiven* (97—114. l.) című tanulmányok. Továbbá, *Fünfzig Jahre Hamburgisches Weltwirtschafts Archiv*. Verl. Weltarchiv, Hamburg 1958 99 l. — Magyar vonatkozásban történelmileg érdekes visszapillantást nyújt egy központi gazdasági archívum tervezetéről Sárközi Zoltán közleménye: *A Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archívum*. Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájához. Budapest, 1959. 7 l. (Különlenyomat a Levéltári Közlemények XXIX. évfolyamából.)

dául igen alkalmas recenzió-nyilvántartásra és gyűjtésre (kiadóvállalatoknál), a könyvtárak reference tevékenysége bizonyos részeinek ellátására (könyv- és színdarab ismertetések, írói életrajzok gyűjtése), a képzőművészeti dokumentációban tárlatokról és kiállításokról beszámoló és ismertetések gyűjtésére, a helytörténeti anyaggyűjtésre, végül, de nem utolsósorban a felsőoktatásban az ideológiai oktatás dokumentációjához (újonnan megjelent fontosabb politikai cikkek, továbbá párt- és kormányhatározatok).

A lapkivágat-archívum alkalmazási köre tehát meglehetősen széles körű a társadalomtudományok terén, és azáltal, hogy általa a kutató, a reference-könyvtáros vagy a dokumentalista bizonyos témákat kigyűjtve, rendszerezve, gyorsan együtt kap kézhez legalább a kiadványok egyik fajtájában — az újságokban — megjelent közleményekről, az irodalomfeltárás egyik legracionálisabb módszerének bizonyul. A társadalomtudományi megjelölés itt a legtágabb értelemben és gyűjtőfogalomként szerepel, és csak kisebb részben szoros értelemben vett kutatáson alapuló tudományos tevékenység műveléseként, jelezve azt a kört (sajtómunka, politikai tájékoztatás, irodalomkritika, felsőoktatás stb.), amelyben a lapkivágat-gyűjtemény a közgazdasági munkán kívül alkalmazható.

A lapkivágat-archívum tehát (egyébként akárcsak a gazdasági archívum) elsősorban gyakorlati, korlátozottan és járulékosan tudományos célokat szolgál. A határt sok esetben igen nehéz megvonni használata tekintetében különösen a közgazdasági kutatási és a gyakorlati gazdasági munka között. Kétségtelen ugyanis, hogy a külkereskedelmi vállalati piackutatási célokat szolgáló lapkivágat-archívum, amely mindenekelőtt bizonyos árucikkek világpiaci árának alakulására, termelési és export—import forgalmára terjed ki és kifejezetten az adott vállalat üzletmenetéhez nélkülözhetetlen információs anyag- és adatszolgáltatást tartalmazza, nélkülözi a tudományos jelleget. Ugyanakkor azonban bizonyos árucikkek termelése és export—import forgalma meghatározó lehet egy (vagy több) ország gazdasági fejlődése egészének szempontjából is (pl. bizonyos mezőgazdasági monokultúrák vagy egy-egy ország hagyományos, a termelésben és a külkereskedelemben kimagasló helyet elfoglaló terméke vagy bizonyos termékek kizárólag import útján beszerezhetősége esetében), vagy akár világgazdasági szempontból is (pl. kohászati alapanyagok, vas, acél, energiahordozók). Ilyen esetekben viszont akár egy országról (konjunkturális helyzet), akár egy árucikk világgazdasági (világpiaci) helyzetéről van szó, az üzleti (vállalati) szempontú

„kutatót”, elemzést felváltja a tudományos igényű közgazdasági elemzés.

Azonos forrás — adott esetben a gazdasági lapkivágot-archívum — tanulmányozása más-más kiindulóponttal és előjellel (vállalati rövid-lejáratú, néhány árucikkre terjedő piac prognózis készítése egyfelől — egy-egy ország gazdasági életének vagy bizonyos szektorának átfogó elemzése, vagy bizonyos világgazdaságilag döntő cikkek konjunkturális helyzetének jellemzése másfelől) *minőségileg* különböző következtetésekhez, eredményekhez vezet. *A különbség az azonos minőségű forrásértékű anyag* egy része (lapkivágot-archívum) elemzésének célkitűzéséből következő módszerében és a következtetések, az eredmények *szintjében* van.

Termelési-kutatói analógiával: azonos anyaggal, más-más kiindulóponttal és módszerrel folytat kísérleteket egy üzemi laboratórium a gyártmányfejlesztés érdekében (egy üzem meghatározott gyártmánya) és egy kutatóintézet bizonyos tudományos eredmények elérése, következtetések levonása érdekében, amelyek gyakorlatilag nemcsak egy gyártmánynál, hanem esetleg egy egész iparág vagy tudományág szintjén jelentkeznek. Ebből nem következik azonban a fordított előjelű eredmények lehetőségének a kizárása sem. Konkrét üzemi-technológiai fejlesztési kutatás is hozhat az eredeti célkitűzéssel ellentétben vagy járulékosan, alkalmazott kutatási rendeltetésű eredményeket, mindenesetre a különböző szintű kutatások feltételezik egymást, olykor nehéz a határvonalat megvonni, és ugyanígy feltételezi egymást a konkrét gazdasági munka a közgazdasági kutatással.

És amint a modern gazdaságfejlesztés egyaránt nem nélkülözheti az üzemi gyártmányfejlesztést és az egész iparágat (vagy ipart) érintő alkalmazott kutatást, ugyanúgy a gazdaságpolitika nem nélkülözheti a bizonyos árucikkekre terjedő üzleti-gyakorlati, „fejlesztés” jellegű külkereskedelmi piackutatást, sem pedig a szintetizálóbb, általánosabb érvényű, egy ország (bizonyos gazdasági szektorának), vagy egy iparág, vagy gazdasági szektor nemzetközi helyzetének elméletibb, „alkalmazott kutatási” jellegű leírását és elemzését.

A lapkivágot-archívumot, a továbbiakban *gazdasági lapkivágot-archívumot* mint a gazdasági munkának és a közgazdasági kutatásnak egyik számottevő eszközét fogjuk fel, azzal, hogy szervezésével és funkcióival kapcsolatos ismérvek általánosíthatóak a különböző alkalmazási területek (sajtó, külpolitikai dokumentáció, felsőoktatási dokumentáció stb.) sajátosságainak figyelembevételével az egyéb lapkivágot-archívumokra is.

A lapkiváogat-archívum alkalmazása a gazdasági munkában és a közgazdasági kutatásban visszanyúlik — amint azt a gazdasági archívumok kialakulásáról és a sajtó-archívumok szerepéről az előzőkben vázoltuk — a század elejére. A sajtó és ezen belül a napisajtó és a gazdasági lapok növekvő jelentősége, a lapok (napi- és hetilapok) térhódítása, a fokozódó világpiaci verseny objektív szükségletté tette a napisajtó gazdasági anyaga gyors feldolgozásának gazdasági rovatának, gazdasági közleményeinek, anyag- és adatszolgáltatásának és racionális konzerválásának megoldását. Tekintettel a lapok nagy számára és éves viszonylatban rendkívül nagy terjedelmére, a lapoknak az átlag könyveket jóval meghaladó méreteire, formátumára, továbbá a lapok tartalmilag általában rendkívül széles skálájára (a gazdasági érdekű közlemények csak egy és terjedelmileg változó részét képezik az újságoknak), a hagyományos könyvtári megőrzés, feldolgozás és raktározás nem látszott célravezetőnek. Elsőrendű szerepet játszott az is, hogy a probléma nem annyira a könyvtárak oldaláról vetődött fel, amelyek funkcióiknak megfelelően a lap-évfolyamok gondos gyűjtésére, bekötetésére, raktári elhelyezésére és praesens kiadására helyezték a súlyt, nem pedig a periodikák — és ezen belül különösen a lapok — szinte megvalósíthatatlan tartalmi feltárására.

A folyóiratok tartalmi feltárásával némileg más a helyzet — legalábbis a fontosabbak tekintetében — ezek mindig is közelebb álltak a könyvtári feldolgozáshoz, lévén terjedelmileg és közleményeik számát illetően megfoghatóbbak, tudományos jellegűek és tartalmilag homogénebbek. A folyóiratok használata, tartalmi feltárása mindig tudományos, a kutatást valamilyen formában érintő probléma volt és maradt.

Nem így az újságoknál, amelyeknél a tartalmi feltárás problémája a gyakorlati gazdasági munka oldaláról vetődött fel priméren és az újság — eltekintve a történettudománytól és bizonyos mértékig az irodalomtörténettől — a századforduló körül válik igazán még egy társadalomtudományi diszciplína — a közgazdaságtudomány (pontosabban bizonyos ágazatainak) kutatási forrásává. A gyakorlati gazdasági munka szükségleteként — és kezdetben korlátozottabban, majd járulékosan egyre inkább kutatási forrás szerepet is betöltve — alakul ki a lapkiváogat-archívum mint *sajátos tájékoztatási munkaeszköz és sajátos gyűjteményi forma*. Ez alkalmasnak látszott — és sokévtizedes tapasztalat ezt be is bizonyította —, hogy megoldja az újságokkal kapcsolatos tartalmi feltárási és tárolási problémákat,

amire a hagyományos könyvtári munkaeszközök és gyűjteményi formák nem bizonyultak elégségeseknek.

A gazdasági munka, majd kisebb részben és fokozatosan a kutatás is a következő követelmények elé állította a szakembereket (közgazdászokat, könyvtárosokat egyaránt) *az újságok feldolgozási módszere és az ennek megfelelő technika* kialakítása tekintetében:

1. Miután a gazdasági információ üzleti szempontból jelentős (piaci, tőzsdei hírek, üzletkötések, gazdasági helyzetkép, versenytárgyalások, pályázatok, eredménybeszámolók, mérlegek, valutaárfolyamok stb., stb.), a feldolgozási módszernek mindenekelőtt biztosítani a kell *a gyorsaságot*.

2. Mivel vállalatok, üzemek saját céljaikra használják az információt, a feldolgozásnak a gyorsaság követelményéből és a sajátos üzleti szempontokból adódóan többnyire *helyben végezhetőnek* is kell lennie. Az előfizetés útján beszerezhető ún. sajtófigyelésből eredő lapkivágatok, amelyeket általában önálló szervezeti keretben működő sajtódokumentációs szolgálatok állítanak elő, csak kiegészíthetők, de nem pótolják a sajátos érdeklődésre beállított egyedi, üzemi „házi” dokumentációt.

3. A helyben (a vállalatnál) végzendő sajtófeldolgozásból következik, hogy az nem követheti a meglehetősen hosszadalmas, a dokumentumokat az utókor részére is feltárni kívánó, bonyolult, jelentős tudományos apparátust (beleértve könyvtári személyzetet) igénybevevő, a tudományos irodalomra kiépített könyvtári szakrendszereket, hanem *egyszerűnek és rugalmasnak* kell lennie, olyannak, hogy alkalmas legyen akár hosszabb tudományos igényű közlemények, akár néhány soros hír dokumentálására.

4. Az 1–3. alattiakból következik, hogy cédula-feldolgozás – már csak az újságközlemények hatalmas száma miatt – sem alkalmazható, továbbá mivel a teljes dokumentum a könyvtári módszerekkel szemben („könyvtári egység”) a gazdasági információ szempontjából közömbös és kizárólag az egyes közlemények jönnek tekintetbe, a könyvtári egységgel szemben *a közlemény-egységre* kellett áttérni.

5. A közlemény-egység újfajta, ha mégoly egyszerű feldolgozási módszert és technikát tételez fel, vagyis nem a könyvtári egységet (újságszámot, vagy évfolyamot) veszi alapul, hanem *önállóan magát az újságcikket* vagy egyéb újságközleményt.

Így jön létre a lapkivágat-archívum, amely a felsorolt tartalmi és tárgyi kívánalmaknak megfelelően *a lap-közleményre* helyezi a súlyt kizárólag a tartalmi ismérvek alapján, a lapokat tartalmuk szerint

szétvágva és a kivágatokat tartalmuk szerint dossziékba, tékába csoportosítva, létrehozva ezáltal egy *sajátos munkaeszközt*. A kivágatokat tartalmazó dossziék ugyanis egyidejűleg töltik be a „katalógus” és a „raktár” szerepét.

A könyvtárban, a katalógusok és a dokumentumokat tároló raktár között tartalmi kapcsolat nincs és nem is lehet. Az összekötő kapocs mindössze a katalógus cédulán szereplő raktári jelzet. Raktározásra kerülnek az összes lappéldányok (bekötve vagy anélkül) teljesen függetlenül a tartalomtól. A lapkivágat-archívumba viszont kivágat formájában csak az kerül be, ami dokumentálandó. Ennek megfelelően a *lapkivágat-archívum helykihasználás szempontjából is racionális megoldás*. Ezzel szemben a lapkivágat-archívum nem teszi lehetővé azt, ami a könyvtári periodika-tárak feladata, nevezetesen bizonyos lappéldányok vagy évfolyamok rendelkezésre bocsátását. A *lapkivágat-archívum kizárólag a dokumentált anyag tematikus keresését teszi lehetővé*. Ebben áll egyébként egyik fő korlátja is.

Hogy a lapkivágat-archívum mit jelent, mind feldolgozás, mind raktározási szempontból, azt jól mutatják a Hamburgisches Weltwirtschafts-Archiv lapkivágat-archívumának adatai. Az archívum az 1900-as évek elején évi 40 000 kivágattal gyarapodott, az ötvenes években évi 250 000-rel és 1958-ban összesen 7 500 000 lapkivágatot számlált.¹⁶

E szemléletes adat mellett, az újságok gazdasági információs és gazdaságkutatói forrás jelentőségének növekedését a XX. században az is illusztrálja, hogy a kifejezetten sajtótörténeti munkák mellett több olyan kötet és közlemény is megjelent, amely az újságok szerepével foglalkozik a gazdasági életben. Így például egy lengyel közlemény arról számol be egy a sajtó és a rádió gazdasági információs munkájára vonatkozó közvéleménykutatásról, hogy a megkérdezettek 75%-a olvassa a napilapok gazdasági anyagát, ebből 39%-a gyakran, míg a hetilapoknál ez az arány 47%, illetve 18%. A közlemény megállapítása szerint a gazdasági anyag olvasása összefügg a képzettséggel is, ennek arányában fokozódik a sajtó gazdasági közleményeinek olvasása, különösen pedig a cikkeké, míg a vegyes híryanag tekintetében fordított a helyzet. A sajtóban olvasott gazdasági anyagról a megkérdezettek 1/3-a nyilvánította azt a véleményt, hogy gazdasági információs szükségletét fedezi és 43%-a támaszkodik a sajtóra

¹⁶ *Fünfzig Jahre HWWA* című kötetből (lásd 15. jegyzetet).

véleményének kialakításában gazdasági kérdésekről.¹⁷ A sajtó gazdasági anyaga tehát egyaránt jelentős mind a vállalati (intézeti, állami), mind pedig az egyének gazdasági informáltságát illetően. Ennek az anyagnak a gazdasági munkában és a kutatásban való *aktív* *ítél*ének eszköze a lapkivágat-archívum.

d) *A lapkivágat-archívum működési elve*

A lapkivágat-archívum működési elve egyszerű, a következő: (függetlenül attól, hogy vállalati vagy központosított, önálló dokumentációs intézmény keretében működik-e) a beérkezett lapokat a szakreferensek (többnyire nyelvi referatúra szerint) átolvassák, jelölik és osztályozzák (szakszerint csoportosítják) a dokumentálandó közleményeket. A referensek által osztályozott közleményeket kivágják és a kivágatok tematikus dossziékba (tékákba) kerülnek. Az újságfeldolgozás e technikájából következik, hogy a lapokat két példányban kell beszerezni, hogy a két- vagy többoldalas közlemények kivághatóak legyenek. Bizonyos gazdasági közlőnyök, mindenekelőtt a piacutatói szemlék egyoldalas nyomással készülnek kivágat céljaira (például: *Bjulleten' Inosztrannoj Kommerccseszkoj Informacii* — közkeletű rövidítéssel BIKI —, a Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériuma Konjunktúrákutató Intézetének szemléje vagy a *Nachrichten für Aussenhandel*, nyugatnémet piacutatói kiadvány).

Dokumentálásra kerülhet nagyobb terjedelmű cikkektől kezdve egészen kis hírig minden, a dokumentációs intézmény vagy a vállalat profiljának megfelelően. Tekintettel a cikkek és a híryanag nagy számára a dossziékat évenként lezárják, illetve minden évben újak kerülnek felállításra. A kutatók, a használók rendelkezésére ily módon mindig a tárgyév legfrissebb anyagát lehet rendelkezésre bocsátani.

¹⁷ Andrzej Sicinski, *Zasieg informacji gospodarczej prasy i radia*. — Autorytet informacji gospodarczej. Zycie Gospodarcze. 1960. július 10. (28. sz.) és 1960. július 17. (29. sz.). — Egy csehszlovák cikk a vállalati gazdasági tájékoztatásról (a plzeni Lenin Művekben) újított képet — többek között a lapok felhasználása által: O. Ohlidka, *Zdroje ekonomických informací jejich zpracování pro potrebu strojírenského podniku*. Podniková Organizace. 1961. 5. sz. 216—218. l. — Az újság gazdasági információs szerepéről megjelent könyvek közül megemlítjük: O. Hoffman, *Wie liest man den Wirtschaftsteil einer Tageszeitung*. 1936. Societäts-Verl. Frankfurt/M. 407 l.; J. Gascuel—R. Sédillot, *Comment lire un journal économique et financier*. Dunod, Párizs 1958. 343 l.; újabban pedig Reinhart Knapp, *Der Wirtschaftsteil der Zeitung*. 5. neubearb. u. erw. Aufl. Poeschel. Stuttgart 1960. 196 l.

Ezáltal megvalósítható az efemer, többnyire csak egy éven belül érdeklődésre számot tartható az újságokban megjelenő közlemények, hírek célszerű tárolása a nagyobb közlemények mellett, anélkül, hogy a kutatónak egy adott téma újságanyagának keresésénél meg kelljen birkóznia a sok év alatt összegyűlt híryanagyrengeteggel is. Ez az előny azonban egyben bizonyos mértékig korlát is, mert a kutató előtt nem áll együttesen a keresett témára vonatkozó anyag, hanem csak évenkénti tagolódásban.

A lapkiváogat-archívum a teljes időszakos irodalmat is magába foglalhatja, nemcsak újságok tartozhatnak bele, hanem *folyóiratok* is, amelyeknek kiváogat formájában történő tárolása nem racionális (ritkább — legfeljebb havonkénti megjelenés —, általában hosszabb terjedelmű közlemények, a teljes szám áttekinthetőségének fontossága és ennek megfelelően a teljes szám konzerválása, hosszabb ideig is érdeklődésre számot tartható sok esetben elméleti jellegű tanulmányok, a könyvekhez hasonló hagyományos raktározási lehetőség). A folyóiratok dokumentációs jellegű feldolgozásához kapcsolódik egyben a lapkiváogat-archívum osztályozási rendszere is.

Pontosabban: nem rendszerről, hanem *tárgyszavas feldolgozásról* van szó, mivel a lapkiváogat-archívum számára éppen rugalmasságánál, az egyedi (intézményi, vállalati) igényekhez alkalmazható tartalmi csoportosításánál fogva, nem dolgoztak és nem is dolgozhattak ki valamiféle egységes (az Egyetemes Tizedes Osztályozáshoz hasonló) szakrendszert. Más igényt támaszt például egy textil külkereskedelmi vállalat dokumentációja (néhány árucikkre és több országra korlátozó lapkiváogat-archívumának szervezése és tartalmi csoportosítása) és megint mást egy általános közgazdasági lapkiváogat-archívum az egész világgazdaságra, ezen belül minden gazdasági kérdésre — és közgazdasági elméleti kérdésekre is — kiterjedő feldolgozási rendszere.

Figyelmen kívül hagyjuk azt a megoldási lehetőséget, hogy az újságokat és a folyóiratokat más-más rendszerrel (ez utóbbiakat lehet ETO-val vagy az újságokétól eltérő valamilyen más csoportosítással) is fel lehet dolgozni. Ennek egyébként megvan az a hátránya, hogy egyazon téma irodalmát nem annyira sokoldalúan — ami előny volna —, mint inkább többféle feldolgozási csoportosítás szerint kell keresnie a kutatónak.

A lapkiváogat-archívum feldolgozási rendszere egységesen és általában *tárgyszavas és földrajzi* jellegű. A már említett *Hamburgisches Weltwirtschaftsarchiv* keretébe például a következő csoportosítású kiváogat-gyűjtemények tartoznak: Länderarchiv (földrajzi megoszlás),

Warenarchiv (10 000 különböző áruajtáról), Firmenarchiv (vállalatokról), Personenarchiv (személyekre vonatkozó anyaggyűjtés).¹⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete dokumentációja a következő fő csoportok szerint tagolja az időszakos irodalmat: országok szerint (ezen belül népgazdasági áganként), ipar (iparáganként), mezőgazdaság (termelési áganként és üzemformák-ként), nyersanyagok.¹⁹

Újságoknál a kivágotra rávezetik (többnyire bélyegzővel) a lap címét és a megjelenés dátumát és elhelyezik a közlemény elsődleges tartalmának megfelelő kivágat-tárlóba (dosszié, téka), amennyiben — és az az általános —, a közlemény többes beosztást kíván meg, utalócédulák (könyvtári terminológiával „melléklapok”) kerülnek a megfelelő egyéb tematikus vagy ország-dossziéba. A folyóiratcikkek címei pedig tematikus (tárgyszavas) kartotékokra kerülnek. Ezek a kartotékok lehetnek nemzetközi méretű katalógus cédulák vagy nagyobb formájúak, amelyekből egy-egyre több cím is felkerülhet. A kartotékokra is kerülhetnek utalócédulák. Ily módon a kivágatok és a folyóiratcikkek kölcsönösen utalhatnak egymásra.

A kutató a lapkivágat-tárlóval egyidejűleg és egyben kapja kézhez tehát a keresett téma „katalógusát” és „raktárát”, nem katalóguscéduákat néz át témájához, hanem magát az anyagot és azt kiegészítően, témától függően a tematikus kartotékot. A lapkivágat-archívum feldolgozási arányait jellemzi — és egyben mutatja a hagyományos feldolgozási módszerek nehézségeit az újságoknál —, hogy 1957-ben a Deutsches Wirtschaftsinstitut-ban napi 800 kivágat készült (a gyűjtemény egyébként 2 millió egységet számlált), ami kereken nagyjából évi negyedmilliós gyarapodásnak felel meg (azonos a növekedés a HWWA-éval).²⁰ A szerényebb keretek között működő MTA közgazdaságtudományi intézeti lapkivágat-archívumnak feldolgozása

¹⁸ *Fünfzig Jahre HWWA* című kötetből. (Lásd: 15. jegyzet.)

¹⁹ *A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve*. I. 1957. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 542 l. A kötet 527—529. oldalain áttekintés az intézetben folyó dokumentációs tevékenységről. Az intézeti lapkivágat-archívum egyébként az 1928—1948 között működött a két világháború közötti időben fennállt legjelentősebb ilyenfajta gyűjteménynek, a Magyar Gazdaságkutató Intézet archívumának a folytatása megfelelő átdolgozással és továbbfejlesztéssel.

²⁰ Rózsa György, *Gazdasági-műszaki tájékoztatás az NDK-ban és Csehszlovákiában*. Közgazdasági Szemle, 1960. 1. sz. 114—116. l.

1955–1957 között: 115 000 újságközlemény és 24 000 folyóiratcikk.²¹ Ez az anyag évente mintegy 1100 tematikus és ország szerinti kivágtárlóba helyezkedik el, tárgyszó kartotékainak száma pedig 1957 végén közel 700 volt.²²

Használat és „melléktermék” szempontjából említésre méltó, hogy a lapkivágtat-archívum mint dokumentációs eszköz milyen változatos lehet. A már említett Deutsches Wirtschaftsinstitutban például a tudományos referensek naponta kézhez veszik a referatúrájuknak (kutatási témájuknak) megfelelő kivágatokat és csak ezek átnézése után kerülnek a dossziékba. A piackutató részlegek keretében a külkereskedelmi vállalatoknál és bankoknál a lapok, illetőleg a kivágatok alapján készülnek a belső használatú naprakész piackutatói szemlék (a vállalati profilnak megfelelő árucikkek világpiaci helyzetéről). Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében 1964-ben X. évfolyamába lépett immár a napi „Sajtótájékoztató” ugyancsak az időszakos irodalom dokumentációs módszerű feldolgozása alapján. A HWWA dokumentációs időszakos irodalom feldolgozása „melléktermékként” jelenik meg az előfizetés útján terjesztett „Weltkartei der Wirtschafts-presse”.

A lapkivágtat-archívum feldolgozási rendszere és módszere keletkezéséből adódóan nem tudományos igényű, abban az értelemben, hogy nincs összefüggésben a tudományok bármiféle rendszerezésével. Mindenekelőtt a „naprakész”, „kurrens” gazdasági (vagy egyéb) információs szükségletek kielégítésére hivatott. Ez a feldolgozási rendszer és módszer rendeltetésénél fogva gyakorlati jellegű, ami semmiképp nem jelenti azonban a tudományos kutatásra való alkalmatlanságát. Sőt érdekes példáját nyújtja annak, hogy egy rendeltetésénél fogva kifejezetten gyakorlati jellegű tájékoztatási munkaeszköz miként válhat a fejlődés folyamán kutatási és tájékoztatási forrássá.

*

Mely tehát a lapkivágtat-archívum alkalmazásának köre, melyek a korlátai és melyek társadalomtudományi tájékoztatási funkciói?

A lapkivágtat-archívum (értve ez alatt mindenekelőtt gazdasági lapkivágtat-archívumot) alkalmazási köre és tájékoztatási funkciói

²¹ *A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve*. II. 1958–1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1959. 355 l. — Az intézeti tapasztalatok szerint egyébként minden kivágtat és cikk átlagosan 2,5 tárgyszó alatt szerepel.

²² MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve. I. (Lásd: 19. jegyzet.)

elsősorban a gyakorlati gazdasági munkára terjednek ki és járulékosan a közgazdasági (és általában a társadalomtudományi) kutatómunkára, ezen belül ennek is konkrét, alkalmazott, gyakorlati ágazataira. Elméleti kutatások szempontjából használata korlátozott, amennyiben az újságok közleményei — az összerjedelemhez képest — csak kisebb mértékben tartalmaznak elméleti jellegű cikkeket különösen egy-egy szaktudományágat illetően. Ezzel szemben jelentős a lapkivágat-archívum tájékoztatási szerepe az elméleti társadalomtudományi kutatásokhoz szükséges anyag- és adatszolgáltatás nyilvántartásában és gyors, szakszerű hozzáférhetővé tételében. És amennyiben a társadalomtudományi kutatások konkrét társadalmi viszonyokat, jelenségeket vizsgálnak, és lényegében e társadalmi jelenségek és viszonyok folyamatos visszatükrözése az újság is, annyiban tölt be a lapkivágat-archívum az újságok sajátos módszerű tartalmi feltárása által társadalomtudományi tájékoztatási funkciót.

3. A FÖLDRAJZI KATALÓGUS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁSBAN

A földrajzi katalógus a többi tárgyi katalógushoz és általában a különböző katalógusfajtákhoz képest viszonylag késve nyert polgárjogot, nem kevés ideig működött „rangrejtve”. Magyarországon például a húszas években kezd kialakulni egy külön földrajzi katalógusfajta az Egyetemi Könyvtárban még a decimális rendszer bevezetése előtt és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár földrajzi katalógusa tekint még vissza néhány évtizedes múlttra. Lényegében nemzetközileg sem eltérő a kép. A földrajzi katalógus csiráit, különféle törekvéseket a földrajzi fogalom megragadására és kifejezésére megtalálhatjuk mind nemzetközileg, mind a hazai könyvtárak gyakorlatában. A földrajzi fogalmakat kezdetben a XIX. századi eredetű betűrendes katalógusokon belül lehet megtalálni, mint például az Országos Széchényi Könyvtár ún. müncheni katalógusában, az Egyetemi Könyvtár betűrendes alapkatalógusában stb. Ezek a törekvések jobbra arra irányultak, hogy valamilyen formában érvényesítsenek egy földrajzi fogalmat akár valamelyik tárgyi, akár a betűrendes katalóguson belül, például melléklap készítése által egy műben szereplő földrajzi fogalomról.

a) *A földrajzi katalógus helye a tárgyi katalógusok rendszerében*

A földrajzi katalógus „belső”, könyvtártani szempontú kialakulása előzményeinek és feltételeinek történeti elemzése kívül esik e tanulmány

tárgyán, ennek elvégzése katalógustörténeti jellegű feladata, ezért ezekre csak annyiban utalunk, amennyiben a modern földrajzi katalógus előzményeinek megvilágításához ez feltétlenül szükséges.

A szakkatalógusról és általában a tárgyi katalógusokról, a decimális-rendszerről folytatott szakmai viták, értekezések, a címléírás, vagy annak egyes kérdései, mint a testületi szerzőség, a katalogizálással kapcsolatos szabványosítási törekvések nemzetközileg annyira előtérben álltak, hogy a földrajzi katalógus problematikája szinte elsikkadt, a szakirodalom háttérébe szorult, a katalógus-hálózatnak, a katalógus- és könyvtári osztályozás elméletének perem-kérdése maradt.²³

Az élet – mint annyi más kérdésben – előtte járt itt is az elméletnek, adott esetben az utóbbi másfél évtizedben hatalmas méretekben kibontakozott társadalomtudományi kutatások igényei lefűjták a port a földrajzi katalógus kérdéséről is, közelebbről, könyvtári-tájékoztatási szükségletté tették a földrajzi katalógus kiépítését. Vagyis a földrajzi katalógus gyors kiépülésének folyamatát, jelentőségének elismerését, beilleszkedését a könyvtári tárgyi katalógusok közé nem annyira a könyvtárban, mint inkább „kívülről” a társadalomtudományi kutatás siettetette és ez a társadalmi igény egyben meghatározza fejlődését is.²⁴

A földrajzi katalógus gyökerei visszanyúlnak a tárgyi katalógusokban vagy a betűrendes katalógusban kifejezett földrajzi fogalomig,

²³ Csapodi Csaba, *A földrajzi katalógus a könyvtár katalógus-rendszerében* (Magyar Könyvszemle, 1956. 4. sz. 324–332. l.) című közleménye történeti feldolgozást is adja a kérdésnek, ismerteti a szakirodalom mostoha kezelését ezzel kapcsolatban és elemzi a földrajzi katalógus összefüggéseit a többi tárgyi katalógussal. Közleményét gazdag szakirodalmi jegyzetapparátus egészíti ki, amelyből kitűnik, hogy a földrajzi katalógussal az utóbbi tíz esztendőben kezdett el komolyabban foglalkozni a szakirodalom. Közleményének konklúziójával, hogy ti. „A megfelelően kidolgozott földrajzi katalógus tehát nem segédkatalógus, hanem a könyvtár tárgyi katalógus-rendszerének, tárgyi katalógus-hálózatának szerves darabja. Nemcsak a szisztematikus szakkatalógus és a tárgyszó-katalógus egészíti ki egymást, hanem hozzájuk tartozik harmadikként a földrajzi katalógus is” (331. l.) maradéktalanul egyet lehet érteni. A közlemény némi módosítással megjelent a *Biblos* című folyóirat 1959. 1. számában is (1–11. l.): *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*, továbbá e közlemény különlenyomata azonos címmel *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai* című sorozat 16. számaként.

²⁴ A téma leszűkített kidolgozását lásd: Rózsa György, *A földrajzi katalógus kérdéséhez*. Magyar Könyvszemle, 1959. 1. sz. 116–119. l.

de ilyenkor még nincs szó tulajdonképpeni önálló földrajzi katalógusról. A földrajzi fogalom kifejezésére, érvényesítésére irányuló elvileg megalapozott, módszeres törekvések — a földrajzi könyvtárakon kívül — a társadalomtudományi kutatásban és tájékoztatásban, merőben különböző jellegű társadalmi igény kielégítésére vezethetők vissza többévtizedes távlatban —, jöllehet földrajzi katalógus kiépítésének konzekvenciája nélkül.

Az egyik, a *nemzeti könyvtárak* azon törekvésében fejeződik ki, hogy többek között feltárják és összegyűjtsék egy adott országgal bármilyen vonatkozásban foglalkozó külföldi irodalmi termékeket. Mi más volna ez, mint a nemzeti könyvtárak évszázados, de mindenesetre sok évtizedes tartalmi földrajzi fogalomfeltáró munkája? A „hungarica”, „sovietica”, „polonica”, „belgica” stb. gyűjtés alapvető módszere egyebek mellett az irodalom feltárása abból a szempontból, hogy az egy országra, egy földrajzi fogalomra vonatkozó közelményeket nyilvántartsák. Itt csak jelezni kívántuk a földrajzi fogalom feltárásának legrégibb könyvtári hagyományát és nem szükséges kitérni a történettudományi intézetek és könyvtárak esetleges különleges földrajzi szempontú katalógusaira, továbbá helytörténeti és helyismereti gyűjtemények nyilvántartási gyakorlatára.

A másik, a *dokumentáció* azon földrajzi szempontú szakirodalom feldolgozási folyamatában fejeződik ki, hogy a kutatók, az érdeklődők rendelkezésére bocsássa a lehetőleg naprakész tájékoztatást egy-egy ország gazdasági-politikai vagy kulturális helyzetéről. Szakirodalom mellett természetesen ideértendő a napisajtó is, mert hiszen a távirati irodák, a lapok működése nem nélkülözheti a földrajzi szempontú nyilvántartást. Elég itt csak a külpolitikai dokumentációra utalni (sajtófigyelés, országokénti lapkiváogat-archívum, „Zeitgeschichte” stb.). Az első világháborút követően a konjunktúra- és piackutató intézetek munkássága is elképzelhetetlen földrajzi szempontú gazdasági dokumentáció, egy-egy ország gazdasági, külkereskedelmi helyzetére vonatkozó sajtódokumentáció nélkül.

Az elmondottakból, továbbá a nemzeti könyvtárak és a dokumentáció földrajzi szempontú feltáró és nyilvántartó munkásságával kapcsolatos utalásokból következnek a földrajzi katalógusnak fő ismérvei, nevezetesen, hogy *a földrajzi katalógus olyan önálló, nem egyetemes jellegű tárgyi katalógus, amely a könyvtári állományt (könyv, periodika) meghatározott rendszer szerint tartalmi földrajzi vonatkozásaiban tárja fel, kivetítve egy adott könyv vagy cikk földrajzi tartalmát, érdemi kapcsolátát (ait).*

E meghatározás is tükrözi, hogy a földrajzi katalógus szemben az egyéb tárgyi katalógusokkal (szak-, vagy tárgyszavas, vagy kereszt-katalógus), amelyek a teljes könyvtári állományt tárják fel, korlátozott jellegű, mivel témája minden műnek van, földrajzi vonatkozása, tehát földrajzi osztályozási vonzata csak egy részüknek. Továbbá a földrajzi katalógus csak az érdemi fogalmi vonatkozásokat tárja fel, tehát elhanyagolható ismérv a kiadás helye, nyelve stb., bár szükség esetén például kiadási hely szerint is lehet csoportosítani a kiadványokat, de az effajta nyilvántartás nem tartozik a földrajzi katalógus fogalmi körébe.

b) *A földrajzi katalógus használatának köre és alkalmazása a közgazdasági tájékoztatásban*

A földrajzi katalógusnak az előbbi meghatározása lényegében magában foglalja alkalmazásának, használatának területét, ugyanis a szélesan értelmezett *társadalmi tudományok* (ideértve az irodalomtörténetet is) és kutatások azok, amelyek a földrajzi szempontú irodalomfeltárást igénylik, míg a természet- és műszaki tudományok bizonyos területein (pl. fizika, kémia) a földrajzi szempont többnyire közömbös, míg más területein — a földrajztudományról nem szólva — pl. geológia, botanika, antropológia a földrajzi rendszerezés messzeemenően használatos. A társadalomtudományi kutatások az egyes diszciplínáknak megfelelően természetesen nem egyforma súllyal földrajzi orientációjúak (aligha szorulnak például bővebb indoklásra a történettudományi kutatások földrajzi szempontjai) és az egyes könyvtártípusok is funkcióikhoz képest tagolják, vetítik ki a földrajzi fogalmakat. Egy kutatóintézeti szakkönyvtárnak nagyobb mélységben lehet és kell a földrajzi vonatkozásokat kivetítenie, mint egy több szakot gyűjtő tudományos nagykönyvtárnak.²⁵

²⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Könyvtárának megalakulásától, 1955-től a decimális szakkatalógussal egyidejűleg építette ki ugyancsak decimális földrajzi katalógusát. A szakcédulák — földrajzi cédulák aránya kb. 2:1, ami önmagában is azt mutatja, hogy egy közgazdasági szakkönyvtárban (az intézetnek világgazdasági osztálya is van) a földrajzi katalógus szerepe igen jelentős (ha nem nélkülözhetetlen). Ezt a katalógusok használatának tapasztalatai tanúsítják. — Jellemző a hamburgi Világgazdasági Archivum könyvtára tárgyi katalógus-rendszerének egyes katalógusai céduláinak mennyiségi aránya: általános szakkatalógus 60 000, földrajzi 224 000 (viszonyításként, az alfabétikus katalógus 221 000 cédulát tartalmaz). *Fünfundzwanzig Jahre HWWA* Verl. Weltarchiv. Hamburg 1958. 87. l.

A földrajzi katalógus iránti igény a kutatás oldaláról egyrészt mint könyvtári belső alapszolgáltatás és mint reference-forrás, másrészt, többszörös áttétellel végső soron egyik vetülete az első világháború után megindult és a második világháború után mind nagyobb arányokban kibontakozott társadalomtudományi kutatásoknak. Ezeknek egyik fő iránya bizonyos földrajzi egység (kontinens, ország, államcsoportok stb.) keretei között élő (vagy régi) társadalom története alakulásának, mozgástörvényeinek feltárása, közgazdasági, jogi és egyéb jelenségeinek, viszonyainak vizsgálata és elemzése. Ezek a kutatások — bár más síkon és erőszakolt párhuzam nélkül — nem nélkülözhetik a természettudományi kutatásokban elengedhetetlen mennyiségi és minőségi összehasonlító módszereket, méréseket.

Az életszínvonal mérése, szintjének megállapítása például úgyszólván valamennyi társadalomtudományi diszciplínának fontos témája. A hivatalos és a nem-hivatalos szervek sokasága (statisztikai hivatalok, közgazdasági kutató intézetek, szakszervezetek stb.) és a kutatók százai foglalkoznak vele. A vonatkozó kutatások gyakorlati megfigyelések, háztartásstatisztikák, ár- és bérelemzések mellett szakirodalmi forrásokon alapulnak (többek között a mérések módszereinek kidolgozása, továbbá, hogy különböző országokban mit számítanak az életszínvonalba stb.). Csak a vonatkozó szakirodalom ad választ arra, hogy különböző időszakokban, különböző országokban hogyan mérik az életszínvonalat, hogyan alakul egy nagyobb távon dinamikája — hogy néhány fontosabb kérdést ragadjunk ki, amelyeket szakirodalom feldolgozása nélkül nem lehet megközelíteni az adott témakörben. A mindenkori felmérés eredményének mércéje pedig nem más, mint a saját korábbi színvonallal és nemzetközi síkon történő egybevetés. Össze kell tehát hasonlítani különböző országok mérési metodikáit és adatait.

A szakirodalomban azonban ezek a problémák — a valósághoz hasonlóan — nem jelentkeznek tiszta formában, egy-két jól körülhatárolható témakörként (pl. munkabér, fogyasztás), hanem különféle témakörökben találhatók fontos vonatkozásai (pl. népmozgalom, foglalkoztatottság, adózás, a pénz vásárló ereje stb.). A társadalomtudományi szakkönyvtár anyagának tartalmaznia kell a válaszok jó részét a felmerülő kérdésekre (összehasonlító módszerek, összehasonlító adatok). A könyvtár földrajzi katalógus nélkül a még oly jól szerkesztett decimális vagy tárgyszavas katalógusával sem képes ezekre a kérdésekre gyors, megbízható tájékoztatást nyújtani.

A továbbiakban a földrajzi katalógus problémáival és szerkesztésé-

vel, mint *decimális rendszerű földrajzi katalógussal* foglalkozunk, kiindulva abból, hogy az egyetemes tizedes osztályozási rendszer nemzetközileg a legelterjedtebb és hogy a decimális földrajzi katalógus elemzésének tapasztalatai „mutatis mutandis” vonatkoztathatók bármilyen tárgyszavas vagy általában tárgyi katalógusra a földrajzi orientációjú kutatás és tájékoztatás szempontjából. A lényeg ugyanis az, hogy a könyvtár bármilyen tárgyi katalógussal hogyan képes eleget tenni a földrajzi vonatkozású társadalomtudományi kutatási igényeknek — önálló földrajzi katalógussal vagy anélkül.

Elvileg és gyakorlatilag a *földrajzi katalógus tapasztalatai egyaránt vonatkoznak könyvekre, folyóiratokra és bármilyen fajta egyéb dokumentumra.*

Visszatérve a példaként az előbbiekben az életszínvonallal kapcsolatos kutatásokra, tételezzük fel, hogy a kutatási téma „Az életszínvonal alakulása Ausztriában . . . és még néhány országban”. A konzultált könyvtár szakkatalógusa gondos szakozással (tárgyszavazással) a földrajzi fogalmakat is feltünteti. Választólapok bőséges használatával az egyes szakokon belül az anyagot földrajzilag is tagolják.

Az életszínvonallal kapcsolatos egyik első kérdés a nemzeti jövedelem. Fenti feltételezés szerint a kutató a szakkatalógusban a következőképpen találja meg az irodalmat:

339.32

nemzeti jövedelem

339.32 általános munkák (pl. Zur . . . Theorie des National-einkommens)

339.32 (.) földrajzi tagolásban

339.32 (100) nemzetközi érvényű munkák (pl. Les comptabilités nationales dans le monde)

339.32 (41) (National Income . . .) Angliában

339.32 (436) (Österreichs Volkseinkommen . . .) Ausztriában

...

339.32 (85) (The Peruvian National Income . . .) Peruban

A nemzeti jövedelmen kívül azonban tanulmányozni kell még a munkabér, az adóügy, a foglalkoztatottság, a statisztika és nem utolsósorban az általános életszínvonal szakokat is, decimális számokban: 331.2; 336.2; 331.6; 31 : 339.452.

A kutatónak tehát legalább öt szakszám alatt kell keresgélnie a két-három országra vonatkozó anyagot. De előfordulhat, hogy az egy országra vonatkozó irodalmat tíz szakszám alatt is keresheti.

A leggondosabb szakozást is feltételezve, a következő hiányosságok lehetőségeivel kell számolnunk: *a)* A kutatónak a szakkatalógus rengetegében a sokrétű útírányjelző táblák (választólapok) mellett is elkerüli a figyelmét a keresett országra vonatkozó cédulák egy része, vagy igen nehezen találja csak meg ezeket. *b)* Nem tudhatja, hogy milyen, számára értékes irodalmat nem látott egyáltalán, mert nem volt előtte az adott országra vonatkozó teljes anyag (pl. lehet, hogy éppen a 330.114 „gazdasági növekedés” szak átnézése ad impulzust további kutatásokhoz). *c)* Különösen érvényesek a *b)* pont alattiak abban az esetben, amikor az adott szakban a vizsgált országra vonatkozó irodalom szegényes.

Mindehhez még hozzá kell számítani, hogy körültekintő szakozás mellett sem várható, hogy földrajzi katalógus hiányában a földrajzi jelzetnek kellő jelentőséget tulajdonítanak. Földrajzi katalógus létezése esetén viszont a szakozásnak *ugyanolyan fontos* feladata a földrajzi kapcsolat felderítése az adott műben, mint a fő táblázati jelzet megállapítása. A földrajzi jelzet megállapítása csak így válhat *tartalmi szakozási feladattá*, és így válik a földrajzi katalógus a katalógus-rendszeren belül „önálló műfajjá”, mely rendszerben változatlanul a szakkatalógus tölti be a „*primus inter pares*” szerepet.

Választott példánk szerint hogyan boldogul a kutató a földrajzi katalógussal?

(436)

Ausztria

002.6 (436)	dokumentációs központ
3KP5 (436)	kommunista párt
31 (436)	statisztika
331.2 (436)	munkabér
332.4 (436)	pénz
333 (436)	agrárpolitika
338 (436)	népgazdaság-termelés-gazdasági helyzet
338.98 (436)	gazdaságpolitika
339.32 (436)	nemzeti jövedelem (Österreichs Volkseinkommen . . .)
382 (436)	külkereskedelem

A földrajzi katalógusban való kutatás előnye szembeszökő: könnyebb eligazodás, kisebb hiba- és nagyobb megtalálási lehetőség, a teljes irodalom áttekinthetősége, a határterületi anyagok számbavétele.

A földrajzi katalógusnak a választott példán bemutatott előnyeivel nem áll arányban a szakkatalógus bármilyen részletes földrajzi tagolása sem. Ezek az előnyök természetesen csak akkor érvényesülnek, ha valóban *következetes „földrajzi szemlélet” érvényesül a szakozásban.* Ugyanakkor a legjobban szerkesztett földrajzi katalógus sem teszi fölöslegessé a szakkatalóguson belüli földrajzi csoportosítást, különösen a nagy összefoglaló szakoknál, mint amilyenek a 338 (népgazdaság-termelés-gazdasági helyzet); 338.4 (ipari termelés); 333 (agrárpolitika); 336 (bank- és hitelügy); 31 (statisztika); 382 (külkereskedelem) stb.

A szakkatalóguson belüli földrajzi tagolás lehetővé teszi a kutatás és a reference-munka számára, hogy egy meghatározott nem dominálóan földrajzi orientációjú téma esetén, a földrajzilag szétszórta anyag együvé kerüljön és összefoglaló áttekintésre adjon módot. Például „A külkereskedelem különböző országokban” c. téma kutatásánál, a szakkatalógus összefüggően nyújt áttekintést a kérdés elméletéről, utána a (100) jelzet alatt a világkereskedelemről, utána az egyes országok külkereskedelmi helyzetéről 382 (.). Az anyagnak az ilyesfajta összefüggő, logikus feltárását a földrajzi katalógus nem nyújthatja.

Ezzel szemben a földrajzi katalógus, a maga jól tagolt szakcsoportjaival lehetőséget nyújt egy vagy több országra vonatkozó komplex jellegű téma kutatására, szakirodalmának feltárására (mint azt az „életszínvonal”-téma szakirodalma keresése mutatta), továbbá egy bizonyos részletkérdés gyors és megbízható utánanézésére (például: a bank- és hitelügy egy országban). Általában minél több földrajzi fogalomhoz kapcsolt leíró elem van egy műben, annál inkább érvényesül osztályozási szempontból földrajzi vonzata.

A modern társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás igényeit tehát egy tárgyi katalógus sem elégítheti ki önmagában, hanem a tárgyi katalógusok összessége, mindenekelőtt a szakkatalógus és a szakok szerint tagolt földrajzi katalógus együttese alkotnak szerves egységet és egészet és képezik a szakirodalom feltárásának alapját. Amint *egy könyvtárnak* alig van ma már esélye arra, hogy teljes mértékben kielégítse a kutatási igényeket, hanem a *könyvtári hálózatok* együttese képes csak erre, ugyanúgy az egyes társadalomtudományi könyvtárakon belül, a katalógushálózatok keretében, a *szak- és a földrajzi katalógus egymást kiegészítve alkalmasak a színvonalas, sokoldalú irodalomfeltárára.*

Az „életszínvonal” témán túlmenően még egy rendkívül időszerű és az elkövetkező évtizedben egyre fokozódó jelentőségű téma szak-

irodalmának kutatása és feltárása még nyomatékossabban és tételesen is alátámasztja az előbb kifejtetteket.

A második világháborút követő korszak történelmének egyik fő jellemzője a gyarmati rendszer rendkívül gyors ütemű felbomlása, független államok egész sorának kialakulása. Ez az átalakulási folyamat számos, minden országot érintő társadalmi, gazdasági, műszaki, tudományos, nevelési stb. problémát vet fel. A gazdasági és ettől függően és párhuzamosan a kulturális elmaradottság felszámolása, ennek különböző vetületei, jelenségei és ezeket kifejező fogalmai az utóbbi évtizedben meghonosodtak a szakirodalomban, a sajtóban.²⁶

Nagyszámú és egyre szaporodó kutatások indultak meg és folynak a gazdasági elmaradottság felszámolásáról az új ázsiai–afrikai országok problematikájáról. Az új országok jelentkezésével új nemzeti sajtók és nemzeti szakirodalmak is jelentkeznek. A volt brit vagy francia gyarmati területek – szakkatalógusban gondolkozva – néhány fogalommal, jelzettel kifejezhető témái helyébe, sok ország, sok témája kerül. A második világháború befejezése óta több tucat új állam alakult és ez a folyamat még nem fejeződött be. Korunkban önmagában már aligha fejez ki valamit az a fogalom, hogy Észak-Afrika (volt francia gyarmatbirodalom), amely korábban az anyaországhoz kapcsolódott problémáival, ma pedig több ország jelentkezik a maga változatos és sajátos gazdaságfejlesztési, iparosítási, kulturális stb. kérdéseivel. És mindennek megvan a maga szakirodalmi és ezzel kapcsolatos szakirodalmi feltárási, a katalógusokban is jelentkező vetülete. A szakkatalógus önmagában mindezekkel képtelen lenne megbirkózni. A földrajzi katalógussal *együttesen* azonban inkább adódik megoldás.

A „gazdasági elmaradottság”, a „gazdaságilag elmaradott országok” vagy a „gyengén fejlett országok” a decimális katalógusban 330.144.25 elméleti jellegű szakba kerülnek. Ez a jelzet alkalmas arra, hogy a kérdés összefoglaló, elméleti irodalmát tárja fel, nem pedig az egyes kérdéses területekét vagy országokét. A téma konkrét kutatásánál tehát a szakkatalógusban ugyanazok a nehézségek merülnek fel, mint az „életszínvonal”-témánál. Az (1–77) gyűjtő jellegű földrajzi közös elosztásbeli jelzet, a területileg nem együvé tartozó, de gazdasági-politikai felépítésben többé-kevésbé hasonló államokat takar,

²⁶ A „gyengén fejlett” országok fogalmi, tematikai, szakirodalmi problematikájának szemleszerű feldolgozása: Rózsa György, *A „gazdaságilag elmaradott” országokkal foglalkozó irodalom*. Közgazdasági Szemle, 1957. 12. sz.

tehát alkalmas arra, hogy a kérdés irodalmát konkrétan és szélesebben hozza össze akár a szakkatalóguson belül, mint a 330.144.25 jelzet. De azért, hogy ugyancsak összefoglaló jelleggel bír, mégsem elégítheti ki az egyes államcsoportok, kontinens-részek, vagy bizonyos országok, vagy egyes területek meghatározott részkérdései iránti szakirodalmi feltárási igényt.

Mivel a szakkatalógusban amúgy is összekerül az elméleti anyag a 330.144.25 és az átfogó jellegű szakirodalom összekerülhet az (1–77) jelzet alatt is, például 338.4 (1–77) – ipar a gyengén, vagy alulfejlett, vagy az újabb német terminológia szerint, a „fejlődésben levő országok”-ban – („Entwicklungsländern”) a reference-munka során arra kell gondot fordítani, hogy az Ázsia, vagy Afrika problémái, vagy e kontinensek egyes országainak problémái iránti kutató figyelmét felhívják az előbbi két átfogó jellegű szakra is.

A részletes és alapos irodalomfeltárást azonban ebben az esetben is a földrajzi katalógus biztosítja.

A földrajzi katalógus a következőképpen tárja fel például az Ázsiára vonatkozó irodalmat:

(5)

Ázsia

016 (5) Bibliography of Asian studies (Ázsia: általános bibliográfia)

016 : 338 (5) Voproszŭ ekonomiki sztran vosztoka.

Knigi po akonomike ... (Ázsia: gazdasági bibliográfia)

31 : 338 (5) Economic survey of Asia ... (Ázsia: gazdaságstatisztika)

31 : 338 (5 + 6 + 8) Ekonomicseszkoe polozsenie sztran Azii, Afriki, Latinszkoi Ameriki (gazdaságstatisztika, bizonyos ázsiai országokban)

31 : 382 (4–15 : 5) Statistiques des produits exportés par les territoires d'outre-mer des pays de l'OECE ... (Ázsia és nyugat-európai országok közötti külkereskedelem statisztikája)

312 (5) Population growth ... with special reference to countries in Asia (Ázsia : népesedés)

325.36 (5 + 6) Kolonial'naja szisztéma imperalizma i ee raszpad (Ázsia: gyarmatügy)

331.2 (5) Problems of wage policy in Asian countries (Ázsia : munkabér)

333 (5 + 62) Agrarnŭe otnosenija v sztranah Vosztoka (Ázsia: agrárpolitika)

.....

- 330.2 (47 : 5-011-012) Die wirtschaftliche ... Hilfe der Sowjetunion für die ökonomisch schwachentwickelten Länder des Nahen und Fernen Ostens (gazdasági együttműködés a Szovjetunió és bizonyos ázsiai országok között)
- 63 (5-011) Agriculture in the Near East (Közel-Kelet: mezőgazdasági termelés)
-
- 327 (73 : 5-012) Southeast Asia in the coming world (Kelet-Ázsia és az USA közötti külpolitikai kapcsolatok)
- 338 (5-012) Jugo-Vosztocsnaja Azija. Ocserki ekonomiki (Kelet-Ázsia: gazdasági helyzet)
-
- 016 (5-016) Current research on the Middle East (Közép-Kelet: bibliográfia)
- 323.3 : 338 (5-016) Wandel der Wirtschafts- und Gesellschaftsstruktur im mittleren Orient (Közép-Kelet: társadalmi struktúra és gazdasági helyzet)
- 338 (5-016) L'économie du Moyen-Orient (Közép-Kelet: gazdasági helyzet)
- 382 (430 : 5-016) L'Allemagne et le Moyen-Orient (Közép-Kelet és az NSZK közötti külkereskedelem)
-
- 001 + 62 (091) (51) Iz istorii nauki i tehniky Kitaja (Kína: tudomány- és technikatörténet)
- 3K13 : 908.51 Marx über China
- 3K5 (51) Mao Ce-tung válogatott művei
-
- 382 (512.317 + 914) Fülöp-szigetek – Honkong. Külkereskedelmi útmutató
-
- 338.924 (540 + 910 + 591) Problemü indusztrializacii szuverennüh szlaborazvitüh sztran Azii (India, Indokína és Burma: iparosodás)
-
- 338 (569.5) The economic development of Jordan (Jordánia: gazdasági helyzet)
-
- 908 (581) Nezasvizimüj Afganisztan (Afganisztán: általános leírás)
-

332.1 (59) La Banque de l'Indochine et le piastre (Indokína: pénzügy)

338.924 (540 + 910 + 591) Problemü indusztrializacii szuveren-nüh szlaborazvitüh sztran Azii (India, Indokína és Burma: iparosodás)

A földrajzi katalógus, tehát módot nyújt arra, hogy a függetlenségüket újonnan elnyert (és elnyerő) országokra vonatkozó szakirodalmat akár részletes földrajzi tagoltság szerint közelíthesse meg a kutató, akár nagyobb regionális egységek szerint (kontinens, kontinens-részek, bizonyos országok szerint). El nem hanyagolható előny ebből a szempontból az is — és ez általában érvényes a földrajzi katalógusra, különösen pedig reference vonatkozásban —, hogy a kutató vagy a tájékoztató könyvtáros viszonylag gyorsan megállapíthatja, hogy egy adott földrajzi egységgel kapcsolatban milyen szakirodalom található a könyvtárban.

c) Az ETO rendszerű földrajzi katalógus építése és szerkesztése

A földrajzi katalógus építése és szerkesztése — a szakkatalógushoz hasonlóan — nem problémamentes feladat. Mindenekelőtt: milyen ismérvek szerint, mikor indokolt földrajzi jelzet megállapítása? Erre általánosan használható mérce nincs. A könyvtár szűkebb gyűjtőköre, sajátos profilja, használoinak érdeklődési köre, a könyvtár kutatási tapasztalata döntheti csak el, hogy mikor, milyen mélységben, milyen tagoltságban tüntet fel földrajzi jelzetet. Elvileg: minden esetben helyes feltüntetni, amikor a kutatásnak a földrajzi jelzet bizonyos támpontot nyújthat.

Kétes esetben: inkább több, mint kevesebb földrajzi jelzet mellett indokolt dönteni, mert ebből csak előny származhat. Ha számos szakjelzetet kap egy adott mű és a benne található földrajzi fogalom, kapcsolat nem domináns, vagy csak bizonyos szakok tekintetében nyújt támpontot, csak egy-két szakjelzet mellett helyes jelölni földrajzit is, de lehetőleg a műre legjellemzőbb szakjelzetek mellé. Amennyiben összefoglaló jellegű szakszámhoz (331 -munkaügy; 338 -népgazdasági helyzet; 382 -külkereskedelem; 63 -mezőgazdaság) kell illeszteni földrajzi jelzetet. Ennek az az előnye, hogy a kutató, ha az őt érdeklő szűkebb szakterületen nem is talál irodalmat, de a földrajzi katalógus-

ban az átfogó jellegű szakokban talál egy-egy olyan munkát, amelynek részletei esetleg segítséget jelentenek szűkebb szakterületén is.

Ha viszont több földrajzi vonatkozás is található egy műben (és több szakjelzetet is kell adni), milyen szélességben indokolt ezeket kivetíteni? Tételezzük fel, hogy egy adott mű feltárásához 6 szakjelzet és ugyanannyi földrajzi jelzet volna szükséges. Ilyen esetben az ésszerűség határán belül a földrajzi jelzeteket lehetőleg csökkenteni kell, illetve összevontan kifejezni és átfogó földrajzi jelzetek használata célravezető (4–15 -Nyugat-Európa); (5–012 -Kelet-Ázsia); (47–62 -Szovjetunió és szövetségesei); (73–62 -USA és szövetségesei). A földrajzi fogalmakat lehetőség szerint összevontan is ki kell fejezni. Az utóbbi kettőt illetően (szocialista országok; tőkés országok), bár formailag földrajzi jelzetek, tartalmilag mégsem tekinthetők tisztán földrajzi jellegűeknek, mivel elsősorban politikai állam-csoportosulást fejeznek ki. Alkalmazásuk helyes, mivel növelik a földrajzi katalógusban történő keresés eredményességét.

A földrajzi szakjelzet megadásának gyakorlatilag egyidejűleg kell történnie a szakozással (tárgyszavazással). Többletmunkát, de igen gazdaságos, a ráfordított idővel és energiával aránytalanul nagyobb eredményt hozó többletmunkát jelent az adott mű földrajzi szempontjainak feltárása és jelzetekben történő kifejezése. A szakozó (tárgyszavazó) az adott mű tárgyi-tartalmi kifejezésével *egyidejűleg, azonos munkafázisban jelölheti ki legracionálisabban a földrajzi fogalmakat is* (azzal, hogy a földrajzi jelzet megadása egyenrangúan fontos a szakjelzetével).

A decimális és a tárgyszavas rendszerű földrajzi katalógus közötti különbségben is lényegében kifejeződik e két tárgyi katalógus közötti eltérés. Amíg ugyanis a decimális szakkatalógus alapját – ha tudományrendszertani és egyéb szempontokból is vitatható, de mindenestre – egy táblázatokban kidolgozott *rendszer* képezi, addig a tárgyszó-katalógus és ennek megfelelően a tárgyszavazás szubjektívabb jellegű, rendszertani és módszertani szempontból tehát negatívabb, előnye viszont lehetősége a nagyfokú rugalmasságra. (Ezért alkalmazzák a szakbibliográfiai kiadványok általában az *egy téma* csoportosítására kifejezőbb tárgyszavas felosztást és nem a körülhatárolt decimális sémát.) Ebből következik, hogy a decimális szakjelzetben kapcsolt segéd táblázati földrajzi jelzet alapján *automatikusan* építhető a földrajzi katalógus, míg a tárgyszavazásra az *esetlegesség* jellemző. *Tipológiai*lag tehát meg kell különböztetni a földrajzi fogalmon belül szakjelzetek szerinti rendszerezésű decimális földrajzi katalógust,

a szakkatalógus földrajzi „tükkrét”, a sémába nem foglalt, a tárgyszó-katalógussal ilyen szerves összefüggésben nem álló tárgyszavas földrajzi katalógustól.

A földrajzi katalógust a szakkatalógushoz hasonlóan mutató, földrajzi mutató egészíti ki, a földrajzi fogalmak betűrendjében. A (100)-as jelzetnek — világgazdaság 338 (100), nemzetközi munkaügy 331(100) — nincs helye sem a földrajzi katalógusban, sem mutatójában, az ilyen jelzetű anyag csak a szakkatalógusba kerül, ahol az egyes szakokon belül az esetleges földrajzi csoportosítás élén szerepel. Erre a tájékoztató könyvtárosnak kell a kutató figyelmét felhívnia.

A földrajzi katalógus rendeltetése és szerkesztése végső soron rokon vonásokat mutat a bibliográfiák és a dokumentációs kiadványok földrajzi mutatóival. Amint modern társadalomtudományi bibliográfia aligha képzelhető el földrajzi mutató nélkül, ugyanúgy a *földrajzi katalógus átvitt értelemben úgy is felfogható, mint a tárgyi katalógusok földrajzi mutatója*. És ha igaz az, hogy egy többszáz vagy néhány ezer tételes társadalomtudományi bibliográfiában rendkívül nehezen vagy alig lehet eligazodni az egy bizonyos országra vonatkozó irodalom összegyűjtésében földrajzi mutató nélkül, hatványozottan áll ez a könyvtárak több tízezres vagy százezres állományára, különösen pedig a szakirodalom legélőbb fajtájára, a *folyóiratirodalomra*. A periodika irodalom feltárása pedig közvetlenül átvezet a dokumentáció területére és a *reference* munkára.

Bizonyossággal állítható, hogy míg a könyv-katalógus hálózatban a betűrendes katalógus nélkülözhetetlen (egy bizonyos mű megvan-e a könyvtárban, egy szerzőnek milyen művei találhatók meg), addig a folyóiratcikkek esetében a betűrendes katalógus jó, ha van, de mellőzhető (folyóiratcikkeknél általában nem egy szerző cikkeit keresik, hanem kifejezetten egy témához keresnek irodalmat és a folyóiratcikkek óriási tömege miatt az alfabetikus katalógus rendkívül nehezen valósítható csak meg), de a szakkatalógus mellett nem hiányozhat a földrajzi cikk-katalógus.

A kutatás közvetlen szempontjai mellett, a *reference*, a bibliográfiai és a dokumentációs munkának — tehát a *modern tudományos tájékoztatás legaktívabb elemeinek* — szükségletei is a földrajzi katalógus kiépítésének irányába hatnak.²⁷

*

²⁷ Mind az új szovjet osztályozási rendszer, mind az ETO új szovjet kiadása részletesen kidolgozott földrajzi felosztást tartalmaz. (Bibliotecsno-bibliogafi-

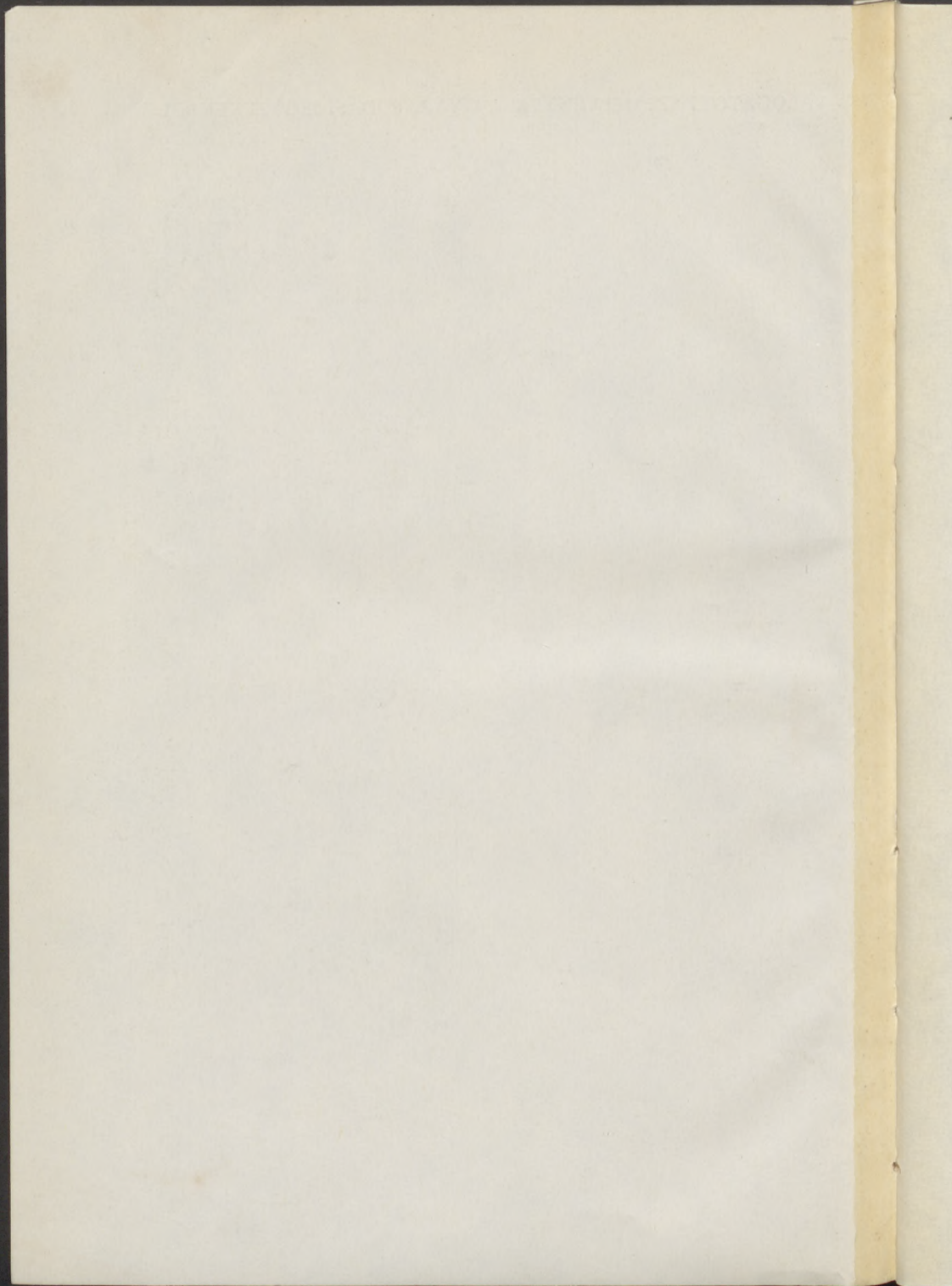
Ha összegezzük a földrajzi katalógusnak az egyéb tárgyi katalógusokat kiegészítő funkcióit és előnyeit ezek a következők: a) *gazdagabb, sokrétűbb és pontosabb* földrajzi szempontú irodalomfeltárás, b) a földrajzi orientációjú kutatásnál és tájékoztatásnál *gyors tájékozódási lehetőség*, c) *könnyebb* eligazodás földrajzi szempontból a szakirodalomban, d) *kisebb hiba és nagyobb megtalálási lehetőség* a földrajzi szempontú irodalom szempontjából, e) egy országos (földrajzi egységre) vonatkozó irodalom *teljesértékű áttekinthetősége*, f) egy országra (földrajzi egységre) vonatkozó irodalom *határterületekben történő áttekinthetősége*.

Ily módon az elvileg megalapozott, a szakkatalógussal való összefüggéseiben tisztázott, a tárgyi katalógusokkal (szerkesztésileg, munkafázisbelileg) összekapcsolódó reális kutatási igényeket kielégítő földrajzi katalógus, szervesen illeszkedik be a könyvtári katalógushálózatba és a társadalomtudományi tájékoztatás egyik fontos eszközévé válik.

cseszakaja klasszifikacija. Tablicü dlja naucsnuh bibliotek. Moskva. 1960 — . Gosz. B-ka im. V. I. Lenina, illetve Univerzalnaja deszjaticsznaja klaszszifikacija. Otv. red. E. I. Samurin. Moskva. 1962. Vszeszozjuznaja Knizsnaja Palata. 724 p.)

VÁLOGATOTT SZEMELVÉNYEK A GYARAPODÁSI JEGYZÉKEKBŐL

II

Histoire et Géographie politiques et économiques

1960	II-210	24362 - A.F.A.P. - Les Pays de l'Est. Allemagne de l'Est. Pologne. Tchécoslovaquie. U.R.S.S. - (Bibliographie) Yougoslavie. Paris, siège, 1960. In-4°, 35 p.	(457.552)
1960	II-210	24363 - CHARDONNET (Jean). - Les grandes puissances. Etude économique. Tome I) - L'Europe. 3ème édition revue et augmentée. Paris, Dalloz, 1960. In-12, 651 p.	(114.804) (Etudes politiques, économiques et sociales)
1960	II-210	24364 - LES PROBLEMES JURIDIQUES et ECONOMIQUES du MARCHE COMMUN. - Paris, Librairies Techniques, 1960. In-8°, 304 p.	(116.526) (Colloque des Facultés de Droit).
1960	II-210	24365 - TASCHENBUCH FÜR DEN GEMEINSAMEN MARKT 1959-1960. - Frankfurt-am-Main. Aegenor-Verl., 1960. In-12, 550 p.	(505.087)
1960	II-210	24366 - UNITED NATIONS. - Economic development in the Middle East 1958-1959. New York, Department of Economic and Social Affairs, 1960. In-4°, 125 p.	(850.045) (1960 II C 2)
1960	II-210	24367 - UNITED NATIONS. - Economic Survey of Europe in 1959. Geneva, Secretariat of the Economic Commission for Europe, 1960. In-4°, n.p.	(850.045) (1960 II E 1)
1960	II-210	24368 - UNITED NATIONS. - Statistical Yearbook 1959. Nations-Unies. Annuaire statistique 1959. New-York, siège, 1960. In-4°, 618 p.	(502.502 bis)
1960	II-22	24369 - ANNUAIRE NORIA. - Martinique et Guadeloupe 1960-1961. Limoges, siège, 1960. In-8°, 167 p.	(504.359) (Edition "Antilles").
1960	II-22	24370 - ANNUAIRE STATISTIQUE de l'ALGERIE, 1959. - Alger, Service de Statistique Générale, 1960. In-4°, 234 p.	(601.986)
1959	II-22	24371 - ANNUAIRE STATISTIQUE du MAROC, 1957. - Rabat, Service Central de Statistique, 1959. In-4°, 372 p.	(602.998)

(24362 à 24371)

1. fakszimile

ECONOMIC THEORY

1967. SMITH (A.) ps. Prüfung der heutigen volkswirtschaftlichen Systeme. Frankfurt a. M., Winter. pp. iv, 335. R. W 66,843.
1878. MARESCOTTI (A.) L'economia politica studiata col metodo positivo. Bologna, Zanichelli. pp. xvi, 460. R. W 66,302.
1935. ROBBINS (L. C.) Baron Robbins. Di chi la colpa della grande crisi? e la via di uscita. Torino, Einaudi. pp. 223. R. W 66,974c.
1944. ROBBINS (L. C.) Baron Robbins. Ensayo sobre la naturaleza y significación de la ciencia económica. México, Fondo de Cultura Económica. pp. 214. R. W 66,974b.
1952. ROBBINS (L. C.) Baron Robbins. La base economica dei conflitti di classe. Firenze, La Nuova Italia. pp. xv, 161. R. W 66,974a.
1958. BRADFER (A.) Essai d'économie. Bruxelles, Éditions du Parthénon. pp. 142. R. W 66,720.
- GORETTI (M.) Il paradosso Mandeville: saggio sulla "Favola delle api" col testo inglese a fronte e bibliografia. Firenze, Le Monnier. pp. vii, 169. R. W 65,922.
- LAVERGNE (E.) L'hégémonie du consommateur, vers une rénovation de la science économique. Presses Universitaires de France. pp. 362. R. W 65,948.
1959. AMANO (K.) compiler. Ricardo bibliography. Osaka, Economic Society, Kansai University. pp. 537-604. R(P). H/D 282.
1959. MEYNAUD (J.) L'élaboration de la politique économique. Aix-en-Provence, La Pensée Universitaire. pp. 228. R. W 66,420.
- WEULERSSE (G.) La physiocratie à la fin du règne de Louis XV, 1770-1774. Presses Universitaires de France. pp. xii, 233. R. W 66,038.
1960. BOWEN (W. G.) The wage-price issue: a theoretical analysis. Princeton, University Press. pp. xvi, 447. B. HB 171.
- SOMBART (W.) Allgemeine Nationalökonomie. Duncker und Humblot. pp. 237. R. W 68,620.

DESCRIPTIVE ECONOMICS — GENERAL

1945. INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE. 27th Session. Reports. 6. Reports on the application of conventions, article 22 of the constitution. Montreal. pp. 73. R(O). ILO.II,27/6.
1957. FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION. Millions still go hungry. Rome. pp. x, 102. R(O). FAO(227).
- FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION. World Food Problems. No. 2. Man and hunger. Rome. pp. 77. R(O). FAO(226).
1958. AKTIONSGEMEINSCHAFT SOZIALE MARKTWIRTSCHAFT. Arbeitstagung, 9., 1957. Welche Wirtschaftspolitik kann das Vertrauen des Wählers rechtfertigen? Ludwigsburg, Hosh. pp. 167. R. W 66,750.
- BARBIER (P.) Progrès technique et organisation du travail. Dunod. pp. xii, 271. R. W 65,937.
- EKKER (M. H.) Seminario sobre la planeación económica y asuntos relacionados con ella. México, Editorial Cultura. pp. 244. R. W 66,118.
- FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION and UNITED NATIONS. Economic Commission for Europe. Fibreboard and particle board: technical papers submitted to the International Consultation on Insulation Board, Hardboard and Particle Board, vols. 4,5,6. Rome. 3 pts. R(O). FAO(238).

UNITED STATES DEPARTMENT OF LABOR

Arthur J. Goldberg, Secretary

SELECTED LIST OF RECENT ADDITIONS TO THE LIBRARY

February 1961

Washington 25, D. C.

3rd Series No.17

Materials on this list will be routed to Department of Labor staff upon request. Call Extension 2316 and request by item number. Personnel of other Government agencies may request through their agency libraries.

ABILITY TESTING

- 2-1 French, Wendell L. What every executive should know about psychological testing. (In Personnel Journal, Feb.1961, v.39, p.351-355/)
- 2-2 Souerwine, Andrew H. More value from personnel testing. (In Harvard business review, Mar./Apr. 1961, v.39, p.123-130)

ACCIDENTS

- 2-3 California. Dept. of Industrial Relations. Division of Labor Statistics and Research. California work injuries, 1959. San Francisco, 1960. 42 p. RD7282.C22 1959
- 2-4 U.S. Bureau of Mines. Injury experience in coal mining, 1957. Washington, 1960. 72 p. (Its Information circular 7987) TN23.U52 no.7987
- 2-5 U.S. Interstate Commerce Commission. Bureau of Transport Economics and Statistics. Accident bulletin, no.128, summary and analysis of accidents on railroads in the United States subject to the Interstate commerce act, 1959. Washington, U.S.Govt.Print.Off., 1960. 115 p. HE1780.A3 1959

AFRICA see also CIVILIZATION - BIBLIOGRAPHY; ECONOMIC DEVELOPMENT

- 2-6 Bourret, F.M. Ghana, the road to independence, 1919-1957. (Rev. ed.; Stanford, Stanford University Press, 1960. 246 p. RC517.G6B6 1960)
- 2-7 Changing Africa. (In Current history, Feb.1961, v.40 (whole issue)) Contents.- Is there an Afro-Asian bloc? by Rayford W. Logan.- Toward majority rule in East and Central Africa, by R.C. Pratt.- French Tropical Africa: today and tomorrow, by Carroll Quigley.- Ghana: the black star state, by Keith Irvine.- Nigeria: potential for stability, by Thomas P. Malady.- Chaos in the Congo, by Harry E. Rudin.- Apartheid in South Africa, by Joan L. Barkon.
- 2-8 De Vyver, Frank T. Labour relations in South African industry. (In Journal of industrial relations (Australia) Oct.1960, v.2, p.108-118)

107. EWALD, Ursula, *Recent developments of the world fertilizer market: A statistical analysis*. (Kiel: Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel. 1957. Pp. ix, 227. Pap.)
A review of 1950-1956 developments in the supply of and demand for fertilizers in Western and Eastern Europe, the United States, and the Far East. Includes tables, for some 90 countries, on the production, consumption, import, and export of fertilizers for the years indicated. (D)
108. FINNIE, David H., *Desert enterprise: The Middle East oil industry in its local environment*. Harvard Middle Eastern Studies, No. 1. (Cambridge: Harvard Univ. Press, 1958. Pp. x, 224. \$5.)
Describes the business operations and problems of foreign oil companies in the Middle East, largely on the basis of the author's observations on the scene in 1955. The first in a series of monographs sponsored by the Center for Middle Eastern Studies at Harvard. (E)
109. HEFLEBOWER, Richard B., and STOCKING, George W. (eds.), *Readings in industrial organization and public policy*. Published Articles on Economics, Vol. VIII. (Homewood, Ill.: Irwin for the American Economic Association. 1958. Pp. xi, 426.)
A collection of 21 important articles that have appeared, mostly in American journals since 1949, on topics in the field of industrial organization and government policy. A valuable reference volume. (A)
110. HILL, M. F., *Planters' progress: The story of coffee in Kenya*. (Nairobi: Coffee Board of Kenya. 1956? Pp. xi, 210. 42s.)
A historical account of coffee production in Kenya from 1893 to 1955. (E)
111. KILBRIDGE, Maurice D., *The prospect for nuclear power in Pakistan*. National Planning Association Reports on the Productive Uses of Nuclear Energy. (Wash., D. C.: NPA. Pp. viii, 59. \$1. Pap.)
A study of the potential impact of nuclear power on the economic development of Pakistan over the next 20 years. (E)
112. KRONSTEIN, Heinrich, MILLER, John T., and SCHWARTZ, Ivo E., *Modern American antitrust law: A guide to its domestic and foreign application*. Institute for International and Foreign Trade Law, Georgetown University Law Center. (New York: Oceana Publications. 1958. Pp. 319.)
Sets forth legal developments in the major areas of application of American antitrust laws. A useful reference volume. (D)
113. LITTLE, I. M. D., and ROSENSTEIN-RODAN, P. N., *Nuclear power and Italy's energy position*. National Planning Association Reports on the Productive Uses of Nuclear Energy. (Wash., D. C.: NPA. 1957. Pp. vii, 79. \$1.25. Pap.)
A study of the prospective supply of and demand for fuel and energy, in-

636.

Ermann H.
La politique du patronat français
1936-1955. - Paris, Colin, 1959.
416 p.

Рец.: Рубинский И. - "Новые книги за рубежом по обществ. наукам", М., 1960, № 12, с. 12-16.

637.

Harrison M.
Trade unions and the Labour party
since 1945. - London, Allen and Unwin, 1960.
360 p.

Рец.: Кресильников А. - "Новые книги за рубежом по обществ. наукам", М., 1960, № 12, с. 50-55.

638.

Kutta F.
Reservy rustu produktivity prace. - Praha, "Prace", 1959.
207 s.

Рец.: Евстигнеев Р. и Семенов И. - "Новые книги за рубежом по обществ. наукам", М., 1960, № 12, с. 3-7.

639.

Life insurance fact book. - New York, Institute of life insurance, 1959.
126 p.

Рец.: Кировлов А. - "Новые книги за рубежом по обществ. наукам", М., 1960, № 12, с. 16-19.

640.

Tchalenko G.
Villages unique de la Syrie du Nord. Le massif de Bélus à l'époque moderne, T. I-3. - P., 1953-1958.

Рец.: Димитриевский Г. Г. Новые данные по социально-экономической истории Советской Сирии. - "Вестник Древней истории", М., 1960, № 4, с. 170-195.

641.

Ubezpieczenia majątkowe. Ochrona ubezpieczeniowa własności społecznej. Polakie wydawnictwa gospodarcze. - Warszawa, 1958.
380 s.

Рец.: Райкер В. К. - "Известия высш. учеб. заведений". Правоведение, Л., 1960, № 4, с. 150-151.

БИБЛИОГРАФИЯ

642.

Аннотированный тематический план издательства социально-экономической литературы "Соцэкгиз" 1961 г. - М., 1960.
173 с. (всесоюз. объединение изд. торговли Союзкнига).

643.

Я $\frac{103}{9}$ Ермав, К. и Кад. Р.
Пятикнижие марксистско-ленинской теории на XXI съезде КПРС. Показатели литературы. Книга, Держполитиздат УРСР, 1960.
48 с. (М-во культуры УРСР.

Держ. ист. б-ка УРСР. Методика библиотеч. работы та библиографія).

644.

Я $\frac{10P}{4.9}$ Каплев, С. Е. и Чисо, А. Е.
Механизация и электрификация сельского хозяйства. Рекоменд. указатель литературы. М., 1960.
113 с. (М-во культуры РСФСР.

Гос. ордена Ленина б-ка СССР им. С. М. Ленина. Центр. с.-х. б-ка ВАСХНИЛ).
Сост. указанным на обороте тит. л.

645.

Я $\frac{3}{50-Au}$ Нортои, И. А. и Скуцалева, А. Я.
Успехи социалистического строительства в Амурской области. (К 40-летию Восток. ССР). Указатель литературы. Амурск. 1960.
48 с. (Осн. упр. культуры Амурской обл. б-ка).

Сост. указанным на обороте тит. л.

HANDEL (Binnen- und Außenhandel)

21. Begleitpapiere für Ausfuhrsendungen. Zsgest. von Hans Langendorf. Hrsg. vom Gemeinsamen Außenhandelsbüro der Industrie- und Handelskammern Arnsberg, Detmold, Dortmund, Hagen, Siegen. Erg.Lfg. 76. Hagen: v.d.Linnepe 1960. 8°

H/SJ/ 3

Änderungen auf den Gebieten der Einfuhrkontrolle, Fakturierung, Konnossemente, Muster, Markierungsvorschriften, Luftfracht, Konsulatsgebühren, Verpackungsvorschriften in den Ländern Australien, Belgien, Brasilien, Jugoslawien, Spanien, Venezuela u.a.

22. Einfuhrbestimmungen europäischer und überseeischer Staaten. Bearb. von Ernst Hickmann. Darmstadt: Hoppenstedt 1960. 70 S. 4° [Ersch. auch u.d.T.: Ratschläge für die Ausfuhr.]

1960 K 125

Eine Zusammenstellung der wichtigsten Einfuhr- und Devisenvorschriften des Auslandes auf Grund zuverlässiger Quellen und unter Verwertung neuesten Materials.

23. Europa - Tariffs and trade in Western Europe. A report by P.E.P. Political and Economic Planning. London: Allen & Unwin 1959. XVI, 119 S. 4°

1959 B 253

24. Japan - Consumption and its degree of dependence on imports in postwar Japan. Tokyo: Ecomic Research Institute; Economic Planning Agency 1959. 47 S. 4° (Economic bulletin. 3.)

1960 K 122

GENERAL WORKS

- 1774 Münster. Universität. Sozialforschungsstelle.
Daseinsformen der Grosstadt; typische Formen
sozialer Existenz in Stadtmitte, Vorstadt und
Gürtel der industriellen Grosstadt, bearb. von
Mackensen, J.C. Papalekas, E. Pfeil [and others].
Tübingen, Mohr, 1959.
xiii, 375 p. (Its: Soziale Forschung und Praxis,
Band 20)
Bibliography: p. 343-371. 304(43) M96s No.20
- 1775 Nistri, R. et Prêcheur, C.
La région du Nord et du Nord-Est. Paris, Presses
Universitaires de France, 1959.
159 p. 338.4(442.8) N72

REFERENCE

- 1776 Barbano, F. et Viterbi, M.
Bibliografia della sociologia italiana (1948-1958)
Torino, Ramella, 1959.
168 p. (Turin. Università. Istituto di Scienze
Politiche. Pubblicazioni, v.6)
016.304(45) B22 1948/58
- 1777 Poios einai poios eis ten Hellada, viographiko lexiko.
Ekdosis A. Athenai, 1958.
407 p. 920(495) F74 1(1958)
- 1778 Rama, C.M.
Mouvements ouvriers et socialistes (chronologie et
bibliographie): l'Amérique latine (1492-1936). Paris,
Editions Ouvrières [1959].
222 p. 331.881(80) R16

ADMINISTRATION

Annual Reports, etc.

- 1779 Australia. Report on the administration of Nauru,
1957/58. 350(934.5) A9C7
- 1780 Australia. Dept. of External Territories. Territory
of Papua, annual report, 1957/58. F995.4 A93
- 1781 Gt. Brit. Colonial Office. Annual report on British
Guiana, 1958. 988.1 G78
- 1782 Gt. Brit. Colonial Office. Trinidad and Tobago, report,
1956. 972.98 G7t
- 1783 New Zealand. Dept. of Island Territories. Reports on
the Cook, Niue and Tokelau Islands, 1959.
996.23 N53a

B./KÖZGAZDASÁGI RÉSZ

KÖZGAZDASÁGI BIBLIOGRÁFIAI ÉS TÁJÉKOZTATÓ

KIADVÁNYOK

1. AUTOMATISACE ekonomické a sociální dusledky. Bibliografický soupis. Praha. 1957. Ustřední Technická Knihovna CSR. 328 p.

As automatizálás gazdasági és társadalmi hatásai. Bibliográfia.

KGI

2. BESSER, C. - BARTUNG, S.: Arbeitsschutz-Literatur. Eine empfehlende Bibliographie. Leipzig. 1958. Deutsche Bucherei. 136 p.

Munkavédelmi irodalom. Ajánló bibliográfia.

KGI

3. BIBLIOGRAPHIA polskiej wysiłi ekonomicznej 1831-1871. Zeszyt 2. Zagadnienia społeczne. Warszawa. 1959. Zakład Nauk Ekonomicznych. IV. 196. XII p.

A lengyel közgazdasági elméleti irodalom bibliográfiája 1831-1871.

KGI

4. BIBLIOGRAPHIE deutschsprachiger Bücher und Zeitschriftenaufsätze auf dem Gebiete des Binnenhandels. Leipzig. 1958. Bibliothek der Hochschule für Binnenhandel. Sztlan.

A német nyelvű belkereskedelmi könyv- és folyóirataik irodalom bibliográfiája.

KGI

5. BIBLIOGRAPHY on non-manual workers. Bibliographie sur les travailleurs non-manuels. Geneva. 1959. 68 p. 1 sell.

/International Labour Office. Library. Bibliographical contributions 18./

Melléklet: Bibliography on conditions of work and employment of nurses. 16 p.

Bibliográfia a nem-fizikai munkásekről.

KGE

6. BRÜCKMANN, K. - FINKER, H. - KERN, G.: Literatur für den Gewerkschaftsfunktionär. Eine empfehlende Bibliographie. Leipzig. 1958. Deutsche Bucherei. 23 p.

Irodalom szakcserevezeti funkcionáriusok részére.

KGI

7. The CHAMBERS of commerce manual. The businessman's reference book 1958. Ed. A. Shonfield. London. 1957. Newman Neame. 260 p. 18 t.

/Association of British Chambers of Commerce./

Kereskedelmi kamarai kézikönyv.

KGE

8. CHERRY, J.: Economic and social implications of automation. A bibliographic review. East Lansing. 1959. Michigan State Univ. V. 125 p.

As automatizálás gazdasági és társadalmi vonatkozásai. Bibliográfia.

KGI

9. The INTERNATIONAL year book and statesmen's who's who, 1959. Ed. by L.G. Pin. London. 1959. Burke's Peerage. IV. 1482 p.

As 1959. évi nemzetközi évkönyv és kicsoda.

KGS NOV

10. CALENDAR informator dla handlu, przemysłu i rolnictwa 1958. Warszawa. 1958. Kalendarz. III. 220 + 448 p.

Tájékoztató a kereskedelem, ipar és kézműipar számára.

KGE

11. MEMORIA correspondiente al año Académico de 1957-1958. Stockholm. 1958. Biblioteca e Instituto de Estudios Ibero-Americanos de la Escuela de Ciencias Económicas. 19 p.

Latin-amerikai közgazdasági folyóiratok.

KGI

12. NAUKA - proizvodstvo. /Kratke anotacije radot, vopisannih dlya promislenosti i stroitel'stva. Vopisak J. Riga. 1958. Izd. Akad. Nauk Latvijaskei Szasr 90 p.

Tudomány és termelés. As ipar és építőiparok szánt művek annotált bibliográfiája.

KGI

Ruban, V. A.: Jemel'jan Jaroslavskij v Pravde 1918—1919
88. K. 1959. 244 s. UKOL 285.378

Spivak, V.—Šurkin, P.: Očerki istorii kalužskoj organizacii KPSS. Č. I: [90-je gg. XIX v.—1918 g.]. Kaluga 1959. 245 s. SK Rd 68.575
Nástin dějin kalužské organizace KSSS. Č. I. 1.

A. Iosovetnik: Kommunističeskij partijnik čortěnet: Bu. 1959. 925 s. UK Bra 21 D 42.897, PeBra 89.131
Dějiny KSSS.

Vaščerodnaja XX s'jezd Komunističeskoi partii Ukrainy 16—17 janvária 1959 goda. Materialy s'jezda. K. 1959. 154 s. UK E 8306, UKB 3-430.776, SKSV E 9518
Mimofádný 20. sjezd Komunistické strany Ukrajiny. 16—17. ledna 1959. Materialy s'jezdu, konaného v předvečer mimofádného 21. sjezdu KSSS.

Vos'moj s'jezd RKP(b). Mart 1919 goda. Protokoly. M. 1959. 802 s. SK Rd 68.534, KVŠT 188.987
Osmý sjezd RKS(b). Březen 1919. Protokoly.

Ostatní komunistické a dělnické strany socialistických zemí

Die Gründung der Kommunistischen Partei Deutschlands. Be. 1959. 243 s. UK Bra 21 D 42.129
Založení Komunistické strany Německa.

Zur Geschichte der Kommunistischen Partei Deutschlands. Eine Auswahl von Materialien und Dokumenten aus den Jahren 1914—1946. Herausgeg. v. Marx-Engels-Lenin-Stalin-Institut beim Zentralkomitee der SED. 2. durchgesehene Auflage. Be. 1955. 473 s., il., pbl. UK E 8304, SKSV E 8557
K dějinám komunistické strany Německa. Výbor z materiálů a dokumentů z let 1914—1946. — Byl vydán jednak, aby znobilsoval pracovníci k boji za mírové sjednocení Německa, proti revanšismu a západoněmeckému militarismu, jednak, aby usnadnil studium dějin německého dělnického hnutí na vysokých školách. — Předmluva (2 s.), bohatý fotografický materiál.

KOMUNISTICKÉ A POKROKOVÉ ORGANIZACE MLÁDEŽE

ORGANIZACE MLÁDEŽE SOCIALISTICKÝCH ZEMÍ

Boboljubov, O. V.: Storinky mynuloho Komсомolu Ukrainy. K. 1959. 30 s. SK U 13.103
Stránky z minulosti Komсомolu Ukrajiny.

Očerki po istorii Komсомolu Pskovskoj oblasti. Pskov 1959. 125 s. SK Rd 68.570
Nástin dějin Komсомolu Pskovské oblasti.

FILOSOFIE. SPOLEČENSKO-POLITICKÉ TEORIE

VŠEOBECNÉ OTÁZKY. DĚJINY FILOSOFIE

Andrejev, I. D.: Osnovy teorii poznania. M. 1959. 357 s. UK G 57.671, SK Rd 68.650, SKSV F 71.572
Základy teorie poznání. Monografie uvádí stručný přehled základních etap historického vývoje teorie poznání. Následují kapitoly o poznání jako odrazu materiálního světa, jeho vztahu a zákonitosti, o procesu poznání, o dialektice objektivní, absolutní a relativní pravdy a o kritériích pravdy. Registr.

Četvertij mezinárodní sociologický kongres. P. N. Fedosejev. M. 1960. 47 s. SK Rd 68.555, UKOL 285.685.
Čtvrtý mezinárodní sociologický kongres.

Filosofické problémy sovetského věstevoznania. Trudy Vsesojuznogo sovesčanija po filosofskim voprosam sovetskogo věstevoznania. M. 1959. 663 s. UK G 57.653, SKSV F 71.406
Filosofické problémy současné přírodovědy. Práce Vsesvazové konference o filosofických otázkách přírodovědy. Materialy z konference konané v r. 1958 v Moskvě. Publikace obsahuje referáty v písemném znění, příspěvky ve znění poněkud zkráceném, závěrečné

projevy a přehled zaslaných písemných příspěvků Anglické résumé

Gubanov, N. I.: Otrečestvo i patriotizm. M. 1960. 142 s. SK Rd 68.599, KVŠT 171.362, SKSV F 71.870
Vlast a vlastenectví.

Hartmann, G. M.: Der Materialismus in der Philosophie der griechisch-römischen Antike. Be. 1959. 49 s. UKOL 287.718, SKSV F 49.770
Materialismus ve filosofii řecko-římské antiky

Markelov, I. A.: Obščestvenno-političeskije vzglydy I. Ja. Jakovleva. Čeboksary 1959. 85 s. UK H 25.672
Společensko-politické názory I. Ja. Jakovleva. Monografie věnovaná postavě vynikajícího čuvašského pedagoga a osvětového pracovníka, zakladatele čuvašské literatury, jehož činnost a význam přerostly rámec pouze národní [žil 1848—1930]. Seznamuje s jeho životem a činností, společensko-politickými a filosofickými názory, vztahem k I. N. Uťjanovovi, s jehož pomocí zorganizoval I. Ja. Jakovlev v Simbirsku učitelství ústav pro Čuvaše, s jeho pedagogickým systémem a pojetím pracovní výchovy žáků.

Martel, K.: Ideologia a nauka. Stenogramy vykladov... z vybraných zagadnien filozofických. W. 1960. 80 s. UKB 1-432.723, SKSV F 71.110

A marxista filozofia alapjai. Az orosz eredetű elmélet „Osnovy marksistskoi filosofii“. Bu. 1959. 788 s. PeBra 88.890
Základy marxistické filosofie.

Meľuchin, S. T.: A véges és végtelen problémája. Filozófiai tanulmány. Ford. Szalai Sándor. Bu. 1959. 368 s. PeBra 88.888
Problém konečna a nekonečna.

Narskij, I. S.: Marksistskije ponimanie predmeta filosofii i pozitivizma. M. 1959. 62 s. UK Rd 68.590
Marxistické pojetí předmětu filosofie a pozitivismu.

Naumova, M. A.: Sociologičeskije filosofičeskije i estetičeskije vzglydy N. A. Dobroljubova. M. 1960. 282 s. UKOL 285.717, SKSV F 71.919
Sociologické, filosofické a estetické názory N. A. Dobroljubova.

Platonov, G. V.: Darvin, darvinizm i filosofija. M. 1959. 430 s. PeBra 89.110, SKSV F 49.802
Darwin, darvinismus a filosofie.

Russkaja progressivnaja filosofskaja mysl 19 veka [30—60 gody]. M. 1959. 476 s. UKOL 285.523, SK Rd 68.523a—c, SKSV F 71.583
Ruské pokrokové filosofické myšlení 19. stol. [30.—60. léta].

Saškevič, P. D.: Teorija poznania Immanuita Kanta. M. 1960. 303 s. SK Rd 68.616, SKSV F 71.558
Teorie poznání I. Kanta.

DIALEKTICKÝ MATERIALISMUS

Studii de materialism dialectic. București 1960. 261 s. UKOL 287.767

Studie o dialektickém materialismu.

Voprosy dialektičeskogo materializma. Elementy dialektiki. Otv. red. P. V. Tavanec. M. 1960. 381 s. UKOL 285.706

Otázky dialektického materialismu. Prvky dialektiky

HISTORICKÝ MATERIALISMUS

Karavajev, G. G.: Istoričeskij materializm — sostavnaja čast' marksistskoi filosofii. L. 1959. 68 s. SK G 27.823
Historický materialismus — součást marxistické filosofie.

PŘÍBUZNÉ FILOSOFICKÉ DISCIPLÍNY (ETIKA, ESTETIKA, PSYCHOLOGIE, LOGIKA) ETIKA

Baskakov, V. Je.: Vospitanije novogo čeloveka. [Obraz molodogo čeloveka v sovetskoi proze poslednich let.] M. 1959. 30 s. SK G 58.579
Výchova nového člověka [Postava mladého člověka v sovětské próze posledních let.] Brožura pro lektory.

NUMÉRO D'ENREGIS- TREMENT	TITRES	PÉRIODI- CITÉ	EXEMPLAIRES A = Abonnement E = Échange ou gratuit	OBSERVATIONS		
				P	C	B
<u>ORGANISATION DES NATIONS UNIES (Suite)</u>						
1-17/67 p	Rapport Annuel de la C.E.A.E.O.	A	4 E			
1-17/14 p	Rapport Annuel du Secrétaire général	A	4 E			
1-17/44 p	Rapport de la C.E.E.	A	10 E			
1-17/25 p	Rapport sur l'Economie Mondiale	A	4 E			
1-17/11 p	Recueil des Traités	I	1 E			
1-17/15 p	Résumé Mensuel Statistique du Charbon	M	2 E			
1-17/68 p	Revue des Nations Unies	M	2 E			
1-17/29 p	Selected List of Periodical Articles in the U.N. Headquarters Library	M	1 E			
1-17/81 p	ST/STAT/P/L... (World Population Census)	I	4 E			
1-17/10 p (ser. A)	Statistical Papers - Population and Vital Statistics	T	2 E			
1-17/10 p (ser. B)	Statistical Papers - Statistical Notes	I	3 E			
1-17/10 p (ser. D)	Statistical Papers - Commodity Trade Statistics	M	3 E			
1-17/10 p (ser. T)	Statistical Papers - Direction of International Trade	M	10 E			
1-17/119 p	Status of Multilateral Conventions	T	1 E			
1-17/59 p	Terminology Bulletin	I	2 E			
1-17/40 p	Trade Promotion News (E.C.A.P.E.)	I	1 E			
1-17/30 p	U.N. Documents Index	M	3 E			
1-17/2 p	U.N. Review	M	1 E			
1-17/16 p	World Cartography	A	2 E			
1-17/57 p	Yearbook of International Trade Statistics	A	3 E			
1-17/48 p	Daily List of Documents Distributed at Headquarters					
	Note: La Bibliothèque reçoit par échange les documents ronéotypés de l'Assemblée Générale, du Conseil Economique et Social et du Fond Spécial des N.U.					
	Ces documents ne sont enregistrés et conservés (dans leur langue originale, et en un seul exemplaire) que dans la mesure où ils présentent un intérêt pour le Secrétariat. Les documents non retenus ou les exemplaires en surnombre peuvent être régulièrement diffusés pour attribution, sur demande.					
<u>ORIENTATION A LA FONCTION INTERNATIONALE</u>						
1-190/1 p	Orientations Internationales	M	1 A			
	<u>U.N.E.S.C.O.</u>					
1-19/1 p	Bulletin à l'intention des Bibliothèques	M	1 E			
1-19/4 p	Bulletin International des Sciences Sociales	T	1 E			
1-19/2 p	Chronique de l'U.N.E.S.C.O.	M	2 E			
1-19/9 p	Courrier	M	1A + 1E			
1-19/13 p	Impact of Science on Society	T	1 A			

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős
GECSE GUSZTÁV

Műszaki szerkesztő
MEZNERICS IVÁNNÉ

A kézirat beérkezett: 1964. X. 13.

Példányszám: 800

Terjedelem: 11 (A/5) ív

Fakszimilék száma: 10

AK 614 k 6568

64, 59647 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: BERNÁT GYÖRGY

Balázs Tibor

A TUDOMÁNYOS
KUTATÁSTÓL AZ IPARI
GYÁRTÁSIG

Az izzólámpa története nyomán
(1830—1940)

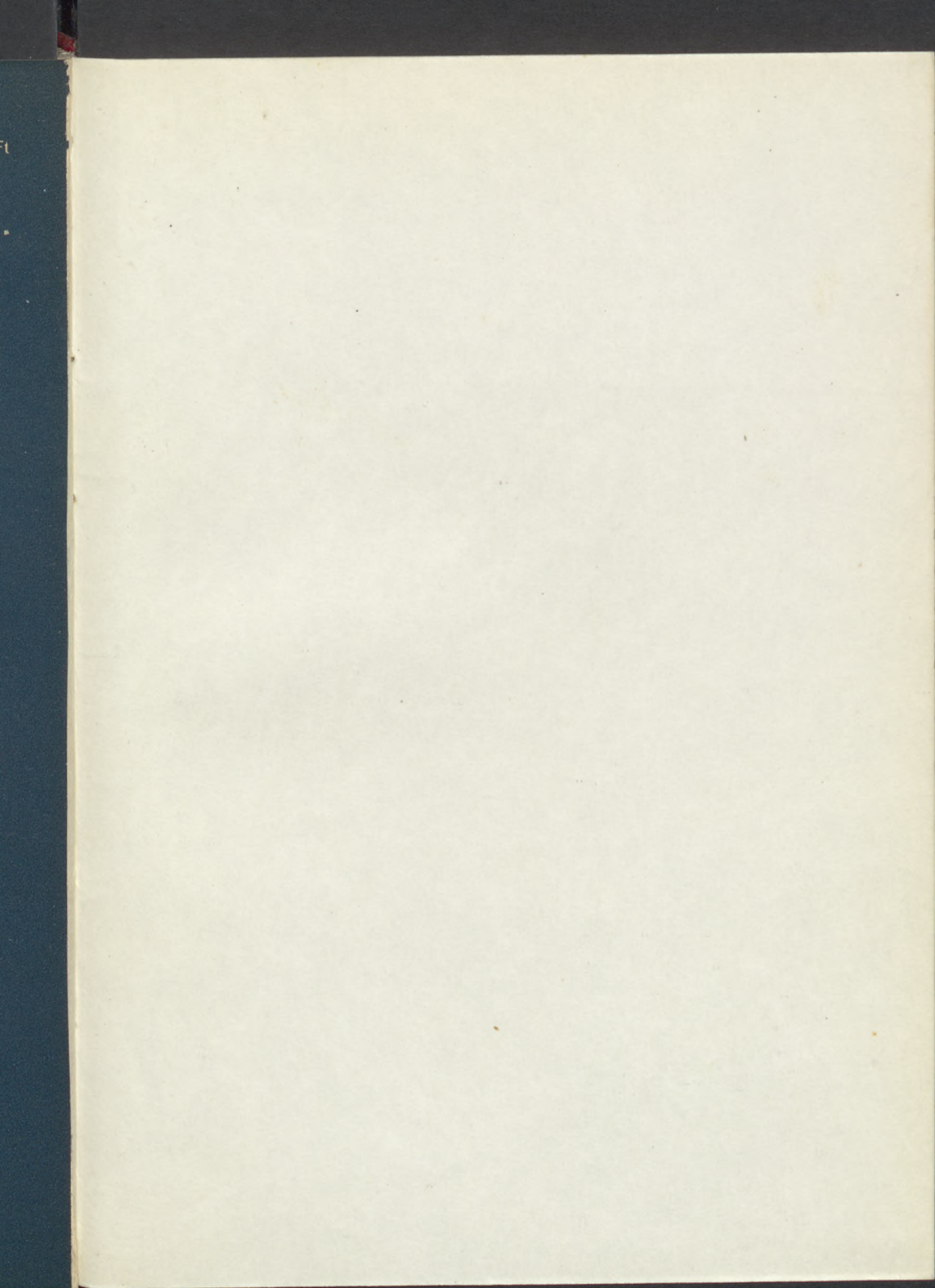
Tudományszervezési füzetek

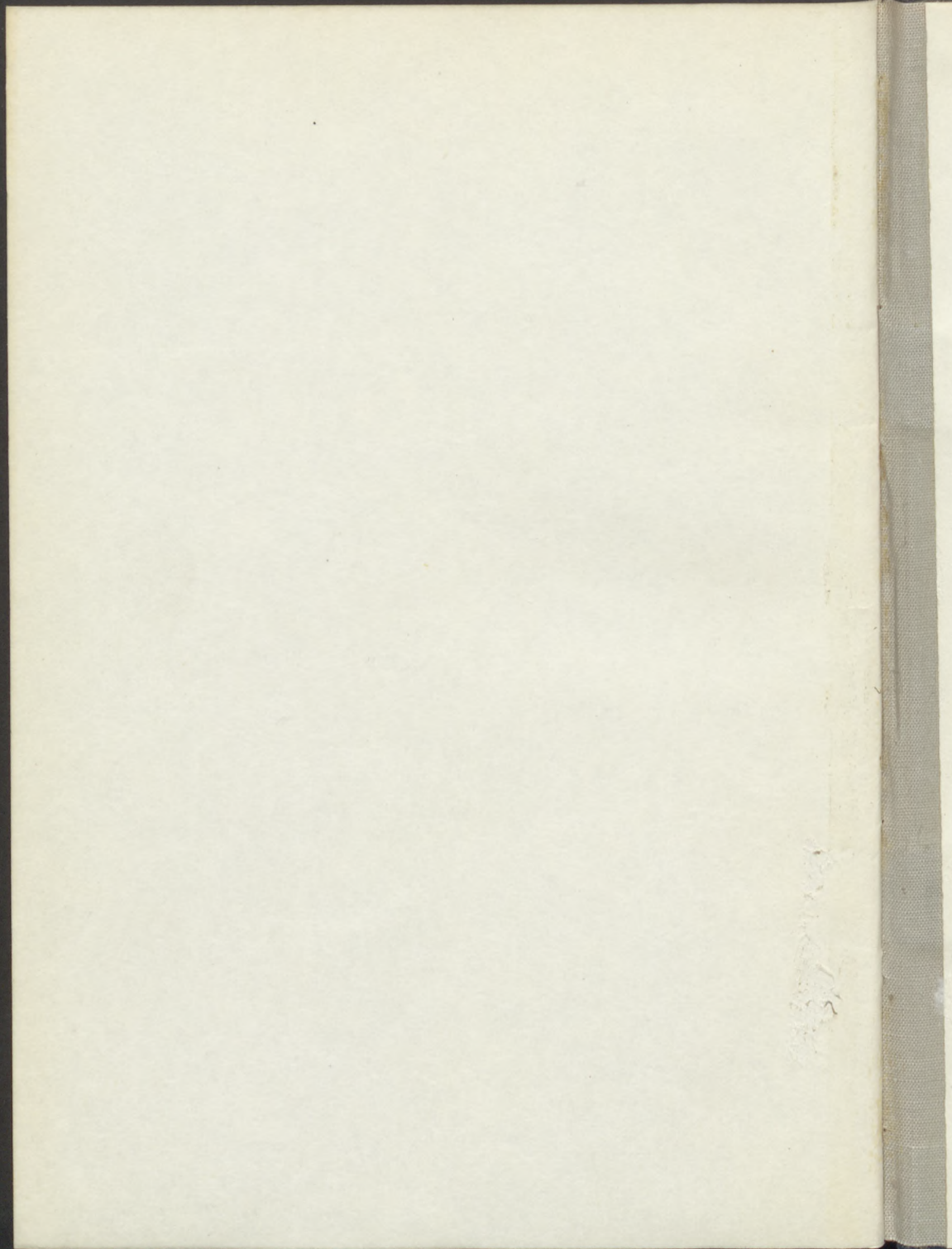
A TUDOMÁNSZERVEZÉSI
FÜZETEK címmel induló új
akadémiai kismonográfia soro-
zattal a Magyar Tudományos
Akadémia lehetőséget kíván biz-
tosítani a tudományos munka
tervezési, szervezési, igazgatási,
közgazdasági stb. kérdéseiről szóló
tanulmányok rendszeres megjelen-
tetéséhez, és ösztönözni kívánja a
tudományszervezés elméleti mű-
velését.

Balázs Tibor, a sorozatindító
kötet szerzője arra vállalkozik,
hogy a kutatástól az ipari gyártásig
a maga konkrét összefüggéseiben
mutassa be egy termék létrehozá-
sának egységes folyamatát. Az
izzólámpa múltját kutatva rész-
letesen elemzi, milyen áttételek
útján válik a természettudományi
felismerésből ipari végtermék, és
e folyamat elemzése alapján bi-
zonyos tapasztalatok általáno-
sításához is utat mutat.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

1971 NOV 11

